

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc
vértanúi – október 6.

ISBN 963 004325 4

Az Oktatási Minisztérium kiadványa

Írta: Hermann Róbert

Felelős kiadó: Környei László

Az Oktatási Minisztérium megbízásából gondozta: Color Pack Nyomdaipari Rt.

Felelős vezető: Zsukk László elnök-igazgató

Tervezés, nyomdai előkészítés: Color Pack Rt. DTP Stúdió: Tóth László

Készült a Color Pack Nyomdaipari Rt. nyomdájában ISO 9002

4400 Nyíregyháza, Westsik Vilmos u. 4. Tel.: 06-41/ 433-844, 433-845

Felelős vezető: Zsukk László elnök-igazgató

Nyíregyháza, 2000. szeptember

HERMANN RÓBERT:

AZ 1848-49-ES
FORRADALOM ÉS
SZABADSÁGHARC
VÉRTANÚI – OKTÓBER 6.

ELŐSZÓ

A múlt sohasem múlik el. Mindaz, ami elődeinkkel megtörtént, része mai életünknek is, ezért nem létezhet társadalmi tisztánlátás és nemzeti önismeret a múlt ismerete nélkül. A felnövekvő nemzedékek az iskolában elsősorban a történelem tantárgyon keresztül ismerkednek meg a múlt eseményeivel, összefüggéseivel. Ez korántsem elég: szükség van arra is, hogy a tanórák logikájából kilépve, évről évre szembesüljenek diákjaink nemzeti történelmünk olyan eseményeivel, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy mélyebben megértsék és elfogadják társadalmunk néhány alapvető értékét. Lehetnek ezek örömteli, nemzeti önbecsülésre okot adó események, ilyenekre emlékeztetnek nemzeti ünnepeink: október 23., március 15. és a szorgalmi időn kívül eső augusztus 20. De vannak tragikus fejezetek is, amelyeket máig ható tanulságaik miatt nem hagyhatunk feledésbe merülni: ilyenekre emlékeztetnek történelmi emléknapijaink.

Ez a kis füzet egy háromrészes kiadványsorozat első darabja. Az idén tavasszal a jelentős többséggel elfogadott parlamenti határozat, valamint a tanév rendjét szabályozó OM rendelet nyomán a 2000/2001-es tanévtől középiskoláinkban minden évben három történelmi emléknap megrendezésére kerül sor: az aradi vértanúk emléknapja október 6-án, a kommunista diktatúrák áldozataira való emlékezés napja február 25-én és a holokauszt emléknapja április 16-án. Az emléknapok nem tanítási szünnapok - ha némelyik valamely évben tanítási szünetre esik, célszerű egy közeli tanítási napon megtartani a megemlékezéseket -, és nem jelenthetik azt, amitől sokan félnek: az iskolai ünnepélyek szaporodását. Nem új ünnepélyekre, reprezentációs alkalmakra szolgálnak, hanem - az emlékezés révén - új pedagógiai lehetőséget nyújtanak, részint az ismeretek bővítése, de főként a személyiségformálás, az erkölcsi nevelés terén. Sorozatunk célja, hogy a megemlékezések lebonyolításához segítséget nyújtsunk az iskoláknak: nemcsak a történelemtanároknak és intézményvezetőknek, de osztályfőnököknek és valamennyi érdeklődő pedagógus kollégának.

A három emléknap közül az október 6-i nemzeti gyásznapi már évszázados iskolai múlttra tekinthet vissza, így pedagógusaink számára nem jelent újdonságot. Ugyanakkor időről időre gondot okoz a megemlékezések pedagógiai értéke, az, hogy a diákok számára ne váljék üres és semmitmondó formalitássá az emlékezés.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc illetve az azt követő megtorlás régóta tananyag, sok helyütt már az általános iskolában megkövetelik az aradi tizenhárom nevének ismeretét. Szabadságharc, kivégzés, mártíromság – mindezek szerencsésen távol állnak azoktól a hétköznapiaktól, amelyekben tanulóink felnőnek. A pedagógiai

feladat nehézsége éppen ebben rejlik, miként lehetséges élménnyé gazdagítani azt, ami első látásra csak tananyag; meggyőző módon közvetíteni a tanulóknak a pusztai nevek, tények és összefüggések mögött meghúzódó emberi tragédiát, de mindenekelőtt azokat a magatartásmintákat, a helytállás és önzetlen hazaszeretet példáit, amelyek nélkül erkölcsi nevelésünk hiányos volna. Jó alkalom ez arra, hogy a tanulók olyan erényekkel ismerkedjenek meg, amelyek korszerűségét, hasznát sokan kétségbe vonják, de amelyek mégis nélkülözhetetlenek kisebb vagy nagyobb közösségek és egész társadalmunk számára.

A megemlékezések formái és keretei igen változatosak lehetnek: iskolai rendezvények vagy tanórai foglalkozások; vetélkedő, irodalmi vagy dokumentum műsor, a helyi emlékmű felkeresése, egy film megtekintése és megbeszélése, faliújság készítése stb. Természetesen a tervezés során figyelembe kell vennünk tanulóink életkorát, felkészültségét, ismereteit, motiváltságát; de válasszunk bármilyen utat, ne feledjük, hogy az ünnepélyes kinyilatkoztatásnál mindig eredményesebbek a diákok motivációját növelő módszerek. Jelen kötet nem tartalmaz módszertani ajánlásokat, de a végén szerepel egy pályázati felhívás, amely éppen a programkészítést kívánja ösztönözni, hogy a hatékony megoldások jövőre széles körben ismertté válhassanak.

Úgy vélem, addig is Hermann Róbert tanulmánya, a közölt búcsúlevelek illetve a téma bibliográfiája segítséget tud nyújtani a pedagógus kollégáknak, és ez által október 6-án számos olyan megemlékezésre kerül majd sor, amely gondolkodásra ösztönzi általános és középiskolai tanulóinkat.

Budapest, 2000. augusztus 25.

Pokorni Zoltán

Hermann Róbert

A megtorlás 1849-1859

Egy nemzet történetéről a gesztusok sokszor többet árulnak el, mint az emlékművek és történelemkönyvek. Az aradi vértanúk nevét a magyar lakosság többsége aligha tudja elsorolni (az aranycsapaté máig jobban megy), s bizonyára sokan vannak, akik egyetlen aradi vértanú nevét sem ismerik. Ám aligha van Magyarországon olyan felnőtt ember, aki ne tudná, hogy „magyar ember sörrel nem koccint”, hiszen „az osztrákok sörrel koccintottak az aradi vértanúk kivégzése után”. S vajon nem előbb hagyomány-e ez az – egyébként aligha igaz – legenda, mint ha valaki tudja ugyan a vértanúk *nevét*, de mit sem tud a *tetteikről*? Nem fejezi-e ki jobban az 1848-49-es szabadságharc leverése felett máig érzett gyászt és szomorúságot, a részint ennek kapcsán kialakult nemzeti egységet, mint megannyi koszorú és fátyolos hangú emlékezés?

Ha az 1848-49-es megtorlást a huszadik századi kataklizmák, népirtások és fajüldözések felől nézzük és értelmezzük, szinte érthetetlennek tűnik, hogy 13 vértanú katonatiszt és egy kivégzett miniszterelnök alakja miért vált ennyire fontossá, jelképpé a magyar történeti köztudatban, míg a huszadik század százezreket számláló vértlen vértanúié, ártatlan áldozataié nem? Miért van az, hogy míg az 1919-es vörös- és fehérterror, a holokauszt, az 1948-1956 közötti terror és az 1956 utáni megtorlások megítélésében máig annyira eltérnek a vélemények, az 1849-1850 között kivégzettek emléke máig tisztán áll előttünk?

Először is el kell mondanunk, hogy az 1849-1850 közötti megtorlás huszadik századi mércével mérve ugyan szinte elhanyagolhatónak tűnik, sőt, összevetve az első francia forradalom több ezer kivégzettjével, vagy akár az 1848. júniusi *párizsi* munkásfelkelést követő megtorlás áldozatainak számával, még a korszakban sem mondható szélsőségesen nagyinak. Ám minden politikai folyamatot – így a megtorlást is – elsősorban abban a közegben kell értelmezni, amelyben megtörtént. Márpedig a magyar – s tágabb értelemben a *Habsburg-birodalmon* belüli – közvélemény nem volt hozzászokva ilyen szélsőséges politikai indíttatású megtorláshoz, mint amilyenre 1849-1850-ben Magyarországon sor került. Gondoljunk bele, a magyarországi jakobinus összeesküvés után összesen hét embert végeztek ki, s a perek által érintettek száma nem érte el a százat sem. 1849-1850-ben viszont legalább 128 embert végeztek ki, több százan kerültek börtönbe, több ezren álltak hosszabb-rövidebb ideig vizsgálat alatt, több tízezer volt honvédet soroztak be büntetésként a császári-királyi hadseregbe. Gyakorlatilag nem volt olyan magyar család, amelynek valamelyik tagját ne érintette volna a megtorlás. S ha valamilyen csoda folytán egy családból senkit nem állítottak hadbíróság elé, s nem soroztak be, az önálló magyar bankjegy, a *Kossuth-bankó* kárpótlás nélküli megsemmisítése politikai pártállásra való tekintet nélkül érintette az ország csaknem valamennyi lakosát. Olyan politikai indíttatású, gazdasági jellegű sokk érte ezáltal az egész társadalmat, amelyhez csak *Trianon* vagy az 1948. utáni államosítások hatása mérhető.

1848-49 az egész társadalom közös élménye volt, s ezáltal a megtorlás is azzá vált. Ellentétben a huszadik századi megtorlásokkal és a terror más megnyilvánulásaival, ez a megtorlás nem kettészakította, hanem összekovácsolta a társadalmat. Egy idegen hatalom idegenek által végrehajtott bosszúhadjáratát szenvedte meg az ország: a hadbírák között nem találunk magyarokat, a megszálló katonaság, a csendőrség nem magyarokból állt, s a magyar társadalomnak nem volt olyan rétege, amely hasznot húzott volna a megtorlásból.

Ennek a megtorlásnak volt bizonyos jogi logikája, ellentétben a huszadik század különböző totalitárius hatalmainak parttalan terrorjával. Jogilag ugyan vitatható módon, de csak „elkövetett” cselekedeteket büntetett (az egyetlen kivétel *Batthyány Lajos* miniszterelnök pere). A vértanúk nem azért lettek vértanúk, mert valamilyen társadalmi, etnikai vagy vallási csoporthoz tartoztak, hanem azért, mert tetteikkel egy olyan polgári alkotmányos modell megszületését és megőrzését szolgálták, amely nem illett bele a *Habsburg-birodalom* vezetőinek abszolutisztikus elképzeléseibe. A tudatosság – nem a vértanúság, hanem a vértanúsághoz vezető harc vállalásában – az az elem, amely megkülönbözteti ezeket az embereket a huszadik század sok százezernyi ártatlan áldozatának többségétől. Vitatkozhatunk azon, hogy azok, akik 1849. augusztusában választhattak a maradás és az emigráció között, tudatában voltak-e annak, hogy mi vár rájuk; s hogy tudatosan vagy csupán téves derűlátásból maradtak-e itthon; de tudjuk, s ők is tudták, hogy az első kivégzésekre már jóval *Világos* előtt sor került, s maga *Görgei* is azt mondta az utolsó aradi haditanács résztvevőinek: „ne áltassák magukat rózsás reményekkel, mert lehet, hogy utunk a vérpadra vezet”.

Egyvalamiben azonban közös volt ez a megtorlás a huszadik századiakkal. Képletesen az 1849-es megtorlás áldozatainak többsége is temetetlen maradt évtizedeken át. Az aradi vértanúk egy részének holttestét rokonok és ismerősök lopták ki a várárokból vagy az akasztófák mellől, de többségük sírját csak 1932-1933-ban tárták fel; *Ormai Norbert*, *Kazinczy Lajos*, *Ludwig Hauk* maradványai máig ismeretlen helyen pihennek. *Batthyány Lajos* is csak a kiegyezés után kaphatta meg a méltó végtisztességet, s a pesti vértanúk alig felének ismerjük a nyughelyét. S ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen a megtorlást ugyan *Haynau* fővezér és *Schwarzenberg* miniszterelnök nevéhez köti a közgondolkodás, ám a megtorlásban hozzájuk hasonló felelősség terheli azt *Ferenc József* császárt, aki 1867-1916 között Magyarország megkoronázott királya is volt. A császár és király pedig kiegyezett ugyan a nemzettel, de soha egyetlen gesztussal sem érzékeltette, hogy megbánta volna a kivégzéseket. Ezért sem lehetett feltárni a vértanúk sírját. Így a kiegyezés 1867-ben csak politikai és gazdasági tekintetben történt meg, de lélekben nem. A magyar közvélemény egy része pedig, ha nem is tudta, de még évtizedekig érezte azt, amit később *Illyés Gyula* így fogalmazott meg:

Kezét – mert ő ölt, maga a király –
egy nép arcába törölte bele.
Nem volt e földnek Petőfije már!
Így kezdett lenni Ferenc Józsefe.

A megtorlás elveinek kialakulása

1848. október 3-án *Lamberg Ferenc* altábornagy, a Magyarországon állomásozó hadsereg kinevezett főparancsnoka Pesten történt meggyilkolásának hírére *V. Ferdinánd* király feloszlatta a magyar országgyűlést, s megtiltotta, hogy akár annak, akár az általa kiküldött *Országos Honvédelmi Bizottmánynak* a rendeleteit a katonai és polgári hatóságok teljesítsék. Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává és királyi biztosává azt a *Josip Jellačić* altábornagyot és horvát bánt nevezte ki, aki ezekben a napokban éppen a *Komárom—Győr—Moson* útvonalon igyekezett érintkezésbe kerülni a *Theodor Baillet de Latour* osztrák hadügyminiszter által küldött erősítésekkel. Az október 3-i manifesztum adta meg a jelet a nyílt katonai ellenforradalomra *Magyarországon és Erdélyben*. Ezt követően mondta fel az engedelmisséget a temesvári és nagyszebeni főhadparancsnokság, s ezáltal a *bánsági és az erdélyi* császári királyi (cs. kir.) katonaság nagy része. Ettől az időponttól kezdve - a cs. kir. hatóságok felfogása szerint - minden olyan katona, aki a magyar hadseregben szolgált, a fegyveres lázadás bűnébe esett. Október 17. után *Alfred zu Windisch-Grätz* herceg, tábornagy, az *Itálián* kívüli cs. kir. hadsereg fővezére többször is felszólította a magyar hadseregben szolgáló cs. kir. tiszteket a közös zászlóhoz való visszatérésre.

A politikusokkal kapcsolatos állásfoglalás sem várattott sokáig magára. November 6-án az uralkodó *Kossuthot* „és az általa támasztott lázadásnak részeseit” pártütőnek (tehát lázadóknak) és hazaárulóknak nyilvánította, és elrendelte, „hogy azok, a megérdemlett fenyíték alá vettessenek, egyszersmind mindazok, kik ezen pártütésnek engedelmeskednek, vagy akármiképp segédkezeket nyújtanak, a legszigorúbb büntetés alá vétessenek”. *Windisch-Grätz* december 13-án, még az általa vezetett támadás megindítása előtt anyagi felelősségre vonással fenyegette azokat, akik „a korona, az állodalom és testületek, vagy egyesek birtokaiban” a magyar kormányzat „vagy cinkosainak rendeletéből” károkat okoznak. *Győr* 1848. december végi elfoglalása után *Kossuthot*, az *Országos Honvédelmi Bizottmány* tagjait és az *Országos Honvédelmi Bizottmány* által kiküldött kormánybiztosokat „törvényen kívülieknek és földönfutóknak” nyilvánította, s elrendelte, hogy a hatóságok „a legszorosabb felelet terhe alatt (..) őket elfogják, és a legközelebbi katonai oszталéknak általadják”. Azokat pedig, akik ennek ellenére „a pártütő kormánytól akármi csekély parancsot elfogadni, vagy annak engedelmeskedni merészelnének”, rögtönítélő bíróság útján történő kivégeztetéssel”, az ellenálló községeket felégetéssel fenyegette. Ehhez 1849. január 1-én hozzátette, hogy *Kossuthnak*, cinkosainak és a pártjukon lévőknek vagyónát zárolni kell. Február 11-én újabb proklamációban közölte, hogy „akinél *Kossuth*-féle felszólítás, vagy pártjától eredett akárminő iromány, levél, hírlap, sat. találatni fog, rögtönítéleti eljárás alá esend, szintúgy az is, ki fegyvert eltitkol, vagy a népet engedetlenségre ingerli, minden postaigazgató vagy -tiszt, aki olyas *Debrecenből* keletkezett [valószínűleg: keltezett] irományt, levelet, felszólítást elfogad, vagy tán még odább is szállít, kötéllal fog büntettetni”.

A megtorlás tehát elvileg mindenkire kiterjedhetett, s *Windisch-Grätz* 1849. január 5-i *pesti* bevonulása után úgy tűnt, hogy a herceg kemény kézzel fog rendet csinálni. *Windisch-Grätz* ugyanis úgy vélte, hogy *Budapest* elfoglalásával összeomlik a magyar ellenállás, a hadseregek feloszlanak és *Kossuthéknak* menekülniük kell. Ezért vizsgálóbizottság elé idézte a magyar hadseregből 1848-49 fordulóján kilépett volt cs. kir. tiszteket, s rangfosztással, várfogsággal büntette őket. A kortársak azonban meglepve tapasztalhatták, hogy a cs. kir. fővezér a képviselőket és más politikusokat viszonylag rövid igazoló eljárás után szabadon bocsátotta.

A szabadságharc azonban nem bukott el 1848-49 telén. *Windisch-Grätz* pedig kénytelen volt rájönni arra, hogy túlzott szigorával inkább a forradalom táborában tartja a bizonytalankodókat, mintsem hogy elriasztaná őket onnan. Részben ezzel magyarázható, hogy noha a cs. kir. hatóságok súlyos börtönbüntetéseket szabtak ki *Windisch-Grätz* fővezéri működése alatt mindössze 13 főt végeztek ki, őket is nagyobb részt fegyverrejtegetésért, cs. kir. katonák hitszegésre buzdításáért, gerillacsapatban való részvételért, hadifoglyok meggyilkolásáért, illetve a bécsi forradalomban való részvételért.

Haynau és a megtorlás gépezete

1849 áprilisában, a tavaszi hadjárat megindulása után *Windisch-Grätznek*, majd az utódjául kinevezett *Ludwig Weldennek* nemigen volt módjuk fenyegetéseiket beváltani. Az 1849. május 30-án a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezérévé kinevezett *Julius Haynau* tábornagról közismert volt, hogy nem rajong a magyarokért. 1848 tavaszán azért vezényelték át *Temesvárról Itáliába*, mert többször is nyíltan az új, független magyar minisztérium ellen nyilatkozott. Az olasz hadszíntéren jó, de kíméletlen katonának mutatkozott. *Haynau* sokkal keménykezűbb volt elődeinél. *Magyarországon* egyébként is megelőzte már rossz híre. 1849 tavaszán kíméletlenül verte le az észak-itáliai *Brescia* lakosainak fegyveres felkelését, s a város lakói közül tucatnyi embert végeztetett ki, és sokakat – köztük nőket – botoztatott meg.

A megtorlás irányelveit *Haynau* 1849. július 1-én *Győrben* kiáltványban tette közzé. Eszerint a *Magyarországon* 1848. október 8., *Erdélyben* 1848. október 18. után „a magyar pártütéssel összeköttetésben” elkövetett „minden bűntettek és vétségek” a haditörvények hatályai alá esnek. a határnapokat az magyarázta, hogy a magyar országgyűlésen 1848. október 8-án olvasták fel az uralkodó október 3-i manifesztumát (s ekkor nyilvánították azt törvénytelennek); *Erdélyben* pedig *Puchner Antal* altábornagy ezen a napon hirdette ki az ostromállapotot. (Mindez azt is jelentette, hogy *Haynau* és megbízói érvénytelennek tekintették *Magyarország* és *Erdély* unióját; hiszen *Erdély* képviselői ott voltak a magyar országgyűlésen is.)

Haynau ezért elrendelte haditörvényszékek felállítását, amelyek sommásan, tehát gyorsított eljárással ítélnének. E haditörvényszékek joghatósága katonákra és polgáriakra egyaránt kiterjedt. A haditörvényszékek a következő ítéleteket hozhatták:

- a.) halál, kötél, vagy lőpor és golyó által;
- b.) deportálás az országon kívülre;
- c.) sáncfogság nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- vagy porkolábfogság vasban vagy anélkül;
- d.) pénzbüntetés.

A felsegésztés miatti elítélésnél a vagyonelkobzás automatikusan a büntetéssel jár.

A haditörvényszéki eljárás kiterjed azokra a képviselőkre és felsőházi tagokra, akik 1848. október 8. után részt vettek a magyar országgyűlés munkájában; az *Országos Honvédelmi Bizottmány* tagjaira (ezt fölösleges volt külön feltüntetni, hiszen a testület valamennyi tagja képviselő vagy felsőházi tag volt) és az *Országos Honvédelmi Bizottmány*, illetve a *Szemere-kormány* által kinevezett kormánybiztosokra. Ez utóbbi kategória a képviselőkön és főispánokon kívül már érintette a megyei és városi tiszviselőket (alispánok, polgármesterek) egy részét is. *Haynau* működésének ismeretében nem volt megnyugtató az a pont sem, amely szerint „kik viseletüket igazolhatni vélik, erre az alkalom a haditörvényszékek előtt tovább is fennmarad”.

A proklamáció 3. pontja a rögtönítélő eljárás alá eső személyek körét határozta meg. Ilyen eljárást lehetett lefolytatni mindazon képviselők és felsőházi tagok ellen,

akik részt vettek az 1849. április 14-i trónfosztási és függetlenségi határozat meghozatalában. Ilyen eljárás alá esett,

- a.) aki a népet lázadásra csábította;
- b.) aki a cs. kir. vagy az orosz csapatok ellen fegyverrel támad, és nem tartozik a reguláris magyar csapatokhoz;
- c.) aki a magyar kormánytól vagy a kormánybiztosoktól kapott parancsot elfogadja és annak engedelmeskedik;
- d.) „aki árulásban, egyetértésben vagy ellenséges megrohanás vezetésében részt vesz” (tehát a kémek, hírszerzők és gerillák);
- e.) aki a cs. kir. katonai és polgári hatóságoktól kapott rendeleteket, „melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja vagy azokat elsikkasztja”;
- f.) aki „fegyveres pártütő hadtesteket fogad vagy vezérel” (tehát önkéntes csapatot szervez vagy vezet);
- g.) aki népfelkelést hirdet, szervez vagy vezérel a cs. kir. és az orosz katonaság ellen;
- h.) aki cs. kir. vagy orosz katonát „hítségére” (átállásra) csábít;
- i.) aki a cs. kir. vagy orosz csapatok futárait, szállítmányait, egységeit vagy szolgálatukban lévő személyeket megtámadja vagy nekik kárt okoz, mozgásukat akadályozza;
- k.) aki a császár kormányához hűséges személyek elítélésében, megbüntetésében, vagyonuk elkobzásában, zár alá vételében vagy eladásában részt vesz.

A proklamáció értelmében haditörvényszéki vagy rögtönítélő eljárás alá esnek a fegyver- és lőszerrejtegetők is. Azok a cs. kir. tisztek, katonai vagy polgári hivatalnokok, akiknek fiai a magyar hadseregben az ő megegyezésükkel szolgálnak, haditörvényszék elé kerülnek, hivatalukat, fizetésüket vagy nyugdíjukat felfüggesztik. A cs. kir. vagy orosz csapatokat, szállítmányokat vagy futárokat megtámadó, mozgásukat akadályozó, azoknak kárt okozó helységeket felgyújtják. Azok a zsidó községek, amelyek tagjai a magyar kormány által elkobzott javakat vásárolnak, vagy amelyek tagjai a magyaroknak kémszolgálatot teljesítenek, pénzbüntetést fizetnek.

Amint ebből az unalmas felsorolásból kiderül, gyakorlatilag mindenki, aki nem segítette a cs. kir. és orosz intervenciók erőket, vagy nem húzódott teljes passzivitásba, büntethető volt. A kiáltvány célja a lakosság elrettentése, a forradalom közigazgatásának megbénítása volt, s *Haynau* és beosztott parancsnokai a továbbiakban ebben a szellemben cselekedtek. Érdekességként megjegyzendő, hogy a kiáltvány nem részletezte a magyar hadsereg tisztjeivel, különösen a volt cs. kir. tisztekkel szembeni eljárást. Nekik viszont *Mednyánszky László* honvéd őrnagy és *Gruber Fülöp* százados sorsa nem sok jót ígért. *Haynau* június 5-én, alig egy héttel kineveztetése után végeztette ki őket. (Ld. a 19-20. oldalt). A kiáltvány kibocsátásának másnapján *Haynau* részletesen szabályozta a „Magyar és Erdély koronai tartományokban felállítandó haditörvényszékek” működését. Ebben a haditörvényszékek teendőit politikai és fenyítő (büntető) törvényszékiekre osztotta. A politikai törvényszéki teendők közé az 1848.

október 8., illetve 18. után szolgálatot nem teljesítő, s ezt igazolni képes katonák és hivatalnokok igazolási ügyei, illetve azon személyek iránti nyomozások tartoztak, „kiknek büntette a hadi törvényszék elébe állíttatásukkor azonnal világos nem volt”. A második csoportba tartozott minden más személy ügye. Az ítéletek ellen fellebbezni nem lehetett. Az ítéleteknél a különböző büntetési módokat (börtön- és pénzbüntetés) kombinálni lehetett. A kisebb vétkek esetében *Haynau* a vagyonosabbaknál a pénz-, a vagyontalanoknál a sáncfogságot vagy börtönbüntetést javasolta.

Az osztrák kormányzat egyetértett ezekkel az elképzelésekkel. Amikor 1849. augusztus közepén rövid időre felvetődött annak lehetősége, hogy a magyar hadsereg vezetőivel tárgyalásokat kellene kezdeményezni, *Schwarzenberg* miniszterelnök szükségesnek tartotta leszögezni: „Azokkal az egyénnel, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük a hadsereg főparancsnok 1849. július 1-i kiáltványának határozmányai szerint kell eljárni”.

Először a *pozsonyi* cs. kir. rendkívüli haditörvényszéket állították fel 1849. július 10-én, majd Magyarország meghódításával párhuzamosan megszervezték a haditörvényszékeket *Pesten* (augusztus 4.), *Aradon*, *Kassán*, *Nagyváradon*, *Pécsett* és *Nagyszébenben* is. A haditörvényszékek mellett több rögtönítélő törvényszéket is felállítottak, így *Győrben*, *Gyöngyösön*, *Kecskeméten*, *Nagykanizsán*, *Nagybecskereken* is. Ez utóbbiak főleg a köztörvényes kategóriába tartozó személyek ügyeivel (rablás, gyújtogatás, gyilkosság) foglalkoztak, de jó néhány katonaszökevényt vagy gerillát is ezek ítélték el.

1849. augusztus közepéig a megtorlás legszélsőségesebb módja, a halálbüntetés főleg a polgári lakosságot sújtotta. Elég volt egy „rossz” prédikáció a templomban, egy kormány- vagy kormánybiztosi rendelet kihirdetése a faluban; néhány érdeklődő szó egy cs. kir. katonához, s az illető máris a haditörvényszék vagy a rögtönítélő bíróság előtt találta magát. Különösen „veszélyeztetett” helyzetben voltak a falusi papok, jegyzők, tanítók, akikre a kormányrendeletek kihirdetésének feladata jutott. Közülük került ki a kivégzettek egyötöde. A többieket nagyjából népfelkelésben való részvételért, fegyverrejtegetésért, cs. kir. katonák átállásra csábításáért végeztették ki. Nem tudjuk, hányan voltak azok a menekülő polgárok és katonák, akiket a déli és az erdélyi hadsereg felbomlása után az irreguláris nemzetiségi csapatok agyonverték. Bizonyára nem tévedünk, ha többszáz főre becsüljük számukat.

A fegyveres harcok befejeztével kezdetét vette a politikai és katonai felső vezetés elleni eljárások sorozata. *Haynau* eredeti szándéka az volt, hogy a honvédseregben szolgált volt cs. kir. tiszteket rögtönítélő eljárással halálra ítélteti és kivégezti. Az eljárás gyakorlatilag a személyazonosság és a cs. kir. hadsereg ellen folytatott harc megállapítását jelentette volna. Ez a szándék megvalósulása esetén több száz személy életét követelte volna. *Haynau* küldetéstudattal látott a megtorláshoz. „A magyarok háromszáz év óta mindig lázadók, csaknem valamennyi *Habsburg* király idején törtek ki forradalmak. Én vagyok az az ember, aki rendet fog teremteni. Nyugodt lelkiismerettel lövöttek agyon százakat is, mert szilárd meggyőződésemmel, hogy ez az egyetlen

mód intő példát szolgáltatni minden jövődő forradalomnak” - írta az itáliai hadjárat győztesének, *Josef Radetzky* tábornagnak. A magyar tisztikar többségét csak az óvta meg ettől az eljárástól, hogy *Haynau* 1849. augusztus 25-én olyan utasítást kapott *Bécsből*, a minisztertanácstól, hogy a haditörvényszéki ítéletek végrehajtásával várja meg az újabb, részletesebb utasításokat. Az oroszok által kiadott magyar hadifogoly tisztek pedig éppen ezen a napon érkeztek meg a *Haynau* aradi főhadiszállására.

Haynau augusztus 31-én négy kategóriába sorolta a hadbírószági eljárás alá vonandókat:

- 1.) a magyar hadsereg tábornokai;
- 2.) az *Országos Honvédelmi Bizottmány* és a *Szemere-kormány* tagjai, az 1849. április 14-i trónfosztási határozatban részt vevő képviselők, illetve a kormánybiztosok;
- 3.) a honvédseregben szolgált volt cs. kir. tisztek;
- 4.) mindazon tisztek, polgári hivatalnokok és papok, akik 1849. április 14. után a magyar kormány érdekében kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki.

A kategorizálás azért is érdekes, mert *I. Ferenc József* császár augusztus 29-i utasításában az 1. és 2. kategóriák fordított sorrendben szerepeltek. *Haynau* valószínűleg azért „cserélte fel” a két kategóriát, mert a *Szemere-kormány* tagjaiból – *Aulich Lajos* hadügyminisztert, tábornokot nem számítva - mindössze ketten (*Csány László* és *Duschek Ferenc*), az *Országos Honvédelmi Bizottmány* tagjai közül is csak ketten (*Perényi Zsigmond*, *Nyáry Pál*) kerültek ekkor a cs. ki. hadsereg kezére. *Haynau*t külön dühítette, hogy az oroszok kegyelmet kértek a tiszteknek.

1849. szeptember 1-én *Haynau* egy újabb hirdetményében felszólította a honvédseregben szolgálatot vállalt volt cs. kir. tiszteket, a felkelőkhöz átlépett katonai és polgári hivatalnokokat, a képviselő- és felsőháznak a magyar országgyűlés munkájában 1848. október 8. után résztvevő tagjait, az *Országos Honvédelmi Bizottmány* ezután működő tagjait, a kormánybiztosokat, önálló sereg- vagy csapatparancsnokokat, a katonai és polgári közigazgatás vezetőit, végül a rögtönítélő törvényszékek közzvádlóit és bíráit, hogy a cs. kir. katonai kerületi parancsnokságoknál vagy haditörvényszékeknél három hónapon belül jelentkezzenek. Máskülönb „a törvények értelmében ellenük indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni”.

A hirdetmény lényegében kijelölte azoknak a körét, akik a megtorlás potenciális alanyai voltak. Ennek alapján olyan képviselők ellen is újabb eljárást lehetett indítani, akik 1849. januárjában nem jelentek meg *Debrecenben*, hanem jelentkeztek a cs. kir. hatóságoknál, s azok nem büntették meg őket. Eszerint tehát az 1848 szeptemberében eltávozott szász képviselőkön kívül mindenki ellen igazolási eljárást kellett volna lefolytatni. Az *Országos Honvédelmi Bizottmány* tagjai közül ez érintette volna pl. *Sembery Imrét* és id. *Pázmándy Dénest* is. Ennek a pontnak az alapján tehát kb. 440-450 főt lehetett igazolási eljárás alá vonni.

A rendelet hatálya alá estek azok a cs. kir. tisztek, akik 1848 októbere után elhagyták az önvédelmi harc táborát, s akik egy része ellen a cs. kir. vizsgáló bizottmányok már lefolytatták az igazoló eljárást. A fölöslegesnek tűnő szigorúságot az indokolta, hogy

egy részük (főleg a nyugalmazott cs. kir. tisztek) 1849 tavaszán vagy nyarán ismét békeszolgálatot (tér-, kórház-, raktárparancsnokság) vállaltak a magyar hadsereg oldalán. Ez a kör legalább 700 főt érintett.

Ugyanez indokolta a közigazgatásban működőkre vonatkozó, egyébként meglehetősen körülhatárolatlan rendelkezést is. A minisztériumok létszáma 968 és 284 fő között ingadozott. A kiinduló létszámnak kb. 60 %-a szolgált korábban valamelyik magyarországi kormányzéknel. A fluktuációt figyelembe véve, az igazolási eljárás alá vonhatók körét 8-900 főre tehetjük. A rendelet a megyei közigazgatásban működők közül csak a kormánybiztosokról szóló határozott formában. Ezek nagy része képviselő, főrend vagy minisztériumi tisztviselő volt, a kormánybiztosként ténykedő alispánok vagy más megyei tisztviselők száma legfeljebb 50 fő lehetett.

A 18 véisztörvényték személyzete összesen 90 főt jelentett. A felelősségre vonhatók körét a rendelkezés az önálló, tehát légió-, szabadcsapat- vagy gerillacsapat-parancsnokokra is kiterjesztette. Ezek számát maximálisan 50 főre tehetjük. Ennek alapján az igazolási eljárás alá vonhatók száma 2240 főt számlált, bár ebből le kellett vonni az emigráltak számát. A rendelet némileg szűkebbre vonta az igazolandók számát, mint *Haynau* július 1-i kiáltványa, ugyanakkor nem vonta kétségbe az annak alapján hozott ítéletek érvényességét.

Az elítéltek számát máig sem ismerjük pontosan. Az ügyek többségét 1851 végéig tárgyalták. Csak a *pesti* hadbírótság 381 ügyet tárgyal 1849 augusztusától decemberéig. A tisztikarból legalább 1000 főt vontak valamilyen eljárás alá. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a megtorlás legalább a fent említett számú személy sorsát érintette. Az októberi kivégzések miatt keletkezett nemzetközi felháborodás következtében azonban éppen a korábbi nyilatkozatok alapján legveszélyeztetettebbnek tűnő képviselőket sújtotta legkevésbé a hadbíróságok szigora. Ha nem voltak kormánybiztosok vagy a parlament tisztségviselői, vagy azonnal, vagy egy éven belül amnesztiát kaptak. S a megyei és városi tisztikarokban sem volt túlzottan alapos a tisztogatás: az alispánok vagy főbírók többségét az 1849. július-augusztusa utáni tisztikarban is ott találjuk.

A kivégzések

A megtorlás legsúlyosabb formája a kivégzés volt. Ez lőpor és golyó, vagy kötél által történt. „Kisebb” bűnösökre inkább az agyonlövés, nagyobbakra a felakasztást mondták ki a hadbíróóságok. Az utóbbi büntetésnek – amelyet korábban inkább csak köztörvényesekre alkalmaztak – becstelenítő jellege is volt. Az 1849 júniusáig halálra ítélték mindegyikén golyóval hajtották végre az ítéletet, még akkor is, ha az ítélet eredetileg kötélre szólt. A hadbíróóságok *Haynau* időszakában kezdték meg a kötél általi halál kimondását és végrehajtását. A kivégzettek közül 39 főt akasztottak fel, 7 főt lekasaboltak, 82 főt pedig főbelöttek. Ha ebből a számból levonjuk a *Bruck an der Murban* és *Marburgban* főbelölt 13 huszárt, s a hadbíróági ítélet nélkül, rögtönítélettel a helyszínen kivégzetteket vagy lekasaboltakat, azt látjuk, hogy hadbíróági ítélettel 39 főt akasztottak fel és 42 főt lőttek főbe. Az 1849 októbere után kimondott halálos ítéletek többsége is kötélre szólt, jóllehet, ezeket már nem hajtották végre.

A magyar történeti köztudat nagyjából csak az 1849 októberi bosszúhadjárat során vértanúhalált szenvedetteket tartja számon, holott a kivégzések már jóval korábban, 1849 januárjában megkezdődtek.

A harc közben kivégzettek

A kivégzések között külön kategóriát képeznek azok, amikor közvetlenül a harci cselekmények után, rögtönítélő eljárással végeztek ki polgári személyeket. Ez történt 1849. március 1-jén *Egerben*, amikor négy *maklári* földművessel végeztek a bevonuló cs. kir. csapatok. Június 10-én a *Pécs* előtti *turonyi* ütközet után egy főt főbelöttek, egyet lekasaboltak. Június 13-án *Bősárkánynál* 3 helyi lakost lőttek agyon, egyet pedig lekasaboltak a *csornai* ütközetből visszavonuló császáriak. Június 15-én a *Pécs* előtt vívott ütközet után két személyt lőttek főbe. Ez történt június 16-án *Zsigárdon*, ahol a *zsigárdi, farkasdi és negyedi* lakosság egy része támogatta a községért folyó harcban *Asbóth Lajos* ezredes csapatait, s kaszákkal és botokkal felfegyverezve támadták meg a falut védő cs. kir. vadászokat. Ezek közül többeket kaszavágástól és -döféstől megcsonkítva találtak a helyszínen. Amikor a cs. kir. csapatok visszafoglalták *Zsigárdot*, egy parasztban felismerték a támadók egyikét, majd *Herzinger* vezérőrnagy parancsára agyonlőtték. Június 30-án *Nagyigmánd* és *Bábolna* között egy szökni próbáló foglyot kasaboltak le, miután az halálosan megsebesítette az őt kísérő egyik tisztet. Július 21-én *Sárvárnál* *Dondorf* őrnagy különítményét *Ivánkovits János* kormánybiztos vezetésével 500 népfölkelő támadta meg. Az első rakétalövedék megölt egy népfölkelőt és megsebesített 15-öt, közülük egy később szintén meghalt. Egy *Rettig Vilmos* nevű asztalost, akit fegyverrel a kézben fogtak el, az osztrákok a helyszínen lőttek agyon.

Lényegében ilyennek kell tekintenünk az orosz hadseregben szolgáló cserkeszek vadállati eljárását a július 6-i *dernei* összecsapás után. A *dernei* völgyben tartózkodó *gömöri* gerillákon a cserkeszek rajtaütöttek, és szétszórták őket. Az összecsapásban 23

fogyot ejtettek. A csapatot vezető *Hoky István rozsnói* pap-tanár kegyelmet kért üldözőitől, de azok előbb mindkét karját levágták, fogait kiverték, nyelvét kivágták és „kegyetlenül megcsonkították”. Ugyanígy végeztek egy *Malinák* nevű festővel, *Ricsovszky pacsai* bíróval és a *krasznahosszúréti* kasznárral is.

Tisztázatlan körülmények között vesztette életét a győri *Hyross Sándor*, aki 1849 február végén indult vissza *Egerből Győrbe. Hatvanban* a cs. kir. csapatok elfogták, minden ok nélkül agyonlőtték, s elvették 6000 forintját.

A rögtönítelő eljárások

A következő kategória a hadbírósi eljárás nélkül, rögtönítelő eljárással kivégzetteké. A szabadságharc vértanúinak sorát két ilyen személy nyitotta meg. A *Mednyánszky Sándor* őrnagy vezette, 1848 december végén alakult *győri* portyázó csapat január elején *Kisbéren* rajtaütött egy cs. kir. osztagon, majd *Ugodig* ment. *Ugodról* visszatért *Bakonybélbe*. Itt ütött rajta január 14-én *Ferdinand Althann* cs. kir. alezredes mozgó különítménye. A csapat az ütközetben 10 halottat és 6 foglyot vesztett. Közülük kettőt, *Rédl Antal tamási* és *Szalay Gábor győri* lakosokat január 15-én *Pápán* kivégezték. Egy harmadik fogolynak, *Varga Gergelynek* fiatal korára való tekintettel megkegyelmezték, „csupán” botbüntetésre ítélték.

A hírszerzők ellen mindkét fél kíméletlenül lépett fel. Május 1-jén a *temesvári* várban lőttek agyon egy *Kígyóssy* nevű *aradi* lakost, mert *Scheiner aradi* városkapitány megbízásából a lakosság és a csapatok hangulatáról tájékozódott, a védősereg és a tüzéség összetételét és erejét próbálta megtudni, s az ágyúállásokról készített rajzokat a magyarok számára. Azzal védekezett, hogy „nem tudta, hogy az oly bűn lenne, minél fogva halált érdemelne”.

Az ilyen jellegű ítéletek *Haynau* fővezéri kinevezése után megsokasodtak. Alighogy főserege június 28-án bevette *Győrt*, másnap, június 29-én a cs. kir. főhadparancsnokság rögtönítéléssel kivégeztette *Woititz Adolf* 21 éves *győri* zsidó fiatalembert és az *aradi* születésű 37 éves *Szweilka Rotiast*, akiket azzal vádolt, hogy egy cs. kir. század katonáit átállásra akarták csábítani, s emellett őket „lehangolni és bátortalanítani szándékozván, hamis és felingerlő beszédeket tartottak”. *Goldmark Károly* zeneszerző visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a cs. kir. csapatok bevonulása után félreértés folytán őt is majdnem kivégezték. Elképzelhető, hogy a két kevésbé ismert vértanú is a cs. kir. katonaság hisztérikus gyanakodásának áldozata lett.

Július 12-én *Mannsbarth Antal csákberényi* katolikus plébános és *Szikszay János* ottani református lelkészt végezték ki rögtönítéléssel *Nagyigmádon*. A két pap bűne az volt, hogy a szószékről a magyar kormány rendelete értelmében kihirdették a *Függetlenségi Nyilatkozatot*, s állítólag népfelkelésre hívták fel híveiket, mondván, hogy ha nincs fegyverük, kövekkel zúzzák agyon a császáriakat. Hozzáteendő, hogy ezen az alapon a magyar papság legnagyobb részét halálra lehetett volna ítélni. A két papot *Buder Endre csákberényi* jegyző, *Axmann József* kántortanító és *Hub István* fővadász adta fel.

Július 23-án este 7 órakor *Pesten*, a *Nemzeti Múzeum* udvarán lóttek agyon egy honvédtisztet, aki korábban állítólag a cs. kir. hadseregben szolgált, s polgári ruhában fogták el, ezért a cs. kir. hatóságok kémnek tekintették. Másnap, július 24-én délben szintén itt végeztek ki egy *Szatmár* megyei honvédet, aki elszakadt Görgei seregétől, s *Pest* felé jöve, a *váci* úton egy kocsin jövő szerezsánra (horvát határőrre) lőtt. A szerezsán megsebesült a kezén, s miután két polgári személy is a honvéd ellen vallott, főbelőtték.

Július 26-án *Ócsán* végezték ki *Halászy Károly* helyi jegyzőt, aki korábban nemzetőrtisztként szolgált. *Végh László* volt nemzetőr őrmester és *Angyal István* esküdt súgták be őt a cs. kir. csapatoknak, s miután a házkutatás során megtalálták a csákóját, a falu végén főbelőtték.

Utoljára, 1849. augusztus 21-én a Somogy megyei *Juta* község fiatal jegyzőjét, *Nagy Istvánt* lőtték főbe azért, mert elmulasztotta eltávolítani a templom ajtajáról *Noszlopy Gáspár* kormánybiztosnak a cs. kir. csapatok elleni harcra felhívó proklamációját, illetve mert nem hirdette ki a cs. kir. kiáltványokat.

A huszár vértanúk

A magyar szabadságharc vértanúi között kell számon tartanunk azt a tizenhárom huszárt is, akiket ugyan nem *Magyarországon*, azonban egyértelműen a szabadságharc támogatásáért végeztek ki. A külföldön szolgáló huszárezredek katonái 1848 őszétől kezdve minden módon igyekeztek hazajutni az ország védelmére. A kisebb-nagyobb csapatokban útnak induló huszárok sokszor súlyos harcok árán küzdötték ki a hazajutást, s némelyik csapat óriási veszteségeket szenvedett. Különösen a *Csehországban* állomásozó *jászkunsági* kiegészítésű 12. (Nádor) huszárezred katonáinak volt nehéz dolguk. A fogságba esett huszárok ellen azonban egyelőre nem alkalmaztak súlyosabb rendszabályokat. Az ezred maradékát 1849. májusában *Ausztrián* át az olasz hadszíntérre irányították. *Linz* környékére érve azonban a huszárok, közel lévén a magyar határ, úgy döntöttek, hogy még egyszer megpróbálják a hazajutást. Ez az egyik csapatnak sikerült, két másikat viszont elfogtak a cs. kir. hatóságok.

Laval Nugent gróf, tábornagya, a cs. kir. II. tartalék hadtest parancsnoka szigorú fellépést kívánt a huszárok ellen, a *grazi* főhadparancsnokság hadbírái viszont azzal érveltek, hogy a huszárokat nem lehet rögtönítélő bíróság elé állítani és megtizedelni, mert a főhadparancsnokság területén nincs hadiállapot, s mert nem lehet megállapítani, hogy szökés közben melyikük használt fegyvert. *Nugent* erre a hadügyminisztériumhoz fordult, amely megtalálta a megoldást a huszárok megbüntetésére.

A hadügyminisztérium szerint az ezredparancsnok valószínűleg még az *Itáliába* indítás előtt kihirdette az ezredben az ostromállapotot. Ha ez megtörtént, akkor a helyi vonatkozások figyelembevétel nélkül a katonai törvényeket kell figyelembe venni. Ha mégsem hirdették volna ki az ostromállapotot, akkor a huszárokat felségsértésért kell elítélni, hiszen nyilvánvalóan azzal a szándékkal szöktek meg, hogy őfelsége, a császár csapatai ellen harcoljanak fegyveres kézzel. Így minden résztvevőt halálra kell ítélni.

A *Bruck an der Murban* összeült haditörvényszék előtt az első csoportból 79 fő került a vádlottak padjára. A hadbíróóság mindegyiküket zendülés és hűtlenség miatt kötél általi halálra ítélte, de a megerősítés után csupán három tizedes halálos ítéletét tartotta fenn, a 76 huszár ítéletét tizedelésre enyhítette. Július 23-án újabb 29 huszár kapott kegyelmet, így három tizedest és négy huszárt ítéltek főbelövésre. Az utolsó pillanatban egy nős, többgyermekes huszár még kegyelmet kapott, s reggel 6 órakor hat főn hajtották végre az ítéletet. A másik csoportból július 5-én nyolc főt ítéltek halálra, köztük két, az első csoportba tartozó, sebesüléséből felépült, illetve időközben elfogott személyt; a legénységet pedig megtizedelésre. Végül a hadbíróóság a tizedelésre ítélt legénységnek s további egy huszárnak kegyelmet adott. Július 6-án *Marburgban* 7 huszárt lőttek agyon.

A „szabályos” kivégzések

A kivégzések harmadik fajtája közé azok tartoznak, amelyeket szabályos vizsgálat és hadbíróósági ítélet előzött meg. Ha a *Windisch-Grätz* fővezérsége időszakában, 1849. januárja és április közepe között halálra ítélte és kivégzett személyek listáját áttekintjük, nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy a politikai és katonai elit ellen korábban oly nagy garral meghirdetett megtorlás a fővezér nem gondolta komolyan. A kivégzések közül hármat *Pozsonyban*, ötöt *Pesten*, négyet pedig *Sopronban* hajtottak végre.

Január 18-án *Pozsonyban* végezték ki *Daniel Christian Dresslert (Kurzot)*, mert egy kocsmában szidta az uralkodóházat, *Windisch-Grätzet* és társait. Március 27-én *Giovanni Baldini* vasúti mérnököt, a többnyire olaszokból alakult *Frangepán-csapat* főhadnagyát lőtték agyon az olasz legénységű 23. (Ceccopieri) gyalogezred tagjainak magyar oldalra csábításáért, valamint fegyveres felkelésben való részvételért. Március 30-án pedig *Barta Józsefet*, *Simonyi Ernő* gerillacsapatának őrmesterét állították kivégzőosztag elé fegyveres lázadásban való részvételért, valamint a *verebélyi* sópénztárban található pénzüsszeg „elrablásáért”.

Az első olyan halálos ítélet, amelyet magas rangú katona felett hoztak, *Witalis Söll* őrnagy, a *tiroli vadászcsapat* parancsnoka ellen született. *Söllt* a fővárosba bevonuló cs. kir. csapatok fogták el, s miután a *Katonai és Politikai Vizsgáló Bizottmány* halálra ítélte, január 30-án agyonlőtték. Valószínű azonban, hogy az ítélet végrehajtását komolyan befolyásolta az a tény, hogy *Söll* harcolt a *bécsi* forradalomban is.

Másnap lőtték agyon *Csömy Zsigmond aranyosi* molnárt az uralkodó és a kormány szidalmazásáért, valamint fegyverrejtegetésért. Február 6-án a lengyel *Feliks Slawsky* szabót végezték ki, mert január 30-án több cs. kir. katona szállásán „őfelsége a császár ellen a legdurvább és legingerlőbb rágalmakat szórta”, s e katonákat „hitzzegésre is csábítani igyekezett”.

Február 8-án lőtték agyon *Förster Ferencet*, a *tokodi* kőszénbánya szállítóját, akit azzal vádoltak, hogy el akarta foglalni a *Hermína* gőzhajót, s azt át akarta játszani a honvédeknek. A magyar források szerint viszont *Förster* arra ajánlkozott, hogy a gőzhajón titokban szállított cs. kir. csapatok segítségével megpróbálja csellel foglyul ejteni az *Esztergom megyei* ellenállás lelkének tartott *Palkovics Károly* főjegyzőt. *Förster*

csele azonban valahogy kitudódott, s a gőzöst *Csenkénél* magyar ágyúttűz fogadta. *Petrichevich-Horváth János* cs. kir. ezredes erre haditörvényszék elé állította *Förstert*, amely halálra ítélte.

Novák Tivadar nyugalmazott cs. kir. hadnagyot pedig azért lőtték agyon március 14-én, mert február 19-én „*Pesten* egy korcsmában több katonát hitszegésre csábítani igyekezett”.

Sopronban négy frankói lakost végeztek ki, mert 1848. október 12-én a helyi malomban megöltek három horvát katonát, akik a *Jellačić* által *Horvátországba* hazaküldött hadoszloptól keveredtek el.

Welden fővezérése alatt, 1849. április közepe és május vége között csupán egyetlen személy kivégzéséről tudunk: *Petőcz Györgyöt*, *Pozsony megye* másodalispánját azért lőtték főbe május 24-én, mert az *alsó-csallóközi* járásban újoncozott a magyar hadsereg számára, a honvédcapatokat élelmezte, „és az alája rendelt hatósági közegeknek kémhírek beszerzését írásban is javallotta”.

Mint az eddigiekből is látszik, mind *Windisch-Grätz*, mind *Welden* fővezérése időszakában elsősorban kisebb vétkek elkövetőit végeztették ki a hadbíróóságok. A politikai és katonai elitből csupán *Söll* őrnagyot és *Petőcz* másodalispánt végezték ki; ugyanakkor a cs. kir. csapatok kezére került magas rangú honvédtiszteket inkább súlyos börtönbüntetésekkel sújtották; a politikusok, köztük pld. *ifj. Pázmándy Dénes*, a képviselőház elnöke, szabadlábbon védekeztek. A kevés kivétel közé tartozott *Batthyány Lajos* gróf, a volt miniszterelnök, és néhány más arisztokrata.

Mindebből úgy tűnik, hogy a cs. kir. hatóságok elsősorban az elrettentést, s nem a megtorlást tartották fő céljuknak, s a kivégzésekkel a szabadságharc tömegbázisát alkotó néprétegeket akarták elijeszteni az ügytől.

Haynau bosszúhadjárata

Haynau fővezérésevel a megtorlásban is új korszak kezdődött. Ezt jelezte az a tény, hogy 1849. május 31-én – elsőként a kivégzettek között – *kötél által* végezték ki *Nimmichter János* sűtőt, aki az 1. (Civallart) dzsidásezred két tizedesét állítólag a magyarokhoz való átpártolásra csábította.

Ennél sokkal nagyobb feltűnést keltett, hogy *Haynau* június 5-én *Pozsonyban* felakasztatta *Mednyánszky László* honvédőrnagyot és *Gruber Fülöp* századost, akik az 1849 februárjában kapitulált *lipótvári* várórséghez tartoztak, s a megadás ellen szavaztak. A hadbíróság már korábban halálra ítélte őket, de az ítéletet sem *Windisch-Grätz*, sem *Welden* nem erősítette meg. Kivégzésük valósággal sokkolta a magyarországi közvéleményt. Annál is inkább, mert az eddig kivégzettek között a *bécsi* forradalomban betöltött szerepéért halálra ítélte *Vitalis Söllön* és *Novák Tivadar* nyugalmazott hadnagyon kívül nem voltak katonák. *Mednyánszky* báró volt, s az ilyen magas társadalmi állású személyeket az osztrák hadbíróóságok eddig legfeljebb börtönbüntetésben részesítették. Az ítélet óriási felháborodást keltett a magyar hadseregen belül, de a kormány – *Görgei* javaslatára – úgy döntött, hogy nem él a viszont megtorlás fegyverével.

Hadbírószági ítélettel még további hat személyt végeztek ki *Pozsonyban*. Június 18-án felakasztották *Rázga Pált*, a *pozsonyi* evangélikus egyház hitszónokát. *Rázga* bűne az volt, hogy 1848. októberében, a *schwechati* csata előtt több nyilvános beszédben biztatta a *pozsonyi* nemzetőrséget a harcra, illetve tagja volt annak a bizottmánynak, amely *Újházi László* kormánybiztos megbízásából átvizsgálta a *Pozsonyba* érkező leveleket. Esete annyiban rokon *Mednyánszkyéval* és *Gruberével*, hogy őt is 1849 áprilisa előtti cselekedeteiért ítélték halálra, és az ő ítéletét is *Haynau* kinevezése után hajtották végre.

Mészáros Dániel sopornyai lelkészt azért lőtték főbe, mert megtalálták nála *Kossuth* néhány proklamációját, s mert azzal vádolták, hogy híveit fegyveres felkelésre izgatta. *Stift József sarluskai* földbirtokost azért végezték ki, mert a hónap folyamán több forradalmi kiáltványt adott át kihirdetésre a *nagyrippényi* plébánosnak, a jegyzőnek pedig megparancsolta, hogy sűrűsége az újoncállítást; ezenkívül kitűzette a magyar nemzeti zászlót.

Bugyik József és *Tóth József tardoskeddi* földműveseket és *Treksler Ferenc* jegyzőt pedig azért lőtték főbe, mert még 1849. január 22-én több társukkal együtt fel-tartóztattak és lefegyvereztek egy öt főből álló cs. kir. járórt. Velük együtt *Pozsonyban* összesen 13 személyt végeztek ki 1849-ben.

A *Klapka* augusztus 3-i *komáromi* kitörését követően *Székesfehérvárott* kitört felkelés elfojtása során fogták el *Falkenhayn* vezérőrnagy katonái *Gáncs Pál*, *Havelka Ferenc*, *Hübner András*, *Kuczka Mihály*, *Uitz Ignác* és *Varga Mihály székesfehérvári* lakosokat. A *pesti* hadbírószág ítélete alapján mindegyiküket fegyveres lázadásban való részvételért golyó általi halálra ítélték, s augusztus 14-én a *pesti Újépület* mögött főbe lőtték. A *székesfehérvári* felkelés után, augusztus 13-án tartóztatták le *Mezey József kajászó-szentpéteri* jegyzőt, az ottani népfelkelők vezetőjét. Őt szintén *Pesten*, augusztus 21-én lőtték főbe.

Közben *Haynau* folytatta a volt cs. kir. tisztek elleni bosszúhadjáratát is. Augusztus 20-án *Temesvárott* lőtték főbe *Hruby Gyula* őrnagyot, *Görgei* volt segéd-tisztjét, majd 22-én *Aradon* felakasztották *Ormai (Auffenberg) Norbert* ezredes, a vadászrezdek szervezőjét. A hadbírószág megállapította személyazonosságát, azt, hogy cs. kir. tiszt volt és a honvédseregben szolgált, majd halálra ítélte. Három nap múlva, augusztus 25-én a *temesvári* haditörvényszék ugyanígy ítélte halálra a *temesvári* csatában fogságba esett *Murmann Sámuel* nemzetőr őrnagyot, nyugalmazott cs. kir. főhadnagyot. Az uralkodó augusztus 29-i, részletes eljárásokat előíró rendelete azonban egyelőre megakadályozta az ilyen ítélezés folytatását.

A „kisebb” vétkek elkövetői ellen azonban továbbra is a már említett elrettentés szellemében folyt a megtorlás. Augusztus 27-én *Pesten* lőtték főbe *Kantsur András szokoljai* református lelkészt, mert egy gerillacsapat tagjai nála helyeztek el egy császári futártól elvett pénzesládát. Ugyanezen a napon hajtották végre a halálos ítéletet *Schweitzer József* nyomdász, fegyverrejtegetésért. Augusztus 30-án *Fülöp György dunavecsei* jegyzőt lőtték főbe, szintén fegyverrejtegetésért. (*Fülöp* 1849 tavaszán egyike volt a *solti* járásban kitört népfelkelés vezetőinek).

Szeptember 7-én *Streith Miklós vérteshoglári* plébánost lőtték agyon. *Streithet* és káplánját, *König Mórt* néhány helyi lakos jelentette fel. A vád az volt ellenük, hogy felolvasták és nyilvánosan megmagyarázták a templomban a függetlenségi nyilatkozatot, s a népet fegyveres felkelésre buzdították és fegyverhasználatra oktatták. Noha a vádak nagyobb része *Königet* érintette, az érdekében közbenjáró *Streithet* is letartóztatták; *Königet* 15 év várfogságra, *Streithet* pedig halálra ítélték.

Szeptember 12-én *Gábel Mátyás selmechányai* bányamestert lőtték főbe. *Gábel* egy kisebb gerillacsapat tagja volt, ennek feloszlása után hazament. A házkutatást végző cs. kir. katonák megtalálták fegyverét, illetve *Kossuth-bankóit*.

Az eddigi történeti irodalom egyáltalán nem regisztrálta *Szilva János* és *Vertike Gábor* honvédek kivégzését. A haditörvényszéki ítélet és a korabeli források alapján nem egészen egyértelmű, hogy esetükben vértanúkról vagy köztörvényesekről van-e szó. Mindketten megszöktek az *eszéki* várból, s a *Pécs* környéki pincékben bujkáltak. Szeptember 25-én egy 9 szerezésből álló járőr rajtuk ütött, ők azonban egy pincébe bújva, a járőrt vezető tizedest agyonlőtték, másik négy főt megsebesítettek. Erre a többiek rájuk gyűjtötták a pincét, mire megadták magukat. Október 2-án *Pécsett* lőtték főbe őket.

Az 1849. októberi kivégzések

A megtorlás legerősebb hulláma 1849. október 6-án kezdődött. Ezen a napon végezték ki *Pesten Batthyány Lajos* gróf miniszterelnököt és *Fekete Imre* gerillaszázadost. *Aradon* a honvédsereg három tábornoka és egy ezredese lőpor és golyó, kilenc tábornoka kötél általi halállal múlt ki. Október 25-éig még további tizenkét személy kivégzéséről tudunk. A kivégzettek között volt hat honvédtiszt, köztük három külföldi, *Peter Giron*, *Mieczyslaw Woroniecki* és *Karol d'Abancourt*; továbbá *Csány László* kormánybiztos és miniszter, *Jeszenák János* báró, kormánybiztos, *Szacsuvay Imre* képviselőházi jegyző, *Perényi Zsigmond* báró, felsőházi elnök, *Gonzeczky János* lelkész és *Csernyus Manó* tisztteljes. E kivégzések miatt akkora európai felháborodás támadt, hogy az osztrák kormány kénytelen volt mérsékletre inteni *Haynaut*. Az eljárások tehát tovább folytak, s jócskán születtek még halálos ítéletek, de ezek közül az év hátralévő részében egyet sem hajtottak végre.

Haynau fővezérsége idején megváltozott a megtorlás logikája. Immáron nem elrettentés, hanem a politikai és katonai elit megsemmisítése váltá megtorlás fő céljává. A folyamat még a fegyveres harcok során megkezdődött, de teljességében csak 1849 októberében bontakozott ki. Végül azonban – éppen az októberi kivégzések rossz nemzetközi visszhangja miatt – Haynau kénytelen volt félbehagyni azt, s így a politikai és katonai elit fizikai megsemmisítése megmaradt a szimbolikus régióban. Azaz, nem minden kompromittált katonát, politikust és hivatalnokot sújtottak a legszigorúbb ítélettel, hanem mind a politikai, mind a katonai elitből a legkompromittáltabbakat végezték ki; egyes csoportokból pedig „csupán” egy-egy embert.

Az 1849 utáni kivégzések

1850. január-februárjában tizenöt személyt végeztek ki. Közülük csupán *Ludwig Hawk* alezredes tartozott a szabadságharc katonai elitjéhez: őt a bécsi forradalomban való részvételéért ítélték halálra. A többiek között gerillákat, a *kőszegi* horvát foglyok 1848 októberi legyilkolásában vétkesnek talált személyeket, a *Lamberg* gyilkosának tekintett *Kolosy György* honvédszázadost, tehát köztörvényesként kezelt személyeket találunk. Összesen kb. 130 főt végeztek ki 1848/49-es cselekedeteiért. Az 1853-54-bent kivégzett 21 személy között is találunk volt negyvennyolcasokat, mint pl. Noszlopy Gáspárt, Jubál Károlyt, de ők már nem ezért, hanem a függetlenségi összeesküvésekben való részvételükért szenvedtek vértanúhalált.

A megtorlás egyéb formái 1849-1857

Az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás esetében a közvélemény többnyire csak a kivégzésekre gondol, holott a megtorlásnak, a bosszúnak voltak egyéb, egyenes és áttételes formái is.

A megtorlás csoportos formáit alkalmazták - a július 1-jei kiáltvány szellemében - a cs. kir. vagy orosz csapatokat megtámadó helységekkel szemben. Így a cs.kir. csapatok felégették *Bősárkányt* és *Csongrádot*, az oroszok *Losoncot* és *Mezőcsátot*.

Botozások, vesszőzések

Amikor a cs. kir. csapatok június 28-án bevonultak *Győrbe*, két magyar hölgy „illetlen mozdulattal” hátat fordított a bevonuló tábornoki karnak. Ezt egy tiszt észrevette, s a városházára idéztette őket. Egyiküket, egy 30 éves hölgyet megvesszőztek, másiknak, aki csecsemőjével jelent meg, megkegyelmeztek. Július 11-én *Nagyigmádon Susan* altábornagy előbb *László József kócsi* református papot, majd *Győrffy Ferenc tatai* református lelkészt verette félholtra. Őket követte *Tóth Sándor oroszlányi* községi jegyző, akire 50 botot veretett, végül *Fieba József bánhidai* katolikus plébános. A megbotozottaknak *Mannsbarth Antal csákbereinyi* katolikus plébános és *Szikszay János* református lelkész nyújtottak lelki vigaszt; őket, mint láttuk, később kivégezték. *Fiebát* november 30-án a pozsonyi hadbíróóság még négy év várfogságra ítélte. A botozások már a bécsi politikusokat is nyugtalanították: augusztus 10-én a minisztertanács ülésén *Schmerling* igazságügyminiszter tiltakozott a katonai hatóságok által az osztrák törvényekkel ellenkező módon polgári személyekre kiszabott botbüntetések ellen.

Ennek ellenére a botozások tovább folytatódtak. A legnagyobb európai felháborodást *Maderspach Károlyné Buchwald Franciska* esete keltette. Férje, *Maderspach Károly* a kor egyik kiváló hídépítő mérnöke, emellett a *ruszkabányai* vasgyár egyik tulajdonosa volt. 1849. augusztus 17-én *Kmety György* tábornok és kísérete, majd 20-án a török földre tartó *Bem József* és *Guyon Richárd* tábornok, illetve *Stein Miksa* ezredes haladt át a településen. A három magasrangú tiszt *Maderspachéknál* szállt meg, majd az esti órákban folytatták útjukat. Augusztus 23-án bevonultak a cs. kir. csapatok a kisvárosba, majd magukkal hurcolták *Maderspachnét*. Kocsin kivitték a városon kívül arra a helyre, ahol júniusban a városka lakossága Szabadság-fát ültetett. Itt leszállították, majd *Gröber* százados parancsára két katona lefogta, letépte róla a felsőruhát, négy másik pedig nyírfagallyból font vesszővel megvesszőzte. Innen továbbhurcolták *Karánsebesre*, ahol néhány órára fogságba vetették, majd hazaengedték. Amikor a szerencsétlen férj értesült a történetekről, szégyenében egy, a bányászatnál használt jelző mozsárágyúval főbe lőtte magát. A *Maderspachnéval* szembeni hihetetlenül brutális eljárás oka állítólag az volt, hogy az asszonyt megvádolták: az említett júniusi Szabadság-fa ültetés alkalmával egy, a császárt ábrázoló bábút temetett volna el. *Maderspachné* megvesszőzésének híre bejárta az európai sajtót, s nem kis szerepe volt abban, hogy *Haynaut* 1852-es *londoni*

látogatása alkalmával a *Barclay and Perkins* sörgyár munkásai olyan alaposan elagya-bugyálták.

A botozások még 1852-ben is állandóak voltak, főleg a másodfokú felségsértést (az uralkodó szidalmazását) büntették így.

A várfogság

A legáltalánosabb büntetési forma a börtön volt. A korabeli szabályok szerint a rab a saját ruháját viselhetette, pénzét és értéktárgyait elvették. Kapott szalmazsákot, szalmavánkost, lepedőt és pokrócot, használhatta a saját ágát is, de csak a fentebbi ágyneművel. Látogatót nem fogadhatott, írószereket és könyveket nem tarthatott. Fontos esetekben a várparancsnok engedélyezhetett látogatást. Ugyanígy engedélyezhette a levélírást, de csak egy tiszt felügyelete mellett. A könyvolvasást szintén engedélyezhette, de a könyv csak vallásos vagy erkölcsi tárgyú, illetve imakönyv lehetett. A várfogságra vasban elítélt fogoly kezére és lábára vasat vertek. A fogságot csak orvosi rendeletre, illetve várparancsnoki engedéllyel hagyhatta el. A fogoly élelmezésére egy 1820. november 16-i rendelet szerint naponta 8 krajcárt kapott, ezt, valamint a fa, a világítás és a mosás költségeit köteles volt szabadulása után a kincstárnak visszatéríteni. A várfogság automatikusan együtt járt a tiszt rank és a kitüntetések elvesztésével. Nőt nem lehetett sánkfogságra ítélni, de fegyházra igen; várfogságra csak akkor, ha tiszt felesége volt. A büntetés a hadbírósi ítélet kimondásának napján kezdődött, a vizsgálati fogságot nem számolták be. A foglyot a törzsfoglar élemezte, naponta egyszer kapott meleg ételt, főzeléket vagy tésztás húst vegyesen. Az éjjeliedényként szolgáló vödör vagy más alkalmas cellában volt. Gyakorlatilag azonban a cs. kir. hatóságok igen sokszor eltértek e szabályoktól. A magyarországi börtönök közül a legrosszabb híru a *pesti Újépület* volt, a legjobbak az *aradi* várban voltak a körülmények. Magyarországon ezen kívül *Nagyszebenben*, *Munkácson*, *Gyulaféhvároton* és *Komáromban* őriztek foglyokat.

A szabadságharc első hadifoglyait a *königgrätzi* várba vitték. 1849 nyarától *Olmützbent*, *Josefstadtban*, *Theresienstadtban* s a már korábban hírhedtté vált *Kufsteinben* őrizték a szabadságharc elítélteit. *Jókai* szerint *Kufstein* volt a státusbörtönök akadémiaja. „*Arad*, *Komárom*, *Josefstadt*, a *pesti Újépület* mind csak gimnáziumok és elemi tanodák hozzá képest; aki még csak ezekben végezte a kurzust, az ne is beszéljen; az csak félig van értesülve”. Kétségtelen tény, hogy az emlékirók valamennyi várbörtönről jegyeztek fel többé-kevésbé kedélyes epizódokat; *Kufsteinről* nem.

A foglyok számára a legkínosabb az unalom volt; a különféle foglatosságok mindmind ennek a kellemetlen vendégnek az elűzésére szolgáltak. Marcona hadfiak kerteszkedtek, hímeztek, festegettek, verseket írtak, könyveket fordítottak, csak hogy megszabaduljanak az unalom keltette depressziótól. Mások az őrszemélyzettel veszekedtek, panasza jartak, hogy így tartásuk kondícióban magukat. Az egyhangú napok miatt a foglyok egy része különböző kedélybetegségekben szenvedett, volt, aki megőrült, vagy öngyilkosságot kísérelt meg. 1856 végére a foglyok többsége egyéni kegyelem

vagy tömeges amnezia révén szabadult, de az utolsó foglyok csak 1859-ben hagyhatták el a börtönt.

Sáncfogság

A legkínosabb büntetések közé tartozott a sáncfogság, azaz az erődítési munkákban való részvétel. Az erre elítélt rabtól elvették a ruháit, s rabruhát kellett viselnie, haját lenyírták. A hat évnél rövidebb időre elítéltek 3,5 fontos (kb. 1,75 kg.), az ennél többre elítéltek 5,5 fontos (kb. 2,75 kg.) súlyos láncot viseltek a lábukon. (Ha lábgyöngeségük ezt lehetetlenné tette, akkor a kezükön). Szállásuk a „teljesen elkülönített, szellős, tágas, száraz, kikövezett, vasrácsos ablakú” kazamatákban volt (ebből a felsorolásból a „tágas, száraz, kikövezett” nem minden esetben érvényesült); fekhelyük egy pricc volt, s csak télen kaptak pokrócot. Étkezésüket a törzsfoglártól kapták, ami egy 1817-es rendelet szerint naponként egy meleg ételből, hetenként kétszer csont nélküli, fél fontnyi (kb. 0,25 kg.) húsetelből állt. Az erődítések körül mindenféle munkát kellett végezniük, így talicskázni, földet, követ, fát rakni, fát vágni, kőműves- és ácsmunkát végezni, utcát söpörni, havat lapátolni.

Besorozás

A volt honvédek besorozása a legtömegesebb megtorló rendszabály volt, hiszen a honvédseregben valaha szolgálók legalább 20-25 %-át, állítólag 40-50.000 főt érintett. A besorozásokat a szükség nem indokolta, hiszen 1849 nyarán már megkezdődött a cs. kir. hadsereg redukciója. A besorozottak különböző fegyelmi problémákat okoztak a cs. kir. hadseregben. Az ellenállás nyílt formáira ritkán került sor: a testi büntetések, így a botbüntetés, vesszőfutás alkalmas visszatartó erő lehetett. A nemesi vagy arisztokrata származású honvédtisztek azonban már csak az otthonról kapott pénzösszegek segítségével is fellazíthatták a cs. kir. hadsereg merev rendjét.

1852-ben a hadvezetés elrendelte, hogy a honvédekkel szemben nem szabad használni a pejoratív „ex-honvéd” elnevezést, s nem szabad felhánytorgatni a múltjukat sem. A besorozottak egy része ettől kezdve különböző összegeken (általában 500 forint) megválthatta magát, s megkezdték egy részük kényszerszabadságolását is. Ennek egyszerre voltak pénzügyi és fegyelmi okai: a megváltási összeg jól jött az államkincstárnak; a hadsereg fegyelmének pedig jót tett e demokratikus elemek eltávolítása. A megváltási összeget persze inkább csak a nemesi származású, tehetősebb családok fiai tudták kifizetni; a szegényebb rétegek gyermekei kénytelenek voltak leszolgálni a nyolc esztendőig.

A Kossuth-bankók megsemmisítése

A megtorlás részét képezte az önálló magyar pénznek, az ún. *Kossuth-bankónak* a forgalomból való kivonása is. *Windisch-Grätz* 1849. február 23-án a *Debrecenbe*

menekült *Országos Honvédelmi Bizottmány* által kibocsátott 15 és 30 krajcáros pénzjegyeket, március 8-án az 5 és 100 forintosokat minősítette érvényteleneknek. A még a magyar forradalom „törvényes” időszakában, 1848 szeptemberéig kibocsátott 1 és 2 forintos bankjegyekkel kapcsolatban ígéretet tett, hogy azokat osztrák bankjegyekre be fogják váltani. A fordulatot, a teljes érvénytelenség kimondását az orosz intervencióról szóló katonai egyezmény megszületése hozta magával. Május 20-án *Welden* fővezér minden *Kossuth-bankót* (tehát az 1 és 2 forintosokat is) betiltott. Június 29-én pedig *Haynau* már elrendelte ezek beszoigáltatását, s a legszigorúbb büntetéssel fenyegette az ezt elmulasztókat. A lakosság azonban nem nagyon sietett a beadással. Valószínűleg józan gazdasági megfontolásból sem, mert senki sem hitte, hogy a birtokában lévő bankjegyekért semminemű kárpótlást nem fog kapni. Erre mutat, hogy a hatóságoknak újra és újra el kellett rendelniük a *Kossuth-bankók* beszoigáltatását, sőt, a *pesti* cs. kir. katonai kerületi parancsnokság 1849. december 12-én december 31-ig meghosszabbította a beadási határidőt.

A magyar társadalom összesen 66 millió forintnyi *Kossuth-bankót* veszített el. (Ebből 500.000 forintot váltottak be az osztrákok *Komárom* feladása után.) Nem véletlen, hogy a *Kossuth-bankók* rejtegetése az egyik leggyakrabban előforduló „bűncselekmény” volt az elkövetkező években. A rejtegetés oka kettős volt: a társadalom egy része bízott abban, hogy valamikor ismét „magyar világ” lesz, s a bankókat névértékükön beváltják; a szimbolikus értelmezési tartományban pedig a győztes hatalom autoritását vonták kétségbe a rejtegetők. Nem véletlen, hogy ennek képviselői olyan keményen sújtottak le e bankjegyek birtokosaira.

A zsidókra kivetett hadisarc

Szólnunk kell még a *Haynau* által az egyes zsidó közösségekre kivetett hadisarc sorsáról. Ennek mértékét még az osztrák kormány is túlzásnak tartotta. November 4-én az uralkodó jóváhagyta, hogy az egész magyarországi zsidóságra – kivéve néhány közismerten császári érzelmű hitközséget – 2.300.000 forint hadisarccot vessenek ki, négy év alatt, egyenlő részletekben, s ezt a zsidókra 1746-1846 között kivetett, de utóbb eltörölt türelmi adó arányában szedjék be. A kormány elvi okokból ellenezte egy vallásfelekezet hadisarccal büntetését, s előterjesztést tett az uralkodóhoz: csak a forradalomban igazolható módon részt vett hitközségeket sújtsák e hadisarccal. E célból 1850. márciusában bizottságokat is küldtek ki. *Haynau* azonban ellenszegült, s tovább folytatta az összeg behajtását.

A *pesti* zsidó közösség állandó bizottsága ezután javasolta, hogy a zsidóság kész lenne 500-600.000 forintot befizetni az állami iskolaalapba, ha ezáltal megszabadulhat a hadisarcfizetés kötelezettsége alól. Végül a kormány 1850 szeptemberében utasította *Karl Geringert*, *Magyarország* polgári kormányzóját, hogy az 1.000.000 forintra leszállított összeget a türelmi adóval szedesse be, s azt a zsidók saját iskolai céljait szolgáló alapítványként kezelje. Így jött létre a zsidó iskola-alap, amely 1855-re már együtt volt, azonban csak 1857. október 8-án nyílt meg az első olyan mintafőiskola

Pesten, amelyet ebből a pénzből finanszíroztak. *Haynau* szándéka tehát ezúttal ellentétébe fordult – a zsidókra kivetett hadisarcból a zsidóság oktatásának legfőbb tényezője lett.

A szabadságharc nevezetesebb vértanúi

Batthyány Lajos gróf

Batthyány Lajos az ország egyik legrégebb és leggazdagabb családjának sarjaként látta meg a napvilágot. A császári-királyi hadseregben szolgált, majd külföldön utazott, s szinte észrevétlenül lépett a hazai politikai élet színterére 1839-ben. Az 1840-es évek közepétől már a főrendi ellenzék elismert vezetője volt, aki sokszor *Kossuthénál* is radikálisabb hangot megütve követelte az ország önrendelkezését. 1844-ben az országgyűlésen elsőként követelte: a birodalom vezetése a kormányzásban a magyar alkotmányosságot vegye politikájának mértékéül, s ne az örökös tartományokkal szemben követett abszolutisztikus módszert próbálja meg *Magyarországon* is érvényesíteni.

Batthyány vezető szerepe ekkor már vitathatatlan volt, s ehhez megfelelő aktivitás is kapcsolódott: több mint 200 hosszabb-rövidebb beszédét és hozzászólását regisztrálta a főrendi napló. Az ő háza volt leggyakrabban a főrendi és az alsótáblai ellenzék tanácskozásaink színhelye.

A reformkorban több társadalmi és gazdasági egyesület választotta elnökévé. 1847-től ő volt az *Ellenzéki Párt* elnöke. *Batthyány* nemcsak politikai elveit tekintve tartozott a „haladók” közé. Birtokain istállózó állattartást folytatott, az állatállományt külföldi fajtákkal frissítette. 118 holdat ültetett be a selyemhernyó-tenyésztéshez szükséges eperfával, s 450 holdon termesztett cukorrépát, amelyet saját, *péterfai* cukorgyárában dolgozott fel. Jellemző, hogy *Batthyány* egyetlen jelentősebb publikációját is erről a cukorgyárról írta.

Batthyány a nemzetiségi politikában mérsékelt álláspontot képviselt. Az 1847-es országgyűlésen magyar nyelv és nemzetiség ügyében felküldött törvényjavaslat vitájában javasolta, egyenesen ki kell mondani, hogy belügyeikben a horvátok a latin mellett a horvát nyelvet is használhatják.

Batthyányt 1848. március 17-én *István nádor* – az uralkodó szóbeli jóváhagyásával – miniszterelnökké nevezte ki. A gróf olyan államférfiú volt, aki következetesen képviselte az ország érdekeit a dinasztiaival szemben is. Arra törekedett, hogy Magyarország 1848 tavaszán elért helyzetét megőrizze, s a vitás kérdéseket oly módon rendezze, hogy a birodalom súlypontja *Magyarországra* kerüljön. A magyar alkotmányosság érdekében nem riadt vissza radikális lépésektől sem, de a törvényesség betartását és betartatását mindvégig politikája zsinórmértékének tartotta.

Batthyány nem volt jó szónok, s személyiségjegyei sem tették őt alkalmassá a népszerű szerepére. Zárkózott magatartásával inkább tisztelőket, mint barátokat szerzett. Jelmondata: „A magam útját járom” híven fejezte ki emberi és politikai magatartását. 1848. szeptember 11-én kormányával együtt lemondott, mert úgy látta, hogy *Ausztria* és *Magyarország* konfliktusát nem lehet már az áprilisban létrehozott törvényes keretek között megoldani. Kötelességtudása és elhivatottsága miatt viszont elvállalta az újabb kormány megalakítását, mert úgy látta, hogy a horvát inváziót minden áron, még a

formális törvényesség keretein túllépve is, meg kell akadályozni. A honvédelem szervezését ügyvezető miniszterelnökként *Batthyány* irányította tovább. Az uralkodó nem szentesítette a magyar országgyűlés újonccsallítási törvényét, ám a magyar parlament ezt határozati úton életbe léptette. Maga *Batthyány* is úgy vélte, „ha már életét és egzisztenciáját kénytelen egy nemzet védeni, (...) a legalitás némi tekintetben akadállyá változik”. Ezért megkezdte újabb honvédzászlóaljok szervezését. A forradalmi út azonban idegen volt tőle, s ezért *Lamberg Ferenc* kinevezett fővezér meggyilkolása után lemondott mind miniszterelnöki, mind képviselői tisztről. 1848. október közepén köznemzetőrként részt vett egy horvát mellékoszlop elleni hadműveletben, leesett a lováról, s eltörte a kezét. Felgyógyulása után képviselőként újjáválasztották, s az országgyűlésre utazott, hogy *Kossuth* általa veszélyesnek tartott politikáját ellensúlyozza. A békés megoldás érdekében 1849 január elején békekövetként *Alfred zu Windisch-Grätz* tábornagyhoz, a cs. kir. hadsereg fővezéréhez utazott, de az abszolutizmust képviselő tábornagy még magánemberként sem volt hajlandó fogadni őt. Ezután *Deák Ferenc*, a küldöttség tagja arra szólította fel, hogy meneküljön, mire *Batthyány* csak ennyit mondott: „Néhány hitvány év miatt csak nem leszek szökevény”.

A fővárosba való visszatérése és a cs. kir. csapatok bevonulása után, *Pesten* 1849. január 8-án letartóztatták és hadbíróság elé állították. A per során olyan cselekedeteket róttak terhére, amelyekért az érvényes magyar törvények alapján nem ítélték volna el, ám az eljárás alapjául az osztrák katonai perrendtartás szolgált. Az ő pere volt az egyetlen, amelyben az 1848. október 3. előtti cselekedetek képezték a vádak legfőbb alapját. A per célja elsősorban az volt, hogy *Batthyányra* rábizonyítsák az október 6-i *bécsi* forradalomban való bűnrészséget. A vádirat első változatában vádként szerepelt a külhatalmakkal (*Franciaország, frankfurti* parlament) történő kapcsolatfelvétel, a horvátokkal és az osztrák kormánnyal történő megegyezés elmulasztása, reguláris cs. kir. csapatoknak zászlójuktól való elbocsátása, az uralkodói jóváhagyás nélküli 1848 szeptemberi honvédújoncozás és papírpénzkibocsátás, valamint a *Jellačić* elleni népfelkelés szervezése; a *Batthyány* lemondása utáni időszakból a cs. kir. csapatokkal szembeni ellenállás és a törvénytelennek tekintett országgyűlésre való visszatérés.

A vádak képtelenségét az adta, hogy többségük az 1848. október 3-i manifesztum kibocsátása előtti időszakra esett; illetve hogy *Batthyány* ténylegesen nem szállt szembe *Jellačić* hazavonuló – hordaszerű – cs. kir. csapataival, hiszen október 11-én balesetet szenvedett. Februárra kiderült, hogy *Bécsben* nem találtak érdemi dokumentumot, ami *Batthyány* bűnösségét igazolná. A hadbíró által 1849. április-májusában végzett újabb kutatások sem jártak eredménnyel. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy *Schwarzenberg* miniszterelnök érzékeltette vele: az ügy politikai szempontból nagy fontosságú. A hadbíró június 13-i előterjesztésében kifejtette, hogy *Batthyány* ellen az október 3. előtti vádak ügyében a hadbíróság nem illetékes; a katonai fellebbviteli törvényszék azonban úgy határozott, hogy a vádakot egyetlen eljárás keretében, csak a főbb pontokra szorítkozva kell vizsgálni, hiszen a vádlott tevékenysége összefüggő egészet alkot.

A hadbírótság végül augusztus 30-án kötél általi halálra ítélte *Batthyányt*, de az ítélet végrehajtásával vártak, s csak október 5-én közölték *Batthyányval*. *Batthyány* nem félt a haláltól, de az akasztást megalázónak tartotta. Ezért a felesége által becsmépszett törrel a kivégzés előtti éjszakán felmetszette a nyaki ütőereit. Ám a tör nem volt elég hosszú és elég éles, s *Batthyány* csupán súlyos vérvesztéséget szenvedett, de életben maradt. A *pest-budai* katonai kerület parancsnoka, *Johann Kempen* altábornagy tudta, hogy *Batthyány* felakasztása ilyen körülmények között lehetetlen, de az ítéletvégrehajtást sem akarta elhalasztani. Ezért úgy döntött, hogy agyonlöveti *Batthyányt*. A gróft, aki a súlyos vérvesztéstől még mindig tántorgott, ketten kísérték az *Újépület* mögötti fapiacra, a kivégzés helyszínére. A kivégzőosztag előtt fél térdre ereszkedett. „Éljen a haza! Rajta, vadászok” – kiáltotta, mielőtt eldőrdültek a lövések. Személyében *Magyarország* egyik legnagyobb formátumú politikusa esett az abszolutizmus bosszúhadjáratának áldozatául.

Az aradi vértanúk

Az aradi vértanúk csoportképét mindenki ismeri, felsorolásukkal azonban a többségnek komoly gondjai lennének. Ma már tudjuk, hogy nem tizenhárman, hanem tizenhatan voltak. Mindegyikük aktív vagy volt cs. kir. tisztként került a honvédseregbe. Közülük kilencen voltak ott a fegyverletételt elhatározó 1849. augusztus 11-i *aradi* haditanácson; ők, valamint *Vécsey Károly*, *Damjanich János* és *Kazinczy Lajos* az orosz, *Dessewffy Arisztid* és *Lázár Vilmos* az osztrák csapatoknak adták meg magukat.

A tizenhármakkal kapcsolatban is rengeteg téves adat forog közkezen, többségüknek még a nevét sem írják helyesen. Mindegyiküket tábornoknak nevezik, holott *Lázár Vilmos* csak ezredes volt.

A tizenhármak kivégzését megelőzte Aradon augusztus 22-én *Ormai (Auffenberg) Norbert* kivégzése. *Ormai* 1813. augusztus 22-én született a csehországi *Dobřanyban*, egy német eredetű katonacsalád sarjaként. Apja maga is százados volt a cs. kir. hadseregben. 1815-ben a család *Magyarországra* költözött. *Norbert Auffenberg* az olmützi katonaiskolában végezte tanulmányait, 1828. augusztus 14-én állt be a cs. kir. hadseregbe, október 11-től hadapród, 1839-től hadnagy volt az *erdélyi* kiegészítésű cs. kir. 31. gyalogezredben. 1840. szeptember 10-én a *galíciai* lengyel hazafiakhoz fűződő kapcsolata miatt letartóztatták, s hét évi vizsgálati fogság után 1847. október 19-én 14 év várfogságra ítélték, amelyet *Munkács* börtönében kellett letöltenie. Az 1848-as forradalom győzelme után a magyar kormány kérésére 1848. május 2-án amnesztiát kapott. Júniusban *Kossuth Lajoshoz* fordult, aki közbenjárt *Batthyány Lajosnál* *Auffenberg* alkalmaztatása érdekében. Júliusban belépett *Mieczyslaw Woroniecki* herceg önkéntes vadászcsapatába, s részt vett a *délvidéki* harcokban. Október 17-én az ebből alakuló 38. honvédtábornokszázadosává nevezték ki, két nap múlva *Kossuth* őrnaggyá és segéd tisztjévé nevezte ki. December 21-én *Kossuth* megbízta egy honvéd vadászrezred megszervezésével. Közben megnősült, s feleségül vette *Rozsváry (Kornhofer)*

Vilmát. 1849. március 5-én alezredessé léptették elő, s kinevezték az 1. honvéd vadászezred parancsnokává. Márciustól *Nagyvárad* központtal újabb vadászezredek szervezett, pontosabban, a már megszervezett vadászalakulatokat szervezte ezredekké. Április 25-én *Kossuth* ezredessé és a honvéd vadászezredek főfelügyelőjévé nevezte ki. Elszámolási nehézségei miatt augusztus elején beadta lemondását. A fegyverletétel után *Pankotán* fogták el a 24. (Parma) gyalogezred ukrán bakái. *Aradon* hadbíróóság elé állították, s miután megállapították, hogy tisztként szolgált a cs. kir. hadseregben, 1849. augusztus 22-én, éppen a 36. születésnapján kötél általi halálra ítélték és kivégezték.

Aulich Lajos, a vértanúk közül a legidősebb, 1793. augusztus 25-én született *Pozsonyban* egy fogadós gyermekeként. 1812-ben lépett be a cs. kir. hadseregbe hadapródként, s részt vett a *napóleoni* háborúkban is. A cs. kir. 2. (Sándor) gyalogezredben szolgált, s 1848-ban már alezredes és zászlóaljparancsnok volt. Júliustól alakulatával részt vett a szerbek elleni *bácskai* harcokban. Október 24-én ezredessé, és ezredének parancsnokává nevezték ki. Decemberben alakulatának két zászlóaljával együtt *Görgei* feldunai hadtestéhez irányították. *Görgei* kezdettől fogva nagyra becsülte, s a Dunabalszárparti hadosztály parancsnokává nevezte ki. *Görgei* téli hadjáratában hadosztálya *Körmöcbányán* nehéz helyzetbe került, bekerítés fenyegette, de *Aulich* és *Görgei* egy beomlott bányaalagút kiásásával és aládúcolásával megmentették a csapatokat. *Henryk Dembinski* fővezéri kinevezése után ő volt az, aki kijelentette: „Az ügyet nézem, nem a személyeket”. Február 25-én tábornokká léptették elő. A február 27-i *kápolnai* csatában a magyar szélső balszárny parancsnokaként rendre visszaverte az ellenséges támadásokat. Március elején kinevezték a II. hadtest parancsnokává. A tavaszi hadjáratban az ő hadtestének beavatkozása döntötte el az *isaszegi* csatát a honvédsereg javára. Az április 7-i *gödöllői* haditanács határozata alapján ő kapta a *Pest* előtt hagyott csapatok parancsnokságát, s azt a feladatot, hogy mindenáron kösse le az ellenséges főerőket mindaddig, amíg a *Görgei* vezette főerők meg nem kerülnek azok balszárnyát, s fel nem mentik *Komáromot*. *Aulich*, aki tapasztalt, higgadt és tehetséges katona volt, kiválóan eleget tett e feladatnak. *Buda* bevétele után betegsége miatt átadta a hadtest parancsnokságát *Asbóth Lajos* ezredesnek. 1849. június 30-án *Kiss Ernő* és *Csány László* társaságában ő vitte *Görgeinek* a *szegedi* összpontosítást elrendelő kormányhatározatot. Július 14-én *Kossuth* hadügyminiszterré nevezte ki, s *Aulich* a nehéz hadihelyzet ellenére is igyekezett egységet vinni a honvédsereg működésébe. A kötél általi halálra ítélték közül hetedikként lépett a bitófa alá.

Damjanich János 1804. december. 8-án született a 2. báni határőrezred területén lévő *Stazán*. Szerb határőr családból származott. 1820-tól hadapród, 1848-ban százados volt a cs. kir. 61. (Rukavina) sorogyalogezredben. 1848. március 31-én *Temesvárott* összeszólalkozott a magyar átalakulást gyalázó hadosztályparancsnokával, *Julius von Haynau* altábornaggyal, ezért egy gránátos század parancsnokaként az *itáliai* hadszíntérré vezényelték. 1848. június 20-án hazatért, ezen a napon kinevezték a 3.

honvédszászlóalj őrnagyává. Június végétől alakulatával a *bácskai* hadszíntéren harcolt. Október 14-től honvéd alezredes, dandárparancsnok, november 25-től ezredes, hadosztályparancsnok volt a bánsági hadtestnél. Csapataival több győzelmet aratott a szerb fölkelők fölött november 9-én *Strázsánál*, december 12-én *Károlyfalvánál* és *Alibunárnál*, december 14-15-én *Jarkovácánál*. December 20-án honvéd vezérőrnaggyá nevezték ki, betegsége miatt 1849. január elejéig szolgálaton kívül volt. 1849. január 9-től a bánsági hadtest parancsnoka volt, a *Délvidék* kiürítése után január 19-én *Versecnél* visszaverte az őt üldöző szerb csapatokat. Január 26-án hadtestével *Aradra* érkezett, 30-án egy 3000 főnyi hadosztályt küldött *Erdélybe József Bem* tábornok megsegítésére. Február közepétől hadosztállyá leolvadt csapataival *Cibakházánál* állomásozott. Március 5-én *Vécsey Károly* vezérőrnagy hadosztályával együtt bevette *Szolnokot*, március 9-től a két hadosztály egyesítésével létrejött III. hadtest, egyben a közép-tiszai hadsereg (I. és III., később II. hadtest) parancsnoka. Március 9-én eddigi sikereiért megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* 2. osztályát. A tavaszi hadjáratban ismét a III. hadtest parancsnoka volt, döntő szerepet játszott az április 4-i *tápióbicskei*, 6-i *isaszegi*, 10-i *váci*, 19-i *nagysallói* és 26-i *komáromi* győzelemben. Április végén *Görgei Artúr* hadügyminiszter helyettesítésére *Debrecenbe* készült, de április 28-án balesetet szenvedett és lábát törte. Július 11-én *Kossuth* kinevezte az *aradi vár* főfelügyelőjévé, s felajánlotta neki a hadügyminiszterséget. Július 27-től az *aradi vár* parancsnoka volt. Augusztus 17-én átadta a várat az orosz csapatoknak. Az oroszok kiadták a cs. kir. hadseregnek. A kötél általi halálra ítélték közül ő lépett nyolcadikként a bitófa alá.

Desseffy Arisztid 1802. júniusában született az *Abauj vármegyei Csákány* községben, egy ősi nemesi család sarjaként. 1819-1839. között a cs. kir. 5. (Radetzky) huszárezredben szolgált, főszázadosként nyugalmaztatta magát. 1839-ben megnősült. 1847-ben meghalt a felesége. 1848. szeptember 22-től *Sáros vármegye* nemzetőr őrnagya volt. November 26-tól honvéd alezredes, dandárparancsnok volt a felső-magyarországi, később felső-tiszai, majd I. hadtestben. Részt vett a december 11-i *budaméri*, 1849. január 4-i *kassai* vesztes, majd a *Schlik* ellen a *Bodrog* és a *Tisza* mentén vívott győztes ütközetekben. Február 14-én honvéd ezredessé léptették elő. Február 18-án *Kompoltnál* győzelmet aratott egy cs. kir. lovassági különítményen. Február 26-27-én kitüntette magát a *kápolnai* csatában, majd 1849. áprilisában a tavaszi hadjárat csatáiban. Április 18-án megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* 3. osztályát, 30-án átvette az I. hadtest lovashadosztályának parancsnokságát. Június 2-án honvéd vezérőrnaggyá léptették elő, egyben kinevezték a IX. hadtest parancsnokává. Július 5-én ismét megnősült. Július elejétől a tiszai hadsereg, majd a *Szeged* környékén összpontosított főszereg lovasságának főparancsnoki tisztét töltötte be. Augusztus 4-től ismét a IX. hadtest parancsnoka volt, s ebbeli minőségében kiválóan szerepelt mind az augusztus 5-i *szőregi*, mind az augusztus 9-i *temesvári* csatákban. A döntő vereség után egy héttel, augusztus 16-án a hadtest parancsnokságát átadta *Lázár Vilmos* ezredesnek. Török földre menekülhetett volna, de *Franz Liechtenstein* altábornagy, volt bajtársa biztatására, aki megígérte neki, hogy kegyelmet eszközöl ki számára, itthon maradt, s augusztus 19-

én *Karánsebesnél* letette a fegyvert a cs. kir. csapatok előtt. *Liechtenstein* közben is járt érte *Haynaunál*, de a cs. kir. fővezér sajátosan értelmezte a kegyelmet: miután a cs. kir. hadbíróság *Aradon* halálra ítélte *Desseuffyt*, nem akasztófán kellett végeznie, hanem főbelőtték.

Kiss Ernő 1799. június 13-án született *Temesvárott*, egy dúsgazdag, örmény eredetű család sarjaként. (Az aradi vértanúk közül a másik örmény származású személy *Lázár Vilmos* ezredes volt.). Tanulmányait a *bécsi Theresianumban* végezte, 1818-tól hadapródként egy dzsidásezredben kezdte szolgálatát. 1845-ben a cs. kir. 2. (Hannover) huszárezred ezredese és parancsnoka volt, az ő alakulatában szolgált *Nagysándor József és Vécsey Károly* is. 1848 tavaszán alakulatával a Bánságban állomásozott, s kezdettől részt vett a szerbek elleni harcokban. Előbb ezrede, majd egy dandár parancsnoka volt. Az ő nevéhez fűződik a honvédsereg első komoly sikere, a *perlaszi* szerb tábor 1848. szeptember 2-i bevétele is. A hónap második felében a dunántúli táborba irányították, szemlélőként részt vett a *pákozdi* csatában, s ott volt abban a küldöttségben, amely megkötötte Jellačićsal a fegyverszünetet. Október 12-én – elsőként – honvéd tábornokká léptették elő, s átvette a *bánsági* hadtest parancsnokságát. Kisebb szünetekkel ő irányította a szerbek elleni hadműveleteket, azonban katonai képességei nem álltak arányban a feladat nagyságával. December 22-én – szintén elsőként – honvéd altábornaggyá léptették elő. 1849. január 2-i *pancsovai* veresége után *Vukovics Sebő* kormánybiztos lemondásra szólította fel, s hadtestét *Damjanichnak* adta át. *Kiss Debrecenbe* ment, ahol átvette az adminisztratív feladatokat ellátó *Országos Főhadparancsnokság* vezetését. Március 9-én megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* II. osztályát. Április 2-án szintén szemlélőként részt vett a *hatvani* győztes ütközetben. Május második felében helyettes hadügyminiszterként is működött. Június 29-én *Kossuth* őt bízta meg a feldunai hadsereg levezetésével arra az esetre, ha *Görgei* megtagadná az engedelmességet. A cs. kir. hadbírószág golyó általi halálra ítélte. Nem engedte bekötni a szemét, s mivel az első sortűz nem végzett vele, egy tiszt közvetlen közlelőlől fejbeltette.

Knezić Károly 1808-ban született a cs. kir. 6. (varasd-szentgyörgyi) határőr gyalogezred területén fekvő *Veliki Grđevacban*, egy horvát határőr családban. Szolgálatát ebben az ezredben kezdte, 1827-ben hadapród lett az *egri* 34. (Vilmos porosz herceg) gyalogezredben. Egerben nősült, két kislánya volt. 1844-től az ezred 3. zászlóaljának főszázadosaként szolgált, egy ideig *Galíciában* volt hadosztálysegédtiszt. Az 1846. évi *galíciai* lengyel felkelés leverésének tapasztalatai mély ellenszenvet ébresztettek benne a birodalmi politika iránt. 1848 nyarától részt vett a *délvidéki* harcokban. Október 30-án őrnaggyá és zászlóaljparancsnokká nevezték ki, december 1-jén lett alezredes. Januárban alakulatával együtt őt is a *Közép-Tiszához* vezényelték. Kitüntette magát a március 5-i *szolnoki* ütközetben, amiért megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* III. osztályát. Rövidesen, március 13-án ezredessé léptették elő. Ekkor már hadosztályparancsnok volt a III. hadtestben. Részt vett az április 4-i *tápióbicskei*, 6-i *isaszei*,

10-i váci, 19-i nagysallói és 26-i komáromi csatákban; utóbbiban tanúsított bátorságáért megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* II. osztályát. *Damjanich* lábtörése után ő vette át a III. hadtest parancsnokságát, május 7-én immáron tábornoki rangban. Ott volt *Buda* ostrománál, de a rohamban nem vett részt, mert egyik testvére a cs. kir. várőrségben szolgált. *Görgei* június 20-án a *zsigárdi* és a *peredi* ütközetekben tanúsított tétlensége miatt leváltotta a hadtest éléről. Július közepétől a „tiszai megfigyelő hadtest” élén a *tokaji* átkelőt fedezte, majd a hónap végén csatlakozott *Görgei* feldunai hadseregéhez. A kötél általi halálra ítélték közül negyedikként őt szólította a hóhér.

Láhner György 1795. vagy 1796. október 6-án született a *Turóc megyei Necpálon*, egy elmagyarosodott, német származású polgári családban. 1812-től hadapródként szolgált a cs. kir. hadseregben, 1844-től őrnagyi rangban a 33. (Gyulay) gyalogezred 3. zászlóaljának őrnagya és parancsnoka volt. *Itáliában* vette feleségül *Lucia Conchettit*. Alakulatával előbb *Pécsett*, majd a *Dráva-vonalon* állomásozott. 1848 nyarán a délvidéki hadszíntérre került. Szeptembertől a hadügyminisztériumban, a fegyverkezési és felszerelési osztály, később a tüzérségi és felfegyverzési osztály vezetőjeként kulcsfontosságú szerepet játszott a honvédség fegyver- és lőszerellátásának biztosításában. Október 12-től alezredesi, november 28-tól ezredesi rangban szolgált. Ő volt az egyetlen olyan személy, aki nem harctéri, hanem adminisztratív tevékenységéért kapta meg a tábornoki rangot, 1849. február 17-én. Szoros baráti viszony fűzte *Görgei*hez, és bírta *Kossuth* nagyrabecslését is. Június 11-én *délvidéki* harctéri érdemeiért, valamint a fegyver- és lőszerellátásban tanúsított buzgóságáért megkapta *Magyar Katonai Érdemrend* II. osztályát. A cs. kir. hadbíróóság kötél általi halálra ítélte. Az utolsó éjszakán *Donizetti Lammermoori Lucijából* a haldokló *Edgar* búcsúáriáját játszotta fuvoláján. Saját születésnapján lépett a bitófa alá.

Lázár Vilmos 1815-ben született a *Torontál megyei Nagybecskereken*. Akárcsak *Kiss Ernő*, ő is egy örmény származású, magyar nemesi család sarja volt. 1834-től *Knezić* alakulatában, a 34. gyalogezredben szolgált, 1844-ben alhadnagyként, rangjának megtartása nélkül lépett ki a cs. kir. hadseregből. Még ebben az évben megnősült, s nagy szeretettel nevelte felesége, *Reviczky Mária* bárónő első házasságából származó három gyermekét. 1847-től az *Első Magyar Középponti Vasúttársaság* főpénztárnoka volt. 1848. október 19-én nevezték ki a győri 39. honvédzászlóalj főhadnagyává, november 13-tól az első utászzászlóalj századosaként szolgált a feldunai hadseregben. Részt vett a dunántúli hadjáratban, majd *Répásy Mihály* tábornok tartalék hadtestéhez került. 1849. február 1-től őrnagyi rangban *Répásy* segédtisztje volt. Április 5-én kinevezték a VII., *zempléni* hadmegye és az itt állomásozó csapatok parancsnokává. Április 27-től az észak-magyarországi, később IX. hadtestben volt dandárparancsnok, június közepétől hadosztályparancsnok. Július 16-án alezredessé léptették elő. Részt vett az augusztus 5-i *szőregi* és a 9-i *temesvári* csatákban. Augusztus 12-én *Bem* ezredessé léptette elő, s megbízta a IX. hadtest vezénnyelésével. Augusztus 19-én *Karánsebesnél* adta meg magát a *Wallmoden* altábornagy vezette cs. kir. csapatoknak. Noha csak

ezredes volt, mint önálló hadtestvezénylőt, a tábornokokkal együtt állították hadbíróság elé. Mivel az osztrák csapatoknak adta meg magát, kegyelemből golyó általi halálra ítélték, s október 6-án a hajnali órákban *Desseuffyvel*, *Kiss-sel* és *Schweidellel* együtt főbelőtték.

Leiningen-Westerburg Károly gróf, a vértanúk legfiatalabbika 1819. április 11-én született a *Hessen* nagyhercegségben található *Ilbenstadt* városban. Családja egyike volt a legősibb német arisztokrata famíliáknak, s rokonságban állt *Viktória* angol királynővel is. Apja cs. kir. ezredes volt, ő maga 1835-ben, a bölcsészakadémia elvégzése után lépett be a cs. kir. hadseregbe. Előbb a 49. (Hess), majd a 31. (Leiningen) gyalogezredben szolgált, 1845-től tartósan szabadságolt alszázadosként. Rokonai közül többen is a honvédsereg ellen, a cs. kir. csapatok soraiban harcoltak. Ez indította arra, hogy október végén szolgálattételre jelentkezzen a magyar hadseregben. Október 26-án a *bánsági* hadtest vezérkari századosává nevezték ki, november 25-től a 10. honvédszászlóalj századparancsnokaként vett részt a szerbek elleni akciókban. Ott volt a *tomasováci*, *károlyfalvai*, *alibunári*, *jarkováci* és *pancsovai* ütközetekben. December 28-án őrnaggyá léptették elő, január közepétől a 19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóaljának parancsnoka volt. Február 10-én alezredesé léptették elő, s dandárparancsnok lett a III. hadtestben. Noha csak néhány szót tudott magyarul, katonái tűzbe mentek volna érte. Amikor február 24-én *Cibakházánál* észrevették, hogy fogságba esett, segítségére siettek és kiszabadították. A március 5-i *szolnoki* ütközetben tanúsított vitézségéért megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* III. osztályát, április 6-án ezredessé léptették elő. A tavaszi hadjáratban kitüntette magát *Tápióbicskénél*, *Isaszegnél*, *Vácnál*, *Nagysallónál* és *Komáromnál*. A hónap végén hadosztályparancsnokká nevezték ki, május 15-én megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* II. osztályát. *Buda* bevételénél ő vezette a III. hadtest rohamoszlopait. A *peredí* csata első napján *Knezić* leváltása után *Görgei* őt nevezte ki a hadtest parancsnokává, június 26-án megkapta tábornoki előléptetését is. *Leiningen* kitűnően bevált, remekül harcolt mind a július 2-i és 11-i *komáromi* csatában, mind július 15-17-én *Vácnál*, majd július végén a *Miskolc* környéki ütközetekben. A cs. kir. hadbíróság kötél általi halálra ítélte. *Leiningen* megvesztegette az öröket, így ő volt az egyetlen, akit az elítéltek közül honvédtábornoki egyenruhában vezettek a bitófa alá. Kivégzése előtt rövid szónoklatban tiltakozott azon vád ellen, hogy *Buda* bevételekor osztrák hadifoglyokat gyilkoltatott volna meg. „Odafenn igazságosabban ítélnék fölöttünk” – mondta. Ő volt a hóhér hatodik áldozata.

Nagysándor József 1804. október 17-én született *Nagyváradon*, magyar nemesi család sarjaként. 1819-ben lépett be a cs. kir. hadseregbe, előbb az 5. (Szárd király), majd a 2. (Hannover) huszárezredben szolgált, *Kiss Ernő* keze alatt. 1847-ben főszázadosi rangban nyugalmaztatta magát. 1848. június 19-én *István nádor* kinevezte *Pest* város egyik nemzetőr őrnagyává. szeptember 15-én áthelyezték *Nagykikindára*. Ettől kezdve részt vett a délvidéki harcokban. November 1-én alezredessé nevezték ki, s egy, többnyire nemzetőri alakulatokból álló dandárral *Temesvár* környékén működött. 1849. január 25-én ezredessé léptették elő, s hadosztályparancsnok lett a *bánsági*,

majd a III. hadtestnél. A március 5-i *szolnoki* ütközetben tanúsított vitézségéért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát. A tavaszi hadjáratban a főszereg lovassági parancsnoka volt, április 7-én *Kossuth* tábornokká léptette elő. A hónap végén átvette az I. hadtest parancsnokságát. *Buda* bevételénél személyesen vezette rohamra katonáit a *Fehérvári-kapu* mellett lőtt résnél. A júniusi *Vág-menti harcokban*, valamint a július 11-i *komáromi* és 17-i *váci* csatákban, és az augusztus 2-i *debreceni* ütközetben tétovázó és könnyelmű hadvezérnek bizonyult. A cs. kir. hadbírótság kötél általi halálra ítélte, s ötödikként lépett a bitófa alá. „Ma nekem, holnap neked” – mondta a hadbírónak.

Poeltenberg Ernő (Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg) esetében még a születési évszám is bizonytalan: 1807, 1813, 1814 egyaránt szerepel a szakmunkákban. Apja ügyvéd, majd udvari tisztviselő volt, s nemességet kapott. Ő maga 1829-ben került hadapródként a cs. kir. hadseregbe, előbb a 7. (Hardegg) vérteszredben, 1833-tól a 4. (Sándor cárevics) huszárezredben szolgált. *Galíciában* vette feleségül *Paula Karkowskát*, akitől három gyermeke született. Amikor 1848 nyarán megérkezett a hír, hogy alakulatát *Magyarországra* vezénylik, *Poeltenberg* kézzel-lábbal tiltakozott, s megpróbálta elérni, hogy *Itáliába* helyezték át, mindhiába. Szeptember elején a *Dráva-vonalon* állomásozott századával, szeptember 29-én részt vett a *pákozdi* csatában, majd *Jellačić* üldözésében. A *lajtai* táborban olyan élenken agitált az osztrák határ átlépése ellen, hogy október 15-én *Kossuth* utasította a hadügyminisztériumot: távolítsák el a hadseregből *Poeltenberget*. *Poeltenberg* azonban, bajtársai rábeszélésére, mégis maradt, s részt vett az október 30-i *schwechati* csatában. Közvetlenül a csata előtt őrnaggyá léptették elő. December 16-án *Kazimírnál* hevesen káromkodva vágta át magát huszáraival a cs. kir. dragonyosokon és vérteseken. Ez a huszáros akció meghozta számára az alezredesi kinevezést. *Görgei* téli hadjáratát dandárparancsnokként harcolta végig, majd február 19-én átvette *Piller János* ezredes hadosztályát. Közben *Görgei* február 1-jén ezredessé léptette elő, azonban a hadügyminisztérium akadékoskodása miatt a kinevezés megerősítésére csak május elején került sor. Február 26-27-én részt vett a *kápolnai* csatában, a tavaszi hadjáratban kiválóan szerepelt *Hatvannál* és *Nagysallónál*. A hadjárat végén *Görgei* őt nevezte ki a betegszabadságra távozó *Gáspár András* helyébe a VII. hadtest parancsnokává. *Poeltenberg* csapataival *Győrbe* vonult, s két hónapon át a *Rába-vonal* védelmét látta el, közben több kisebb ütközetben diadalmaskodott. Június 28-án az ötszörös túlerőben lévő cs. kir. főszereggel szemben hősiiesen védte meg *Győrt*, majd *Komáromba* vonult vissza. Részt vett a július 2-i és 11-i *komáromi* csatákban, s remekül küzdött a július végi *Miskolc* környéki harcokban. Augusztus 7-én *Beniczky Lajossal* együtt ő vitte az orosz táborba a magyar kormány tárgyalási ajánlatát, amelyet az orosz fővezér visszautasított. Az augusztus 11-i *aradi* haditanácson az oroszok előtti fegyverletétel mellett érvelt, emiatt később, a börtönben komoly lelkiismeretfurdalása volt. A hadbírótság kötél általi halálra ítélte. A vesztőhely felé tartva állítólag így szóló társaihoz: „Szép deputáció megy Istenhez a magyarok ügyében reprezentálni”. A deputáció első tagja ő maga volt.

Schweidel József 1796. május 18-án született a *Bács megyei Zomborban*. Apja polgári származású kincstári mérnök volt. 1815-ben, a *napóleoni* háborúk befejezésének évében lépett be hadapródként a cs. kir. hadseregbe, s mindvégig a 4. (Sándor cárevis) huszárezredben szolgált; ő volt *Poeltenberg* egyik felettese. 1845-ben őrnaggyá nevezték ki, s egyben két század vezetését bízták rá. Az uralkodó osztrák nemességre emelte. Miután *Schweidel* kivételével valamennyi törzstiszt különböző indokokra hivatkozva elhagyta az ezredet, ő vezette haza alakulatát Magyarországra. Ezrede parancsnokaként részt vett a *pákozdi* és a *schwechati* csatákban. Október 16-tól ezredes, dandárparancsnok, 26-tól már tábornok volt, november elején *Görgei* őt bízta meg a feldunai hadtest egyik hadosztályának parancsnokságával. December 19-étől 1849. május 9-ig betegszabadságon volt, majd *Pest* városparancsnokává nevezték ki. Május 11-én a *Pákozdnál* és *Schwechatnál* nyújtott teljesítményéért megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* III. osztályát. Júliustól előbb *Szegeden*, majd augusztustól *Aradon* a kormány mindenkori székhelyének parancsnoka volt. Noha 1848. október 30. után nem harcolt, a hadbírótság golyó általi halálra ítélte. *Lázár, Desseuffy* és *Kiss Ernő* társa volt a vértanúhalálban.

Török Ignác 1795. június 23-án egy kisbirtokos nemesi család sarjaként született *Gödöllőn*, ahol apja uradalmi jószágfelügyelő volt. A *bécsi* hadmérnöki akadémián végzett, 1816-ban lépett be hadapródként a cs. kir. hadseregbe. 1839-1846 között a magyar nemesi testőrségnél az erődítéstan tanára volt, tanítványai között volt *Görgei* és *Klapka* is. 1848. február 28-tól alezredesi rangban a *károlyvárosi* erődítési kerület igazgatója volt. Szeptemberben saját kérésére e minőségben *Komáromba* helyezték, 28-án ideiglenesen ő vette át a várparancsnokságot a lemondott *Mertz* altábornagytól, de egyelőre nem őt nevezték ki várparancsnokká. December 17-én ezredessé léptették elő, majd *Majthényi István* várparancsnok lemondása után, 1849. január 5-én ő vette át az erőd irányítását. Január 26-án tábornokká léptették elő. A körülzárt *Komáromot* 1849. áprilisáig sikerrel védte meg, s április 10-én adta át a parancsnokságot *Lenkey János* tábornoknak. Május végétől a honvéd mérnökparancsnokaként ő irányította a *budai* vár erődítéseinek lebontását, majd az *esztergom-párkányi* hídfő építését. Július végén őt nevezték ki a mérnökparancsnokává, ő irányította *Szeged* környékének sáncolási munkáit. A cs. kir. hadbíróóság kötél általi halálra ítélte. A kivégzése előtti éjszakán *Vauban* francia hadmérnök egyik munkáját olvasta. Másodikként lépett a bitófa alá.

Vécsey Károly gróf 1807-ben, más adatok szerint 1809-ben született *Pesten*. Apja, *Vécsey Agost* lovassági tábornok volt a magyar nemesi testőrség utolsó parancsnoka. Tanulmányait a *bécsi Theresianumban* végezte, 1820-tól hadapródként az 5. (Liechtenstein) dragonyosezredben, később *Kiss Ernő* alakulatában, a 2. huszárezredben szolgált. 1848 tavaszán már őrnagy volt. Júniustól részt vett a délvidéki harcokban. Október 12-én ezredessé és alakulata parancsnokává nevezték ki. Előbb dandár-, majd hadosztályparancsnok volt. December 12-én tábornokká nevezték ki. Ebbéli minő-

ségében 1849. januárjában több társával együtt ő akadályozta meg, hogy *Esterházy Sándor* tábornok és *Nádosy Sándor* ezredes felbomlasszák a bácskai hadtestet. Január végén ő vezette fel a hadtestet a *Közép-Tiszához*. Március 5-én *Damjanichcsal* együtt elfoglalta *Szolnokot*, a győzelem után azonban úgy összevesztek, hogy *Vécsey* távozni volt kénytelen, noha a győzelemért megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* III. osztályát. Április elején kinevezték az *Aradot* ostromló V. hadtest parancsnokává, s *Vécseynek* köszönhetően a várórség június 30-án kénytelen volt kapitulálni. Május elejétől kezdve az ő csapatai tartották ostromzár alatt *Temesvár* erődjét is, s alig néhány napon múlt, hogy ez az erőd nem került a honvédsereg kezére. Az augusztus 9-i *temesvári* csata után ő fedezte a magyar főszereg visszavonulását. A *világosi* fegyverletétel hírére véve, csapataival elszakadt *Bemtől*, s hadteste augusztus 19-20-án *Borosjenőnél*, maga *Vécsey Nagyváradon* kapitulált. Az oroszok némi késéssel adták át az osztrákoknak. A hadbírótság őt is kötél általi halálra ítélte. Neki jutott a legkegyetlenebb sors: végig kellett néznie nyolc társa kivégzését. Kilencedikként őt szólította a hóhér.

Kazinczy Lajost, a költő *Kazinczy Ferenc* fiát 19 nappal a tizenhármak után végezték ki. *Kazinczy* 1820. október 20-án született a *Zemplén megyei Széphalmon*. Tanulmányait a *tullni* utászkar iskolában végezte, 1839-1847 között a 9. huszárezredben szolgált, majd főhadnagyi rangban kilépett. 1848. júniusától kezdve önkéntesként részt vett a délvidéki harcokban, *Bechtold* altábornagy segédtisztjeként. 1848. augusztus 27-én honvéd főhadnaggyá és a dunáninnyi önkéntes mozgó nemzetőri tábor parancsnokának, *Ivánka Imre* őrnagynak segédtisztjévé nevezték ki. Szeptember 13-tól százados, november 28-tól őrnagy volt, egyben az 1. (később 2.) utászszázalaj szervezője *Pozsonyban*, majd *Győrben*. 1849. januárjában alezredes, dandárparancsnok volt a tartalék hadtestben, majd a Középponti Mozgó Seregben, január végétől hadosztályparancsnok ugyanitt, majd február elejétől az I. hadtestben. Február 18-án leváltották, március 10-én kinevezték az 1. huszárezred parancsnokává, majd április 3-án ismét hadosztályparancsnok lett az I. hadtestben, s részt vett a *tápióbicskei, isaszegi, nagysallói és komáromi* csatákban. Április 19-én megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* 3. osztályát. Május 19-től a *Csallóközben* működő magyar erők, a Kosztolányi-hadosztály parancsnoka volt. Május 25-én ezredessé léptették elő, június 2-án *Görgei* megbízta az *Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros* megyékben működő önálló hadosztály parancsnokságával. Augusztus 6-án csapataival *Erdélybe* indult. Augusztus 22-én *Zsibónál* egyesült a *székelyföldi* és *kolozsvári* hadosztály maradványaival, átvette fölöttük a parancsnokságot, majd 24-25-én letette a fegyvert az orosz csapatok előtt.

Az oroszok rövidesen átadták őt *Clam-Gallas* vezérőrnagy cs. kir. csapatainak. Szeptember 8-án érkezett meg *Aradra*, de először csak október 1-én hallgatták ki. Október 6-án – nyilván az aznapi kivégzésekről értesülve – rövidke levelet intézett *Ernst* törzshadbíróhoz. Kérte, vegye figyelembe azt a tényt, hogy nem volt több, s nem rendelkezett több befolyással, mint a hadsereg bármelyik ezredese. Október 9-én újabb beadványt intézett *Ernsthez*, amelyben kérte: állapítsák meg, hogy ő soha sem volt tábornok és hadtestparancsnok, s csupán egy napig viselte a hadtest-

parancsnokságot, s ezt is arra használta fel, hogy letegye a fegyvert. Ugyanezen a napon megfogalmazta védőiratát is. Október 11-én ismét kihallgatták *Kazinczyt*, aki ezúttal a korábbinál is részletesebb tájékoztatást adott a *zsibói* fegyverletétel körülményeiről. Érezte, hogy az életéről van szó, ezért többször is visszatért arra, hogy ő nem tábornok és nem hadtestparancsnok. A hadbíróság *Kazinczyt* felségsértés bűnében találta vétkesnek, ezért teljes vagyonefelkobzásra és lőpor és golyó általi kivégzésre ítélte. Az ítéletet október 24-én hirdették ki, s október 25-én *Kazinczyt* az *aradi* vár sáncárcáiban agyonlőtték.

Ludwig Hauk, a tizenhatodik vértanú 1799. szeptember–december között *Bécsben* született. 1813–1826 között a magyarországi kiegészítésű cs. kir. 2. (Sándor orosz cár) gyalogezerredben szolgált, s hadnagyi rangban lépett ki. 1829-től az *Udvari Kamara* tisztviseleje volt, s 1848-ban innen nyugalmazták. Az 1848. március 13-i *bécsi* forradalom után a „*Constitution*” c. lap szerkesztője volt, az októberi *bécsi* forradalomban megalakította az ún. Elite Corps-t. A forradalom leverése után *Magyarországra* szökött. 1849. január 23-án honvéd őrnaggyá nevezték ki, s *Erdélybe* küldték. 1849. április közepétől részt vett *Bem bánsági* hadjáratában, *Bem* május 9-én *verseci* helyőrségparancsnokká, május 21-én alezredessé nevezte ki június 30-án *Moldova-* és *Szászabányánál* visszaverte a *Szerbiából* betörő önkéntesek támadását. Az augusztus 9-i *temesvári* vereség után *Lugoson Vécsey* csapataihoz csatlakozott, majd ezek *borosjenői* fegyverletétele után megpróbált visszajutni *Pestre*. *Biharkeresztesen* azonban letartóztatták. Megtalálták nála egyik saját kéziratát, amely „Az uralkodóház utolsó órái” címet viselte, nemcsak a *bécsi* forradalom krónikáját tartalmazta, de meglehetősen vitriolos hangon nyilatkozott *Ferenc Józsefről* és családjáról is. Valószínűleg ez okozta vesztét. A kihallgatás után *Pestre* szállították, s itt várta további sorsát. *Hauk* ellen, mint a forradalom résztvevője ellen, *Bécsben* távollétében már lefolytattak egy eljárást. Ennek végén 12 év fogházra ítélték. Ha *Haukot* *Bécsben* fogják el, talán az életét megmentheti. A cs. kir. hatóságok sem tudták eldönteni, mit tegyenek. *Kempen* altábornagy, a *budai* katonai kerület parancsnoka úgy vélte, hogy a *Hauk* elleni eljárást *Bécsben* kellene lefolytatni. *Euthym Nedelkovich* törzshadbíró ellenben úgy vélte, hogy *Hauk*, mint volt honvédtiszt ellen *Pesten*, illetve *Aradon* kellene lefolytatni a vizsgálatot. *Haynau* december 11-én úgy döntött, hogy *Haukot* *Aradra* kell szállítani. Január 31-én a hadbíróság halálra ítélte *Haukot*, majd az ítéletet felterjesztette *Pestre*, *Haynauhoz*. *Haynau* február 8-án megerősítette az ítéletet. *Schwarzenberg* miniszterelnök a korábbi kivégzések keltette nemzetközi felháborodás miatt azt javasolta *Haynau*nak, hogy *Haukot* ítéljék kegyelem útján 20 év várfogságra: ennek a végét már aligha éli meg. *Haynau* azonban nem hallgatott *Schwarzenbergre*. Február 18-án a hadbíróság kihirdette az ítéletet, s 19-én reggel *Haukot* *Aradon* felakasztották.

Voltaképpen az *aradi* vértanúk közé kell sorolnunk *Petőfi* híres versének hőst, **Lenkey Jánost** is. *Lenkey* 1810. szeptember 7-én *Egerben* látta meg a napvilágot. Tanulmányait 1822. július 22-től a 33. (Bakonyi) gyalogezerred hadapródjaként a

korneuburgi utásziskolán végezte, 1827-től hadapród, 1845-től főszázados volt a 6. (Württemberg) huszárezredben. 1848. május 28-án a *galíciai Tarnopolból* megszökött százada után sietett, hogy visszafordítsa azt, de a katonák rábeszélésére élükre állt. Századával „büntetésből” a délvidéki hadsereghez osztották be. Augusztus 19-én részt vett *Szenttamás* második ostromában. Október 9-én őrnaggyá nevezték ki a 14. (Lehel), október 12-én alezredessé a 13. (Hunyadi) huszárezredhez. Decembertől ezredesként az ezred parancsnoka, egyben dandár-, majd hadosztályparancsnok a volt bácskai hadtestnél. 1849. január 16-án *Vécsey Károly* vezérőrnaggyal együtt ő kényszerítette távozásra a hadtest ingadozó tisztjeit. Március 18-án *Kossuth* vezérőrnaggyá és a *komáromi* várórség parancsnokává nevezte ki. Április 10-én bejutott *Komáromba*, 20-ig egyben a vár parancsnokságát is ellátta. Május 20-án kinevezték a tartalék hadtest lovasságának parancsnokává, de rövidesen megbetegedett. Augusztus 13-án a *világosi* fegyverletételnél esett fogságba. *Aradon* hadbírótság elé állították, de a per folyamán megőrült, ezért nem ítélték el. Elborult elmével, a börtönben halt meg 1850. február 9-én.

A nevezetesebb pesti vértanúk

Batthyány és az aradi tizenhárom kivégzése után négy nappal *Pesten* végezték ki **Csány Lászlót**. *Csány* 1790-ben a *Zala megyei Alsócsányban* született, nemesi családban. Tanulmányait 1800-1806 között a *szombathelyi* gimnáziumban, 1807-1808-ban a *zágrábi* líceumban, majd 1808-1810 között a *győri* jogakadémián végezte. 1809-ben tanúja volt a *győri* csatának, s állítólag beállt a nemesi felkelők közé is. 1810 nyarától a 9. (Frimont) huszárezredben szolgált, 1813-ig kadétként, majd az 5. (Angol régensherceg) huszárezredbe került alhadnagyként. Itt katonáskodott együtt *Franz Ottingerrel* és *Mészáros Lázárral*. 1815-ben *Széchenyi István* oldalán részt vett a *Joachim Murat nápolyi* király ellen vívott hadjáratban is. Súlyosan megsebesült, s 1818 nyarán alhadnagyi rangban kilépett a katonai szolgálatból.

1823-ban a *zalai* megyegyűlésen felszólalt a kormányzat törvénytelen újoncoztatása ellen, s ettől kezdve a *Zala megyei* ellenzék egyik legtevékenyebb tagja volt.

1848. márciusa *Pesten* találta, s március 17-én beválasztották a *Közbátorsági Választmányba*, s ettől kezdve főleg a nemzetőrség szervezése körül kamatoztatta képességeit. A *Nyugat-Dunántúlon* kibontakozott parasztmozgalmak és antiszemita zavargások miatt április 10-én a *Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány Csányt* és *Szell Józsefet* bízta meg a rend helyreállításával *Vas, Zala, Veszprém* és *Sopron megyék*, valamint *Sopron, Kőszeg* és *Ruszt* szabad királyi városok területén. Április 28-án *Somogy megyét* is hatóságuk alá rendelték.

Szemere Bertalan belügyminiszter június 2-án őt bízta meg *Zala, Somogy, Baranya* és *Tolna megyék*, illetve *Pécs* szabad királyi város királyi biztosságával és a *Dráva-vonal* védelmének megszervezésével. A később kiadott rendeletek szerint *Fejér, Vas, Sopron* és *Veszprém megyék* nemzetőrségével is rendelkezhetett. Augusztus 10-én *Franz Ottinger* vezérőrnaggyal támadt vitája miatt beadta lemondását, de ezt a minisztertanács nem

fogadta el. A horvát támadás szeptember 11-i megindulása után a drávai hadtesttel vonult vissza, s megakadályozta, hogy a hadtestben szolgáló cs. kir. alakulatok semlegesek maradjanak a harcban. *Jellačić* üldözése során értesült a *bécsi* forradalomról, s úgy vélte, a magyar hadseregnek érdeke és morális kötelessége *Bécs* felmentése. 1848 novemberétől illetékességi köre *Pozsony, Nyitra, Moson, Sopron, Komárom, Győr megyék* területére terjedt ki, de *Fejér, Veszprém* és *Vas megyékkel* is rendelkezhetett.

A december közepén megindult osztrák támadás során előbb a Duna bal-, majd a jobb partján lévő csapatokhoz csatlakozott. 1849. január 2-án *Pesten* részt vett azon a haditanácson, amely a főváros feladásáról és a honvédsereg összpontosításáról döntött. Ezt követően *Debrecenbe* ment. *Kossuth* január 27-én *Erdély* teljhatalmú országos biztosává nevezte ki. Január 30-án már *Kolozsvárott* volt, s az ezt követő, közel három és fél hónapban többnyire innen intézte a hadseregellátás, a közigazgatás, a politikai rendezés ügyeit. 1849. február végén részt vett a *Karl Urban* ezredes csapatai elleni akcióban, 1849. áprilisában pedig *Nagyszébenben* adta ki a *Szászföld* újjászervezésével kapcsolatos rendeleteit.

Kossuth 1849. április 20-án hívta meg *Csányt* az új minisztériumba a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium vezetésére, s május 1-jén nevezte ki miniszterré. Május 12-én hagyta el *Kolozsvárt*. A hónap közepén érkezett *Debrecenbe*, letette a miniszteri esküt, s minisztériuma megszervezéséhez fogott, május végén pedig a fővárosba utazott. 1849. június 15-én *Csányt* a *keszthelyi* és a *tapolcai* választókerületben is képviselővé választották. Júliusban az utolsók között hagyta el *Budapestet*. Augusztus 11-én felszólította *Kossuthot* a lemondásra és a hatalom *Görgeinek* törtéző átadására, majd *Vukovics Sebő* igazság- és *Aulich Lajos* hadügyminiszterrel együtt lemondott a miniszterségről. *Kossuth, Vukovics* és *Horváth Mihály* mellett ő írta alá a kormány lemondó nyilatkozatát. Ezt követően csatlakozott *Görgei* táborához, s augusztus 13-án, *Világosnál* került fogságba. Augusztus végén átadták a cs. kir. hadseregnek. Szeptember 17-én érkezett *Pestre*, ahol szeptember 26-án hadbíróság elé állították. Egyetlen alkalommal hallgatták ki, s a felségárulás vádjával kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet október 10-én reggel 6 órakor hajtották végre.

Csányval együtt végezték ki *Jeszenák János bárót*, *Nyitra* és *Pozsony megyék* kormánybiztosát is. *Jeszenák* 1800. január 22-én született *Pozsonyban*. Iskoláit *Pozsonyban* végezte, 1829. augusztus 30-án feleségül vette *Forgách Alojzia* grófnőt, a főrendi ellenzék tagjaként vett részt az 1839-18040, majd az 1843-1844. évi országgyűlésen. 1848. június 17-étől *Nyitra megye* főispánja, szeptember 17-től kormánybiztosa volt. Fontos szerepet játszott a *lipótvári* erőd magyar kézre juttatásában. 1849. január közepén *Komáromba* ment, áprilistól kezdve *Pozsony megye* kormánybiztoságát is betöltötte. Július 12-13-án elhagyta *Komáromot*, *Világosnál* augusztus 13-án került orosz fogságba. A *pesti* cs. kir. hadbírószág kötél általi halálra ítélte.

Október 20-án három külföldi katonát vezettek a bitófa alá. **Peter Giron** alezredes, a német légió parancsnoka 1798-ban a *poroszországi Aachenben* született vagyonos

polgári családban. Ő maga gyáros volt a *Rajna-vidéken*, majd *Bécsben*. Részt vett az 1848. októberi *bécsi* forradalomban, majd Magyarországra menekült. Novemberben *Kossuth* őt bízta meg a német légió megalakításával, s *Giron* november 11-én ki is adta ezzel kapcsolatos felhívását. Őrnagyi rangot kapott, s december 16-án *Sopronnál* a légió két százada élén már harcba is került. December 28-án *Bábolnánál* tisztázatlan körülmények között megsebesült, majd elhagyta alakulatát, s előbb *Debrecenbe*, majd *Nagyváradra* utazott. Itt folytatta tovább a légió szervezését. Valamikor a tavasz folyamán alezredessé léptették elő. Május 23-án *Görgei Budára* rendelte *Giront*, majd másnap *August Thomstorff* őrnagyot bízta meg a légió parancsnokságával. Június 4-én igazolásra szólította fel *Giront*, hogy miért hagyta el a hadsereget *Bábolnánál*, s miért gyalázta *Kócscon* a magyar kormányt. A közel egy hónapig elhúzódó eljárás végén *Giron* július 1-én kérte elbocsátását a magyar hadseregből. A főváros kiürítése miatt azonban az elbocsátó okirat kiadására csak július 25-én *Szegeden* került sor. Szegény *Giront* azonban már ez sem menthette meg: a szabadságharc után a cs. kir. hadbíróóság a *bécsi* forradalomban való részvételéért, a német légió szervezéséért és általában 1849. április 14., a trónfosztás utáni ténykedéséért halálra ítélte.

Gironnal együtt végezték ki **Mieczyslaw Woroniecki** lengyel herceget, a lengyel légió alezredesét is. *Woroniecki* 1825. március 7-én a *galíciai Skurowán* született. 1847-ben lépett be hadapródként a magyarországi kiegészítésű 39. (Dom Miguel) gyalogezredbe, 1848 januárjától pedig a *galíciai* legénységű 1. (János) főherceg dragonyosezred hadnagya volt, s a *szlavóniai Eszéken* állomásozott alakulatával. 1848 tavaszán kilépett a cs. kir. hadseregből, júliusban már *Futaknál* verekedett a szerb felkelőkkel. Közben *Pesten* már folyt az ő nevét viselő önkéntes vadászcsapat szervezése. Augusztust közepétől ennek parancsnokaként a *bánsági* hadszíntéren szolgált, s személyesen vezette rohamra katonáit *Perlasz* szeptember 2-i bevételénél. Október elején *Temesvárott* járt, egyrészt az itt állomásozó, lengyel legénységű Schwarzenberg-dzsidásezred felbomlasztása, másrészt a *temesvári* közhangulat kipuhatolása érdekében. A cs. kir. tiszttek majdnem letartóztatták, de *Woronieckinek* sikerült idejében kerekednie. Október közepén alakulatát 38. számmal besorolták a honvédszázaljak közé, őt magát október 19-én őrnaggyá léptették elő, de miután pénzügyi elszámolási nehézségei támadtak, megvált a csapat parancsnokságától. November végén már *Görgei* táborában tűnt fel, majd december 27-én rokonával, *József Woronieckivel* együtt *Kossuth Máramaros* megyébe küldte. Január végén csapatával *Erdélybe* ment, s itt február 18-án *Szeretfálnál* az ő alakulata fedezte a királynémeti vereség után visszavonuló magyar csapatokat. Áprilisban *Bem* alezredessé léptette elő. A nyári *Beszterce* környéki harcokban megsebesült, *Magyarországra* utazott, s július végén csatlakozott a déli magyar főszereghhez. Augusztus 3-án megkapta a *Magyar Katonai Érdemrend* 3. osztályát. Reá két napra, augusztus 5-én a *szőregi* csatában esett fogságba. A cs. kir. hadbíróóság őt is, mint kilépett cs. kir. tisztet ítélte halálra.

Francia nevet viselt, de lengyel nemzetiségű volt az október 20-án kivégzett harmadik tisztt, **Karol d'Abancourt de Franqueville**. Nagybátyja XVI. Lajos hadügyminisztere volt, de a jakobinus diktatúra idején kivégezték. Az ő öccse, *Karol d'Abancourt* apja ezután menekült *Lengyelországba*. *Karol* 1811-ben *Lembergben* született, *Samborban* és *Przemyszlben* tanult, majd 1831-ben belépett a cs. kir. hadseregbe. Hadapródként a 30. gyalogezredben szolgált, 1840-ben *Norbert Auffenberggel* (az 1849-ben Aradon kivégzett Ormai Norberttel) együtt tartóztatták le, s 1841-ben húsz év várfogságra ítélték, amelyet a *temesvári* erődben kellett letöltenie. 1848 májusában a magyar kormány felterjesztésére szabadult. Ezután beállt a *temesvári* nemzetőrségbe, részt vett a *Verseck* környéki és a *fehértemplomi* harcokban. Október 6-án a 9. honvédszázlőalj hadnagyává nevezték ki, december 22-én már főhadnagy volt a 8. (Koburg) huszárezredben, 1849. februárjában pedig századosi kinevezést kapott a 12. (Nádor) huszárezredbe. 1849 tavaszától *Dembiński* altábornagy parancsőrtisztjeként részt vett a felvidéki harcokban. Május végén kitüntették. Augusztus 7-én esett fogságba. *Giron*, *Woroniecki* és *Abancourt* együttes kivégzése azt volt hivatva szimbolizálni, hogy a magyar szabadságharc nem magyar ügy volt, hanem veszélyes nemzetközi kalandorok vállalkozása.

Október 24-én három magyar politikus végeztek ki. Közülük a legidősebb **Perényi Zsigmond báró**, a felsőház elnöke volt. *Perényi* az egyik legrégebb magyar főnemesi família sarjaként 1783. november 18-án *Beregszász-Végárdón* látta meg a napvilágot. Apja, *Perényi István Ung megye* főispánja, egyben a *debreceni* kerületi tábla elnöke volt. Az ifjú *Perényi Zsigmond* tanulmányait a *debreceni* jogakadémián végezte, s 1805-ben, *Bereg megye* főjegyzőjeként kezdte meg. 1808-ban már *Ung megye* követeként vett részt az országgyűlésen, ahol a sérelmi ellenzékhez csatlakozott. 1825-1827-ben már *Bereg megye* ellenzéki követeként volt az országgyűlés tagja, majd 1827-1829. között a rendszeres bizottsági munkálatokat megvitató országos bizottság tagja volt. 1830-tól a *Helytartótanácsnál* a katonaság ellátásával foglalkozó tartományi biztosság aligazgatójává nevezték ki. A reformországgyűléseken a főrendi ellenzék tagjaként vett részt. Ennek ellenére 1834-ben kinevezték a *Hétszemélyes Tábla* bírójává, 1835-ben pedig *Ung megye* főispánjává. A Tábla tagjaként *Kossuth* perében a *Királyi Tábla* által hozott ítélet enyhítésére, *Wesselényi* perében pedig eltörlésére szavazott. 1847-ben részt vett az ellenzék tanácskozásain, így az *Ellenzéki Nyilatkozatot* előkészítő megbeszéléseken is.

1848 májusában a *Batthyány-kormány* miniszteri biztосként az *erdélyi* országgyűlésre küldte, s ő bonyolította le az *erdélyi* kincstári szervezet beolvasztását a magyarországi egységes pénzügyi igazgatásba. Júliustól a népképviselői országgyűlés felsőházának másodelnöke volt, s a forradalom és szabadságharc ügye iránti elkötelezettsége révén október 3-án két társával együtt a felsőház őt delegálta az *Országos Honvédelmi Bizottmányba*. Több ízben helyettesítette magát *Kossuthot* is. 1849. április 14-én ott volt a *Habsburg-Lotharingiai-ház* trónfosztását és az ország függetlenségét kimondó országgyűlési ülésen, s április 19-én *Szacs vay Imre* és *Almásy Pál* mellett az ő aláírása

is rákerült az elfogadott *Függetlenségi Nyilatkozatra*. Május 29-én *Kossuth* őt nevezte ki az újjászervezett *Hétszemélyes Tábla* elnökévé, ám e minőségében alig tíz napig működött. Júliusban követte a kormányt *Szegedre*, majd *Aradra*. Ő is *Világosnál* került fogságba, majd az oroszok átadták az osztrákoknak. Miután aláírása ott volt a *Függetlenségi Nyilatkozaton*, kötél általi halálra ítélték. Az ítélet végrehajtás után a *Kerepesi úti* temetőben temették el.

Szacs vay Imre sorsát is az a bizonyos aláírás döntötte el a *Függetlenségi Nyilatkozaton*. 1818. november 1-jén született a *Bihar* megyei *Sályiban*. Tanulmányait a nagyváradi jogakadémián végezte. Az 1839-1840. évi országgyűlésen a neves *bihari* ellenzéki követ, *Beöthy Ödön* jurátusaként vett részt. Tanulmányai befejezése után ügyvédként működött *Nagyváradon*, s egyike volt a *bihari* reformellenzék tagjainak. 1848-ban *Kossuth Lajos* pénzügyminiszter a *nagyváradi* kincstári uradalom ügyészévé nevezte ki, júniusban *Nagyvárad* választotta képviselővé a népképviselői országgyűlésre. *Szacs vay* az országgyűlésen a kormány baloldali ellenzékéhez csatlakozott, s különösen a kisebb királyi haszonvételek, s más, nem úrbéres szolgáltatások eltörlésével kapcsolatban benyújtott javaslataival hívta fel magára a figyelmet. 1849. január elején követte az országgyűlést *Debrecenbe*, s január 14-én őt is az országgyűlés jegyzőjévé választották. Április 14-én beválasztották a *Függetlenségi Nyilatkozatot* megszővegező választmányba, s 19-én jegyzőként ő írta alá az elkészült és elfogadott dokumentumot. Ott volt az *Aradon* tartott utolsó, augusztus 11-i képviselőházi ülésen, majd bujdosott. Az *Arad* megyei *Talpason* elfogták és *Pestre* szállították, ahol a cs. kir. hadbíróóság halálra ítélte.

Perényi és *Szacs vay* mellett ezen a napon végezték ki **Csernyus Manót**, a pénzügyminisztérium tanácsosát is. *Csernyus* 1808-ban született, 1840-től a magyar udvari kamara tanácsosa volt. 1848. március 16-án, egy nappal a forradalom után követelte a kamaránál a magyar nyelvű ügyintézés bevezetését, majd indítványozta a nemzetőrség felállítását a kamaránál is. Április 29-én *István nádor* a magyar pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályában miniszteri tanácsossá nevezte ki. 1849. január elején *Pesten* maradt, s rendelkezési állományban volt az osztrák polgári közigazgatásban. Március végén *Debrecenbe* szökött, más forrás szerint *Pesten* kémkedett is a magyar kormány javára. 1849. május 18-tól ismét a magyar pénzügyminisztériumban szolgált, s június 19-én ismét tanácsossá nevezték ki. Július 1-jéig volt a pénzügyminisztérium állományában. A cs. kir. hadbíróóság kémkedés vádjával ítélte halálra.

A vértanúk búcsúlevelei és -üzenetei

*Pozsony, 1849. június 18.
Rázga Pál imája kivégzése előtt*

Uram, ha lehetséges, vedd el tőlem a szenvedés kelyhét, de ne az én, hanem a Te akaratod szerint! Itt állok előtted, Uram, szemben a kelő nappal, s végigtekintek éltelenem. Fájdalom vesz körül, de a lelkem nyugodt. Megáldok mindent, amit a szemem lát. Áldom Pozsony lakóit, drága közösségemet, áldom szegény, vétlen gyermekeimet, áldom szeretett nőmet, áldom a császárt – azokat is megáldom, akik elítéltek. Áldom drága hazámat, s kívánom, hogy mielőbb szabad és szerencsés legyen!

Közli Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. S. a. r. Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998. 77-78. o.

*Nagyigmánd, 1849. július 12.
Mansbarth Antal csákberenyi plébános végrendelete*

Az Atyának, és Fiúnak és Szentléleknek és a teljes szentháromság nevében. Amen.
Alóírt azon szívrepesztő percben, mely földi életemnek véget szakaszt, és amely általvezet engem e szenvedések honából a mindenható Istennek, amint keresztény hitem szerint reményleni szabad, örökké tartandó boldog országába; kívántam még józan ésszel és teljes akaratval bírván földi javaimról következő végrendeletet tenni.

1-ször: szegény lelkemet a mindenható Isten kezeibe ajánlom.

2-szor: ez évben reám esendő jövedelem mind pénzzé tétessék, és abból gazdaszomnyomnak hagyok 100 f[orin]t, azaz száz váltó forintokat, a szolgálóm kapja ki egész évi bérét. A kocsis szinte, a vincellérem szinte, és ami ebből megmarad, hozzájárulván még a készpénzem is, az adósság kifizetésére fordíttassék.

3-szor: az első szobába lévő nagy tükör, nagy óra; a másod szobában lévő minden bútór, valamint a harmadik szobában lévő ágy is édes szülőimé lévén, azok visszakapják.

4-szer: ami az adósságon felül maradna, az édes szülőimé.

5-ször: ártatlanul halok meg, ellenségeimnek szívből megbocsájtok, és hiszem az Isten irgalmas léssen szegény lelkemnek. Édes szülőim! Testvéreim! Rokonim! Bocsássanak, és imádkozzanak érettem.

N[ota] b[ene]: Azoknak a jótékony intézeteknek, melyeknek javítására minden lelkipásztor tartozik végrendeletileg valamit hagyni, hagyok én is annyit, mennyit a törvény vagy más felsőbb rendelés határoz. Hogy a fennebb kitett és leírt sorok az én végrendeletemet foglalják magokban, ezennel bizonyítom.

Nagyigmádon, 1849. július 12-kén.

Utolsó akaratom végrehajtójául Ambrus Sándor pátkai plébános és Tóth Antal zámolyi plébános urakat nevezem ki.

Mansbarth Antal plébános

Közli Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc forrásai. Szerk. Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 1998. 425. o.

Pest, 1849. augusztus 14.

Kutzka Mihály búcsúlevele feleségéhez, Juhász Erzsébethez és gyermekeihez

Ajá[n]lom ezen levellem felbontását Kutzka Mihál kovácmester özvegyének, volt szerelmes társamnak, Juhász Erzsébetnek tisztelettel Székesfehérvárra

Szerelmes Párom és kedves Gyermekeim!

Szomorú állapot, melyről tudósítlak, hogy ezen gyászos halál következett reám, hanem az isteni gondviselés így hozta, szent neve áldassék érte. Hanem szerelmes társam, arra kérlek, hogy ne fejetkezzetek rólam minden nap egy Miatyánkot imádkozni.

Szerszám vas, aki nem kell, adjátok el. Jóska, szerelmes gyermekem, a kontókat a könyvbül írd ki¹, Szerelmes Társam és kedves gyermekeim, ajánllak az Úr Isten oltalmába, bocsássatok meg mindenekről. Tisztelt barátaimat is tisztelem, bocsánatot kérek mindenektől. Az Úr Isten legyen veletek, ámen.

Uitz² is velem együtt lövetett agyon, tiszteli szüleit, testvéreit.

Íram Pesten, a Najgipaj kaszárna épületbe³ 14. Augusztusban, halálom előtt négy órával.

Jézus, emberi nemzet váltsága, légy irgalmas.

Közli Magony Imre: Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár, 1998. 98. o.; Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc forrásai. Szerk. Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 1998. 437. o.

¹ Azaz a számlákat írja ki az üzleti könyvből.

² Uitz Ignác.

³ Az Újépület (Neugebäude) laktanyában.

*Pest, 1849. augusztus 14.
Hübner András búcsúlevele feleségéhez, Ascher Johannához*

Pest, 1849. augusztus 14.

Igen Szeretett Feleségem!

Tudatom Veled, hogy a törvény szerint folyó hó 13-án golyó általi halálra ítéltettem. Becses életemet a családunkért áldoztam fel – emiatt kétségbe ne ess! Bízzál Istenben, és kérjed őt, hogy erősítsen meg, s ne hagyjon el mostani sorsodban. Gondolj kiskorú gyermekeidre, akiknek szükségük van az anyjukra! Úgy neveld őket, hogy istenfélők, szófogadók, szorgalmasak és dolgozók legyenek! Emlékeztess őket szerencsétlen atyjuk sorsára. Óvd őket a veszélyes társaságtól, és akkor a mindenható szeretni fog benneteket. Amíg csak lehetséges, neveld őket, utután pedig add át a gyermekeket a rokonaimnak.

Üdvözlöm a barátaimat és a testvéreimet, ezerszer kérve őket utolsó óráimban, hogy bocsássanak meg nekem. Isten áldjon meg különös türelemmel, hogy sorsoddal megbékülhessek. Áhítattal, Istennel fejezem be életemet.

Ne feledd jó apósdomat figyelmeztetni arra, hogy kedves gyermekeim sorsát a szívében viselje, s mondd meg neki, hogy a fia áldozata lettem.

Végezetül zárom leveletem. Éljetek boldogul, és ne feledkezzetek meg Istenről.

Csókol szerencsétlen férjed

Hübner András

Közli Magony Imre: Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár, 1998. 99-100. o.; Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc forrásai. Szerk. Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 1998. 437-438. o.

*Pest, 1849. október 5. este fél 10 órakor
Batthyány Lajos gróf búcsúlevele feleségéhez, Zichy Antóniához*

Pest, október 5-e este ½ 10 órakor

Drága Nóm!

Hiába reménykedtünk az emberségesség utolsó szikrájában, amikor azt véltük, hogy még egyszer látjuk egymást, ezt is megtagadták Tőled; és ezért ezekben a sorokban ismétlem meg Neked mélyen átérzett kifejezését forró hálámnak és tiszta szerelmed minden kincse iránti csodálatomnak, amelyet megérdemelni sohasem tudtam; és oly igaz, mint az, hogy a halál küszöbénél állok, hogy csupán ennek a bűnnek a tudata az, amit a sírba magammal viszek. Istennek még örömet és kárpótlást kell adnia Neked, te Angyal, és ha akad férfi, aki méltó a te szívedre, ó! akkor az önfeláldozásnak Rád oly jellemző túlzásával ne taszítsd el őt magadtól.

Elnézéssel és szerelmünk első éveire gondolva emlékezzél rám. A gyermekeket áldd meg és csókd meg az én nevemben, ne szégyelljék, nem kell szégyellniük atyjukat,

az én halálomnak a gyalázata előbb vagy utóbb azokra hull vissza, akik engem igazságtalanul és hálátlanul meggyilkoltak. Ebben az ünnepélyes órában megesküszöm, hogy a király és a monarchia elleni árulásnak soha egyetlen gondolata nem férközött lelkemhez, és hogy a hazához nem kevésbé hű voltam; ugyan ki hiszi el ezt most! És ezért halok meg; a törvény, a király esküje volt vezérfonalam, és sem jobbról, sem balról nem hagytam, hogy visszaéljenek velem. Viam meam persecutus sum⁴, ezért ölnek meg engem.

Ennyit a gyalázatos politikáról a Te vigasztalásodra, ámbár erre nincs szükséged, hiszen egyedül csak Te voltál az, aki mindig bízott bennem. Hagyd el ezt az országot a gyerekek kedvéért; az ő jövőjük csirájában volna megfertőzve. A Te vagyonod elég lesz nekik; jobb egy szegény sors, mint alamizna azoknak a kezéből, akik őket árvákká tették.

Az én szeretett szegény, jó nővérem!⁵ Menj mindjárt hozzá. Kölcsönösen szükségetek lesz egymásra, és biztonnyal támogatjátok egymást. Szegény kis Jancsimat figyelmedbe ajánlom, feltétlenül gondoskodjál róla, meg szolgálja őt körülöttem.⁶

Azt a gonosz gyalázatot, melyet ezek nekem szántak, remélem, elkerülöm, erre a célra már régóta egy mentőeszközt hordok magamnál!⁷ És még egyszer egy búcsúcsókot. Isten Veled! Úgy halok meg, hogy csak a Te képed van a szívemben, a Te neved az ajkamon! Viszontlátásra!

Lajosod.

Közli Urbán Aladár szerk.: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Ford. Kurucz György. Bp., 1991. 382-383. o.

Arad, 1849. október 5.

Damjanich János levele Vásárhelyi Jánosné Brünek Júliához

Igen tisztelt nagyságos asszonyom!

Hogy szerencsétlenségem súlyát még jobban érezzem, anyánk⁸ ma Temesvárra ment. Nem lehet, nem szabad Emíliát⁹ ma egyedül tudnom, és ezért azzal a kéréssel fordulok magához, kedves nagyságos asszony, tartsa magánál szegényt, míg anyánk távol van. Gyöngéd szíve szavatolja nekem, hogy minden lehető módon gondját viseli a szerencsétlennek. Csak azt az egyet kérem, ne hagyja magára. Az ég áldása vezesse

⁴ A magam útját jártam.

⁵ Joggal feltételezhető, hogy a levélben, amelyet az özvegy soha nem adott ki a kezéből, ez állott: "A Te szeretett szegény jó nővéred!" Ez a nővér Károlyi Györgyné Zichy Karolina volt.

⁶ Németh Jánost, Batthyány inasát, aki tizennégy éves korában került az akkor hétéves gróf mellé.

⁷ Batthyány ezzel a szövegezéssel azt akarta elérni, hogy a hadbírótság ne keresse, miként került a tőr, amivel az öngyilkosságot megkísérelte, a halálra ítélt grófhhoz.

⁸ Damjanich anyósa.

⁹ Damjanich feleségét, Csernovits Emíliát.

életútján, jó nagyságos asszonyom, és fogadja köszönetem és nagyrabecsülésem mindazért, amit értem és szegény szerencsétlen Emíliámért tett.

Sorsom rémületes – de remélem, hogy férfiasan fogom elviselni. – Mindnyájuknak még egy utolsó istenhozzád.

Arad, 1849. október 5.

A magát nagyrabecsülő
Damjanich

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 206. o.

*Arad, 1849. október 5-6.
Damjanich János imája*

Ima kivégeztetésem előtt, 1849. október 5-ről 6-ra virradóra

Mindenség ura! Hozzád fohászok! Te erősítettél engem a nőmtől való elválás borzasztó óráiban, adj erőt továbbra is, hogy a kemény próbát: a becstelen, gyalázatos halált erősen és férfiasan állhassam ki. Hallgasd meg, ó, Legfőbb Jó, vágyteli kérésemet! Te vezettél, Atyám, a csatákban és ütközetekben – Te engedted, hogy azokat kiállhassam, és a Te védelmező karod segített némely kétes küzdelemből sértetlenül kilábolni – dicsértessék a Te neved mindörökké!

Oltalmazd meg, Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további veszedelemtől! Hajlítsd az uralkodó szívét kegyességre a hátramaradó bajtársak iránt, és vezérelj akaratát a népek javára! Adj erőt, ó, Atyám, az én szegény Emíliámnak, hogy beválthassa nékem adott ígéretét: hogy sorsát hitének erejével fogja elviselni.

Áldd meg Aradot! Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot! Te ismered, ő, Uram, az én szívemet, és egyetlen lépésem sem ismeretlen előtted: azok szerint ítélj fölöttem kegyesen, s engedj a túlvilágon kegyes elfogadást találnom. Ámen
Damjanich

Emíliámnak vigasztalásul.

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 206-207. o.

*Arad, 1849. október 5.
Dessewffy Arisztid levéltöredéke*

Az a bizonyos evőeszköz, amellyel Tonim¹⁰ étkezett, a női óra, amellyel Kálmán¹¹ Velencében megtisztelte, üvegképekkel díszített ágya, az éjjeliszekrény és a kockadíszes adassék nagyon szeretett feleségemnek, Emmának.¹² A többivel Albert fivérem¹³ rendelkezzen belátása szerint, csak a Kálmán fivérem javára szóló megjegyzés a végrendeletben maradjon meg.

Arad, 1849. október 5.

Dessewffy Arisztid

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 207. o. (A levélből csak ez a töredék ismert).

*Arad, 1849. október 5.
Kiss Ernő búcsúlevele lányaihoz, Dániel Jánosnéhoz és Bobor Györgynéhez*

Forrón szeretett gyermekeim!

Bocsássatok meg nekem, gyermekeim, miképpen én is megbocsátok nektek – ez halni készülő apátok kívánsága.

Ti tudjátok, mégpedig a legjobban, milyen híve voltam én az ausztriai háznak – és ilyennek is halok meg – mert én Magyarországot is azért szolgáltam, hogy Ausztriának javára lehessenek. Ezért, gyermekeim – apátok ártatlanul hal meg – és az a tudat, hogy uralkodójának mindig a legjobb alattvalója volt, erősíteni fogja őt ezen az utolsó úton.

Ne tegyetek senkinek szemrehányásokat – Isten áldjon meg benneteket! Erősítsen és óvjon benneteket; imádkozzatok ártatlan lelkemért, ez az utolsó kívánsága szerencsétlen apátoknak

1849. október 5.

Ernőnek

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 209-210. o.

*Arad, 1849. október 5.
Lázár Vilmos levele feleségéhez, Reviczky Máriához*

Kedves szentem, Marim! Jer be hozzám, édes lelkem, úgy hiszem, megengedik – a többit itt hallod meg. De jer kocsin, és hozd el a gyermekeket is. – Édes lelkem, légy

¹⁰ Dessewffy első felesége és unokahúga, a fiatalon elhunyt Újházy Antónia (1824-1847).

¹¹ Dessewffy Kálmán, a vértanú testvére (1808-1877).

¹² Dessewffy második feleségének, Szinnyei Merse Emíliaának (? - 1871)

¹³ Dessewffy Albert, a vértanú testvére (1805-1865).

erős – mert úgy hiszem, ez csak próba – és ha bekövetkeznék is a legszönyűbb, akkor elég idő. Bennünket valamennyit halálra ítélték, de úgy hiszem, a kegyelem be fog következni.

De légy, mondom, erős, légy nőm, miként én férfiú.
Viszontlátásig csókol örökké hű szerető férjed

Vilmosod

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 210. o.

*Arad, 1849. október 5.
Lázár Vilmos levele feleségéhez, Reviczky Máriához*

Arad, október 5-én 1849. estve

Kedves szentem, egyetlen Marim! Mindenem e földön! – Egy sejtalem mondja nekem, hogy holnap reggel, mielőtt még egyszer láthatnálak – elvérzettem – és velem több becsületes, derék bajtársaim! Marim! Te, aki szívem minden hézagját bírtad, Te magad maradsz e földön. – Te voltál mindenem, Te leszesz utolsó sóhajtásom. – De marad még neked egypár jó embered, és az én és a Te szegény gyermekeid. Ezekben találod fel minden földi boldogságodat, ezekben összpontosítsd szeretetedet, és az Isten kebledbe fogja önteni a vigasztalás malasztait – és arra törekedj is, ezt kívánja nyugalomam a másik világon, melynek rejtélyei előttem nemsokára megnyílnak! Én értem és nyugalmodért fogok az Istenhez imádkozni. – Te, édesem, mindenem hasonlóképpen értem imádkozz. – Károly szavát bírom, hogy rólad és gyermekeinkről gondoskodni fog. Szerencs¹⁴ hátravan ugyan, de jóakarattal ki fogja pótolni a hiányzót. – Isten Veled! Isten veletek! Szeretném beléd lehelleni utolsó sóhajtásom – de az úgyszólván meg fog történni. Én mártír vagyok, és ártatlanul halok meg. Az Isten, aki még sohasem hagyott el, most sem fog elhagyni – én pedig szellemképp körül foglak lebegni mindenha! Légy nyugodt, és élj boldogul – örök szerelmemben. – Ott fenn ismét látjuk egymást, ha van egy jobblét. – Képzeletemben dobogó szívemhez szorítlak, csókollak – és maradok síromiglan hű, szerető

Vilmosod

Kedves Gyermekeim! Jók legyetek! Szeressétek egymást! Éljetek anyátokat vigasztalva, szeretve. – Szerető apátok

Vilmos

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 211. o.

¹⁴ Halasy Szerencs (1839-?), Lázár mostohafia.

Arad, 1849. október 5.

Lázár Vilmos levele feleségéhez, Reviczky Máriához

Mindenem e földön, kedves szentem, Máriám! A lelkiatya¹⁵, akinek kezeiben letettem vallomásomat – és kinek kitártam tiszta öntudattal bíró keblemet, át fogja neked adni kis gyűrűmet, szivartárcámat és evőeszközömet, melyet itt, fogságom alatt használtam. Károlynál fogsz találni egy levelet és kedves arcképedet – azonkívül több holmit. – Én keresztülvittam az élet-halál tusáját – én meg fogok halni, mint férfiúhoz illik. Szívem, a szegény, mely érted fog dobogni utolsó ütésig, és tiszta szerelmem nálad maradnak. – Én nem akarom átkozni a végzést, nem senkit – én boldogító szerelmedben öt évet és majd két hónapot éltem, és ezen idő vigaszul szolgál, hogy már el kell hagyni e földi pályát. – Adj gyermekeink mindegyikének ó, ha kilép a világba, egy emléket tőlem – élő jeléül annak, hogy az, aki becsületesen és tisztán élte egész életét – nyugodtan bír meghalni, ha ártatlanul is, mint én. Te pedig, éltem védangyala, kinek kezeiben lételem tisztább és jobb lett – Teneked, kedves Marim, még egyszer az utolsó istenhozzádot mondom, és szolgáljon ezen vallomásom neked vigaszul, hogy annak oka, miszerint nyugodtan halhatok meg, Te vagy, és felteszem felőled, Te mindenem, hogy méltó fájdalmaidat nem lecsillapítani, mert azt, tudom, hogy nem lehet, tudom magamról is, de korlátolni fogod, és azzal bebizonyítani, mily kedves emlékem Teneked.

Köszöntsd, csókold nevemben Ármint, Hermit, Lórit, Minát, Stainert és Mednyánszkyt és különösen még Szomjasékat és minden jó ismerősöket és barátokat – és rokonokat.

Csókold kedves gyermekeinket, és öleld forrón szívedhez nevemben, miként én Téged, Te kedves Marim, képzeletemben öllelek és szorítlak ezen utolsó percenetig érted dobogó szerelmes szívemhez. – Isten veled! Tied örökké, még a síron túl is a te hű
Vilmosod

A papnak adtam egy aranyat misére! Isten veled!

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 211-212. o.

Arad, 1849. október 5.

Lázár Vilmos levele Prohászka Ferenc aradi levéltárosnak

Prohászka úr! Az Isten áldja meg, ön becsületes derék ember – az Isten meg fogja önnek hálálni, mit családomért tett¹⁶ – én nem tehetem –, legyen e nehéz percekben is támasza, istápjja. – Isten önnel!

Őszinte barátja
Lázár Vilmos

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 210. o.

¹⁵ Vinkler Brúnó (1816-1876), minorita szerzetes.

¹⁶ Lázár Vilmos felesége három gyermekével Prohászka Ferencnél lakott 1849 októberében.

Arad, 1849. október 5.

Leiningen-Westerburg Károly búcsúlevele bátyjához, Leiningen-Westerburg Györgyhez

Kedves jó Georgom!

Csak kevés sort írhatok neked, mielőtt megválok az élettől, de fogadjatok mindnyájan, akiket szeretek, magatokénak azt, amit szegény feleségemnek írtam. – Oly kíméletesen, mint csak lehet, értesítsétek a súlyos csapásról, és vigasztaljátok nyomorúságában. – Az ő erős lelke elvisel minden fájdalmat, de teste gyöngye, és a szívem remeg, ha arra gondolok, hogy ő is korai halálnak eshetik martalékul.

Titeket pedig, kedves testvéreim, kiket mindig őszintén szerettem, titeket arra kérek, hogy ne hagyjátok nevemhez tapadni azt a gyalázatot, amelyet az az alávaló újságcikk szórt rám.¹⁷ – Követeljétek aktáimat, tegyetek meg mindent, de azt a szégyenfoltot ne hagyjátok a nevemen. A mindenható Isten áldjon meg téged, a jó Cattinát¹⁸ és gyermekeidet, és ontsátok értem a testvéri szeretet könnyeit. Szegény, szegény feleségem, ő az én legnagyobb bánatom ebben a keserves órában; álljatok híven mellette, és segítsétek tanáccsal és tettel. Isten veletek, kedveseim, imádkozzatok, hogy örök békét nyerjen hű testvéretek

Arad, 1849. október 5.

Károly

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 219. o.

Arad, 1849. október 5.

Leiningen-Westerburg Károly búcsúlevele feleségéhez, Sissány Elizához

Egyetlen, utolsó leheletemig szeretett Lizám!

A kocka eldőlt, és csak kevés órám marad még e világon, hogy előkészüljek a keserves lépésre. – A halál nem volna rettenetes rám nézve, ha egyedül állnék; de a rád és ártatlan gyermekeimre való gondolat, drága Lizám, súlyosan nehezedik lelkemre. A csapás nem ért készületlenül. Azt hittem, mindenre készen vagyok: és mégis e pillanatban görcsösen vonaglik a szívem arra a gondolatra, hogy téged, legnagyobb kincsemet, örökre elveszítetek. – Nem! – nem örökre! Erős a hitem, hogy egy szebb és jobb élet következik erre az életre; szellemem körülötted fog lebegni, mert hisz a szellemnek mindenütt van hona, ameddig Isten mindenhatósága ér.

Szívesen, ó, mily szívesen éltem volna, hisz megvolt mindenem, ami boldoggá teszi az életet, olyan boldog voltam a veled való házasságban, amilyen csak lehet az ember.

¹⁷ Az Augsburger Allgemeine Zeitungban és a bécsi Soldatenfreundban megjelent egy magát meg nem nevező osztrák százados – talán Johan von Trentinaglia – cikke, amely teljesen alaptalanul azzal vádolta Leiningent, hogy Buda bevételekor osztrák hadifoglyokat mészároltatott le. A cikk annyira valószínűtlen állításokat tartalmazott, hogy a hadbíróság végül is nem vette figyelembe állításait.

¹⁸ Leiningen-Westerburg György feleségét, Cattina Medaniót (1824-1864).

Most, ebben a komoly órában, amikor minden földi dolog teljes mulandóságában áll előttem, amikor mintegy föltárul a múlt, minden emlék megrohan, és nehezzé teszi a válást.

Milyen tisztán és fenségesen áll előttem emléked, mennyire szeretném, ha ki tudnám fejezni szavakkal, milyen fájdalmas érzéssel gondolok rád! Adjon erőt a mindenható Isten, aki szívembe lát, hogy úgy halhassak meg, mint egy keresztyén. Mindig híven hódoltam őseim vallásának, a lelkész kezéből fogadtam hitem vigaszát, és kész vagyok uram és teremtőm ítélőszéke elé lépni.

És te, Lizám, aki mint a vigasz és a remény angyala álltál mellettem, kinek csak gyöngén viszonzhattam azt a boldogságot, amelyet túlradó szeretettel szereztél nekem: adjon Isten bátorságot és erőt neked súlyos végzeted elviselésére.

Nekem pedig bocsásd meg, drága Lizám, ha az életben megbántottalak, vagy nem voltam elég gyöngéd hozzád. Nem hallhatom hangodat, de a szívem azt mondja, hogy megbocsátsz.

És szegény gyermekeim – ó, nagy Isten! Nekik kell, hogy élj, drága Lizám, sorsod súlyosabb, mint az enyém, neked éveken át kebledben kell rejtened a bánatot, én pedig a túlvilágról is hálásan nézek rád, ha megmaradsz gyermekeinknek. Neveld őket az Úr félelmében jó és nemes emberekké; ha én már nem örködhetem is fölöttetek, legyen anyjuk, anyjuk, aki megtanítja őket, hogy tiszteletben tartsák szerencsétlen apjuk emlékét. – Csak tehetném fejetekre áldó kezem, csak még egyszer nézhetnék szemedbe! De talán jobb is, ha ez az utolsó találkozásunk elmarad. Lipót¹⁹, a nemes jó Lipót, akit nem ér az én balsorsom, megígérte, hogy atyailag gondoskodik rólad és gyermekeidről, meg fogja tartani szavát. Földi dolgokról nincs mit közölnöm veled; legalább e tekintetben nem lesznek gondjaid, vagyondhoz nem nyúlhatnak; de egy kérésem még van. – Kérlek, felelj meg kötelezettségeimnek, hogy nevem becsülete megmaradjon. Tudod, mennyivel tartozom Fritznek és Viktornak.²⁰ Damjanich tábornoknak ezernégy száz forintjával tartozom. – Fizesd meg ezt az adósságomat leendő özvegyének, mert ő is vértanúhalált szenved holnap reggel; és Albrecht őrnagynak is négyszáz forintot, nem tudom, hogy ő hol van, de jelentkezni fog. – Inkey Muki²¹ még ötszáz forintommal tartozik. A házassági óvadék is érintetlen megmarad neked, a te tulajdonod. Áldásomat küldöm fivéremnek és rokonaimnak, és imádkozom szerencséjükért. –

Victorom talán nem is tudja, hogy az életem veszélyben forog, őt nagyon érzékenyen fogja sújtani ez a csapás: de Isten, aki a sebet üti, balzsamot is ad, meg is gyógyítja.

Igen, Lizám, remélem, hogy te is, habár fájdalmasan, de engedelmesen és alázatosan szembe tudsz nézni sorsoddal. – Imádkozom érted és gyermekeimért forró áhítattal, és azt mondják: egy halni induló imájának és áldásának különleges ereje van. – Tudom, hogy vérezni fog a szíved; de a gyerekek iránti kötelességeid érzete meg fogja enyhíteni fájdalmadat, és nem sok idő múlva eleven másomat láthatod majd Árminunkban, aki

¹⁹ Rohonczy Lipót (1804-1861) honvédezredes, Leiningenné sógora.

²⁰ Leiningen bátyjának Friedrichnek (1806-1868) és öccsének, Viktornak (1821-1880).

²¹ Inkey János (1825-1915), honvéd százados a 7., majd a 15. honvédszázalójában.

annyira hasonlít rám. A gyerekek még meg vannak kímélve a fájdalomtól, és ez jó van így, ők a te szavaidból fogják megismerni apjukat, és ki mondhatná meg nekik jobban, mint te, hogy apjuk, bár az emberi törvények elítélték, szívében becsületes ember volt, aki meggyőződéséért halt meg, Rövidre van szabva az idő, melyet még e földön tölthettek, a levelet nemsokára át kell adnom, és nehezemre esik megválni ezektől a lapoktól, hiszen ezek az utolsó szavaim hozzád. Isten áldjon és oltalmazzon, drága nemes feleségem, és adjon neked erőt, engem, pedig részesítsen örök békéjében. Édes drága Lizám! Gyermekeim! Éljetek boldogan! Nemsokára kiszenvedek. Még egyszer köszönet hű szerelmedért, mindenért, amit értem tettél. – Istenem, Istenem! Nem bírom tovább. Isten veled, életem, mindenem!

Arad, 1849. október 5.

Holtig hű
Károlyod

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 220-221. o.

Arad, 1849. október 6.

Leiningen-Westerburg Károly búcsúlevele Rohonczy Lipóthoz

Édes jó Poldi!

Sejtelmem nem csalt meg, komoly borzasztóan komoly a helyzetem. Egy óra múlva kiszenvedek. Mostanáig azt reméltem, hogy még egyszer láthatlak, sajnos, nem lehetséges. – Élj hát boldogan, drága jó barátom, ha egy haldokló imáját meghallgatják, nemsokára boldogan fogsz időzni családod körében, bár a rám való emlékezés egy kissé el fogja homályosítani egeteket. – Megáldalak téged, feleségedet és gyermekeidet, és könyörgök Istenhez, hogy adjon erőt nekem az utolsó órában. – Add át minden régi jóbarátomnak utolsó fájdalmas üdvözetemet. Georgnak írtam és Lizának is küldtem levelet. – Ó, nagy Isten, oltalmazd szegény feleségemet.

Most még egy földi dologról. – Liza mostanáig sem kapta meg Westphaléntól a négyszázötven forintot, és Gyula sem küldte még el neki a nála letétbe helyezett pénzt. – Mihelyt tudod, add el a két lovamat, amely Tisza úrnál²² van. A vételárból fizess négyszáz forintot pengő pénzben Damjanich özvegyének, a többit add Lizának. – Írj mindjárt Claire-nek²³, talán elmehet Pozsonyba, és segítségére lehet szegény Lizának nehéz bánatában, a testvéri könny számára a lehető legnagyobb vigasz. Éppen most szenvedtek ki négyen közülünk, még visszhangzanak a lövések szívémben.²⁴ Most ránk kerül a sor, még egyszer Isten veled, egy jobb világban viszontlátjuk egymást. – Isten áldjon meg mindnyájatokat, derék bajtársaim. Isten veletek, Isten veletek.

Károlyod

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 222. o.

²² Tisza Lajos (1798-1856), a forradalom előtt Bihar megye adminisztrátora.

²³ Rohonczy Lipót felesége, Sissány Klára.

²⁴ Leiningen cellájába behallatszott a Kiss Ernő, Schweidel József, Desewffy Arisztid és Lázár Vilmos életét kioltó sortűz hangja.

*Arad, 1849. október 5.
Nagysándor József levele Vinkler Brúnó minorita szerzeteshez*

Kedves Tisztelendő úr – tisztelt barátom! Szíves ígérete szerint méltóztassék Pestre Schmidt János rokonomnak, Kalocsára Nagysándor Imre érseki orvos bátyámnak s Lugosra Ungváry János rokonomnak néhány vigasztaló sorokat írni; ezen fésűt és inggombot szíveskedjék a bizonyos pesti irományokkal s gyűrűvel²⁵ elküldeni, ezekre kéri tisztelő barátja

Nagysándor József

Driquet magyar alezredes, a várban, az úgynevezett régi kórházépületben (im alten Spitals-Gebäude).²⁶

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 225. o.

*Arad, 1849. október 5.
Poeltenberg Ernő búcsúlevele apjához, Leopold Poelt von Poeltenberg lovaghoz*

Legdrágább szegény apám!

Isten a tanúm, majd megszakad a szívem, amikor ezt a szomorú rettenetes hírt közlöm: mire ezeket a sorokat megkapja, már nem leszek. Tíz perccel ezelőtt halálra ítélték.

Hogyan kerültem ebbe a szerencsétlenségbe érzésem ellenére, nézeteim ellenére, az uralkodó és a haza iránti minden szeretetem ellenére, legjobb apám maga is tudja! és mindenki, aki ismert engem!

Szerencsétlen sorsomra való tekintettel bocsássa meg, drága apám, ami fájdalmat okoztam magának életemben.

Vegye magához *jóságosan hőn szeretett szerencsétlen* feleségemet és gyermekeimet. Vigasztalja ezeket a szegény, szegény teremteseket, áldja meg érte az Isten!

Jó anyám, utolsó kérésem, legyen vigaszom ebben a szomorú búcsúórában, hogy nem hagyja el anygali jóságú szegény feleségemet és gyermekeimet.

Ha tudok, írok még drága szeretteimnek. Isten vigasztalja meg őket, és törölje ki jó szívükből emlékem keserűségét!

Mint gyermeke, hő tisztelettel csókolom meg apai kezét gondolatban, és még egyszer istenhozzádot mondok magának!

Szegény fia
Ernő

Arad, 1849, október 5., reggel 9 órakor.

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 227-228. o.

²⁵ Mivel Nagysándor az unokahúgát, Schmidt Emmát akarta feleségül venni, külön esketési engedélyt kellett kérnie az esztergomi érsekségtől. Ezt az engedélyt és a gyűrűt küldte vissza.

²⁶ Peter Driquet von Ehrenbruck alezredes Nagysándor hadtestében a 44. honvédszászlóalj parancsnoka volt. Nagysándor egy nagy ezüstórát küldött neki emlékül.

Arad, 1849. október 5.
Poeltenberg Ernő búcsúlevele feleségéhez, Pauline Kakowskához

Arad, 1849, október 5.

Imádott szegény feleségem!

Nem tudom, imádott Pauline-om, hogyan írjak neked, hogy a csapás ne sújtsa nagyon gorombán szerető szívedet – és csak azt kívánom, hogy szerencsétlen sorsomat olyan részvevő ajakról halld meg, amely a lehető legkíméletesebben közli veled, még mielőtt ezeket a sorokat megkapod.

Örökre istenhozzádot kell hát mondanom neked!! – megáldva téged mindazért a boldogságért, mellyel gazdagon megajándékoztál, és szívemből köszönve mindazt a szeretetet, melyet tőled kaptam!!

A jó Isten óvjon téged és a kedves és szegény gyerekeket, ne hagyja, hogy túlságosan átengedjétek magatokat a mély fájdalomnak, terjessze ki kedves fejetek fölé mindenható és óvó kezét!... ez utolsó és hő fohászom!! –

Te is, hón szeretett Pauline-om, érzem! megbocsátod mindazt a keserűséget, amit életemben okoztam neked! Megbocsátod, hiszen mindig a jóság angyala voltál! – Ó, mennyire fáj a szívem, hogy nem láthatlak, nem csókolhatlak többé. –

Légy hát erős, jó Pauline-om, légy erős irántam érzett szereteted kedvéért, gondold meg, hogy gyerekeid vannak! hogy értük kell élned!! –

Isten veled, hát, imádott angyalom!! Gondolatban szorosan magamhoz öllelek mindnyájatokat, téged és a kedves gyerekeket! És maga, jó Pauline-om, legyen még boldog! mert megérdemli. Isten veled!!

Szerencsétlen Ernőd

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 228-229. o.

Arad, 1849. október 6.
Vécsey Károly búcsúlevele feleségéhez, Diffaud Karolinához

Drága, imádott Linám! Szeretett, erényes, legkedvesebb feleségem! Látom, ez életem utolsó pillanata – meg kell halnom, tehát még egyszer Isten veled, óvjon Isten, vezessen minden lépésedben – utolsó lehettem, Lina, hogy odaát egy jobb életben bizonyosan újra egyesülünk. – Isten veled, jó lélek; és bocsáss meg mindazért a fájdalomért, amit talán akaratlanul is okoztam neked; csókollak, csókolom kedves lányomat – lányodat –, Gizellát. Isten veled.

Október 6., reggel 6 órakor

Szerencsétlen Károlyod

Közli Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I. kötet, 229. o.

Pest, 1849. október 9.

Csány László búcsúlevele gyámfiához, Schmidegg Kálmán grófhoz

Szeretett Kedves Barátom!

Az ítélő bíróság eljárása napja óta, biztalanságban éltem, mái napon kihirdetett ítéletem, úgylis már koromnál fogva rövidre nyúlható életemnek, s ezzel beteges állapottal kapcsolatban levő folytonos szenvedéseimnek véget vetett – és így örülj, és ne búslakodj felettem, kedves barátom, higgyed a halálos ítéletet tartom legkegyesebbnek, mely eshetett. Egy kényelemhez szokott emberre nézve minő sanyarúság lett volna a börtöni szenvedés!!! Én nyugodt lélekkel lépek mindnyájunk bírója, az Örök Isten elejbe, mert érzem és tudom, hogy sorsom ott, a síron túl, csak jobb lehet, hol hitem szerint, kedveseimmel találkozandok.

Azon 1380 darab species arany²⁷ közt, mely öszveget gróf Zichy Ferenc tőlem Nagyváradon elvetetett, a te tulajdonod 581, azaz ötszáznyolcvanegy darab arany, ezeket még nálom maradtott kustáni eladott jószágod pénzeiből váltottam azon adósságod pótlására, mellyel özvegy Dőryné asszonságnak aranyokban tartozol, ez roppant dolgozatok közt készített számadásaimban nem foglaltatik, de nem lehet arról kételkedni senkinek, midőn azt ezennel is, a bíróság előtt is nyilván elismerem és bevallom, én, ki soha hazudni nem szoktam, a halállal szemközt, hol még az igazságnak ellensége is reszkedne a hazug szótól, hazudni nem fogok, e részről remélem ismernek mindenek, még ellenségeim is. Azon 581 darab aranyokat reklamálni kötelességed, azokat tőled, mint tulajdonodat, senki meg nem tagadhatja. Az említett öszvegen kívül, Nagyváradon Józsa királyi biztos beleegyezésével szükségem fedezésére ötszáz forintokat tevél le a várnagynál, azokból négyszáz forintokat a kir[ályi] biztos, az ide késérő tisztnek átadatott, ez pedig azokat Nedelkovich kapitán auditornak²⁸ kézbesítette, kitől én mit sem vettem ki a pénzből, így azokat is visszaköveteld. Nedelkovichot dicsérettel hallottam mindenektől említeni, ő meg fogja mondani az igazat.

Aminémű vagyonkám még volt, azt Gráci öcsémnek²⁹ akartam hagyni, de ítélet szerint az elkoboztatik, elkoboztatik a státus részére, melynek én lélekismeretes szigorúsággal milliókat használtam, azonban az ítélet változást csak kegyelem útján szenvedhetne, azt jó lenne Grácinak megkésérteni, tanácsolom is, hogy késértse meg. Hiszem, hogy ha egyszer a harag ellenem csillapszik és becsületességem a pénzbeli eljárásban megismertetik, célt fog érni.

A politikát eddig sem szeretted, és igazságod volt, ne avatkozzál abba soha, az az élet nyugalomát elrabolja. Folytasd gazdaságodat, és nőüljél meg, kedves barátom, bizon-bizon mondom, ha van földi boldogság, úgy azt csak a házi, nyugalmas, családi élet nyújthatja.

²⁷ Species-aranynak vagy species-dukátnak az 1671-es dán, illetve az 1701-1725 között vett orosz aranypénzeket nevezték.

²⁸ Euthym Nedelkovich hadbíró századosnak

²⁹ Püspöky Gráciánnak

Még egyszer kérlek, ne búslakodj felettem, légy szeretett barátom meggyőződve arról, hogy reám nézve ez valóságos szerencse, gondold meg, miképpen szenvedhettem volna, én ki egy várbörtönnek kínjait?

Igaz, megszökhettem volna, úgy mint a többi miniszterek³⁰, de én a szökést éppen úgy, mint az öngyilkosságot, gyávaságnak tartom, ha használni nem bírtam hazám ügyének, annak tudok mártírja lenni.

Ítéletemben a dinasztia lerontásának igyekezetéről vádoltatok, Isten tudja, hogy a 14-k áprilisi határozatban³¹ részt nem vettem, én republikánus soha nem voltam, bizonyítja a sereghez adott proklamációm³², de ha arról vádoltattam, mit tehettem ellene? az bolond, ki Magyarországon reszublikáról álmodik.

Légy nyugodt, szeretett barátom, utolsó kérésem is hozzád, hogy éljél családi nyugalmas életet, procul negotiis³³, szeresd a hazát és királyt, üdvözöld rokonaimat és mindazokat, kik felőlem kedvesen emlékeznek. öllelek száz meg százszor, híved a sírig.³⁴

Csány

Bútoraidat is kerestess fel, a magadét vedd ki, ami láda a Bódinál³⁵ elfoglaltatott abban is csak a Sziditől³⁶ kaptok az enyimek, doktorom ismeri a tiedet, két ezüst kis gyertyatartók is, melyek utolsó időkben nálam voltak, a tied, és az ezüst szelence is, azokat minden szomszédaid ismerik. Még egyszer Isten veled szeretett kedves Barátom

Ki fellebb

Csány

Közli V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Bp., 1965. 420-422. o.; Molnár András: Csány utolsó levelei. (In:) uő. szerk.: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849. Zalai Gyűjtemény 30. kötet. Zalaegerszeg, 1990. 285-286. o.

³⁰ A Szemere-kormány miniszterei közül Szemere, Batthyány Kázmér és Vukovics Sebő emigrált, Görgei amnesztiát kapott, Aulich Lajost október 6-án Aradon kivégezték, Duschek Ferencet börtönbüntetésre ítélték.

³¹ Azaz a függetlenség és a Habsburg-ház trónfosztásának 1849. április 14-i kimondásában.

³² Az utalás nem világos, talán Csány és Görgei 1848. november 26-i, vagy december 10-i, Görgeivel közösen kiadott nyilatkozatáról van szó.

³³ távol a közügyektől, Horatius szavai egyik ódájából: "Beatus ille qui procul negotiis..." (Boldog az, aki távol a közügyektől...)

³⁴ Schmidegg Kálmán emigrált, és 28 éves korában Párizsban halt meg.

³⁵ Csány Boldizsárnál (?)

³⁶ Pallini Inkey Szidónia, Csány másik unokaöccsének, Csány Eleknek a felesége volt.

*Pest, 1849. október 9.
Csány László búcsúlevele Csorba Sándorhoz*

Kedves öcsém !

Nyílt levelet írtam Kálmánnak, még mint volt kurátora, 581 aranyokat tartozom nékie átadni, azok a tőlem elkobzott pénzek közt vannak, melyeket Zichy Ferenc vétetett el tőlem Nagyváradon.

Kérem leveletem, Kálmánhoz szólót, Nedelkovich auditor kapitány úrnál felkeresni, és rendeltetése helyére szállítani.³⁷

Köszönöm a Horácot³⁸, legényem azokat visszaviendi. Üdvözlöm az öregurat és egész családját.

Holnap itt hagyom a földi életet, nyugodtan lépek a mindnyájunk bírāja, az Örök Isten elibe, barátja

Csány

Közli Vasárnapi Újság, 1907. jan. 20. 53. o.; V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levestára. IV. k. Bp., 1965. 422. o.; Molnár András: Csány utolsó levelei. (In:) uő. szerk.: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849. Zalai Gyűjtemény 30. kötet. Zalaegerszeg, 1990. 287. o.

*Pest, 1849. október 23.
Perényi Zsigmond báró búcsúlevele Mikó Imre inspektorhoz*

Pest, október 23-án 1849.

Volt Inspektor Úr!

Csak így címezhetlek – mert míg levelem hozzád érkezik, rég megszűntem élni. Miként? az újság megtanít. Nem gondoltuk volna, ugye bár néhány évek előtt ez eseményt? a sors így hozta, és quid sors tulit ferendum³⁹, én legalább tűrni tudom férfiasan, pedig még csak 4 óra az élet. Szánakodásod rajtam, s jó érzetedet erántam szíveskedj bébizonyítani, családom eránti őszinteséged által, ezek, mivel minden vagyonom konfiskáltatik, adósságom azonban igen sok – koldusbotra jutandnak. Te láttad kedves nőmet s fiamat, nem esik-é meg szíved sorsokon? Engem, vagyis felettem ne búsulj, rég elköltöztem a jobb világra, még pedig erélyes öntudattal, midőn ezeket olvasod. De családom sorsa aggaszt. Te egy tényezője lehetel jobb sorsoknak a dédai fabrika kiárendálása körülményeiben. Legyen szíved erántok, ezt Tőled halálom óráiban is elvárhatom. Vedd búcsúzó soraimat szíves érzéssel – s légy boldog családdoddal együtt, és ha néha a fényes nap szemébe nézel, emlékezz meg rólam, barátodról

Perényi Zsigmond

³⁷ Ld. az előző iratot.

³⁸ Valószínűleg egy Horatius-kötetről van szó.

³⁹ Amit a sors ránk mért, hogy elviseljük.

[A levélen Mikó sajátkezű megjegyzése:]

124. Bogdány.

A bogdányi kerületi fősz[olga]bírói hivatal közbejöttével – jelen levelet kezembe kaptam április hó 6-dikán 1854. évben Gyulaházán.

Mikó Imre

Közli V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Bp., 1965. 422-423. o.; Csatáry György: Báró Perényi Zsigmond utolsó levelei és emléke Ugocsában. (In:) Levéltári kalászatok. Ungvár - Budapest, 1993.

Pest, 1849. október 23.

*Perényi Zsigmond báró búcsúlevele nővéréhez,
Sztojka Imréné Perényi Júliához*

Pest, 23. október. 1849.

Kedves Júliám!

Végórámban írom e sorokat hozzád; jeléül vedd azon őszinte testvéri szeretetnek, mellyel irántad mindenkor viseltettem; az újságból majd megtudod, még előbb, míglen e levelem megérkezend, mi történt velem; sokat és sok ízben elmélkedtem véled, szép és nagy eseményekről, hevült keblem, és ép elmével írom most is e soraimat. Vigasztalásodra szolgáljon az, kedves testvérem, hogy milyen életemben valék, olyan vagyok és maradok halálom óráján is, pedig csak néhány óra már odáig.

Férjedet szívesen köszöntöm és kérem, mint téged is: családomat, s kedves fiamat, a kis Zsigát ne hagyjátok koldusbotra jutni, mert az ítélet minden vagyonomat elvette. Te még nőmet nem ismered, fiamat sem láttad – ha látni fogod őket, nem lehet, hogy szíved irántok hajlandó ne legyen.

Szégyent halálom modora nem hoz rátok, és ne felejtsetek, sőt, szeretetetek kövesse testvéredet a síron túl is, mint erényes férfiút, aki ott fenn vigasztaló szemeket fog rátok vetni. Gyulát s a többieket csókolom, már nem soká élő testvéred:

Br. Perényi Sigmund

Közli Csatáry György: Báró Perényi Zsigmond utolsó levelei és emléke Ugocsában. (In:) Levéltári kalászatok. Ungvár - Budapest, 1993.

Pest, 1849. október 23.

Szacsvay Imre búcsúlevele öccséhez, Szacsvay ?-hez

Pest, októb. 23. 1849.

Édes Öcsém!

A mások lázadásának szerencsétlen áldozata lettem. A halálos ítélet ma mondatott ki rám és Perényi Zsigmond báróra. Nem vagyok sem első, sem utolsó azok között,

kiknek erkölcsét Isten ily szigorúan kísérti és még kísérteni fogja. Az életet leginkább azok miatt utáltam meg, kik magukat nép embereinek hazudták, és mihelyt legkisebb hatalomhoz jutottak, azonnal nemcsak azt bizonyíták be, hogy ármítók voltak, hanem azt is, hogy a nép nevében, felzavarván a rendet, saját érdekeik után (pedig melyek sokszor szennyeseknek mutatkoztak) futkároztak, és arra használtak minden eszközt. Ezeket azért írom, hogy ti szívetekben tartsátok, én édes testvéreim és rokonaim a fennálló rendet, miként eddig is tettétek, ne engedjétek ezután se magatokat elragadtatni a napi szájhősök és utcai sokaságok zavargásaitól, és bármennyire fontosnak látszó diadalaitól. Ezek voltak az én elveim is – és, bár az idő kerekéhez vakmerően sohasem kaptam; semmiféle lázadásban pozitív részt nem vettem, azon passzív állásra is, melyen voltam, képviselői kötelességem és eskümmel, mellyel a törvény és alkotmány fenntartását fogadtam, kényszerített bár, a törvényhozás alatt is, Kossuth és szerencsétlen minisztériuma ellen több ízben küzdöttem, mégis Isten engem szemelt a törvényhozástól legelső áldozatul. Ezt talán intő például adá nektek és minden rokonimnak, hogy a közdolgok veszedelmes piacától vonuljatok vissza, éljete a magános, csendes és munkás élet fáradozásainak és örömeinek.

Az önálló Magyarország napja leszállt; saját vétkes könnyelműsége és hiúsága szalasztotta le csillagát. De ezen ne búsuljatok. Magyarország népére sokkal szebb jövő vár: – vége lesz a sok üres fecsegésnek, és ezután felviduland a rend és igazság, melynek oltalma alatt a munkás élet okvetlenül meg fogja termelni az anyagi jólétet, a polgári szabadság alapját. – Ezt higgyétek, ez vigasztaljon, ha a hazára gondoltok, de mindig kerüljétek az ingadozó sokaságot, mely fáklás zenéit és más hiúságait majdnem azon gyönyörrel rendezzi, mellyel a vérpad áldozatait körül dongja.

Meghalok, ha kell, lelke nyugodt, vétek soha sem terhelte. Minden hibám, hogy képviselői kötelességemet saját személynemnek elébe tettem. Isten adjon minden élőknek lehető legnagyobb boldogságot.

Édesapám kezeit és titeket, kedves testvéreim, ezerszer csókollak: az utolsó óra csendes és mély fontolgatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sirassatok – a hit haszталanságát bizonyítnátok ezzel; pedig Isten mindnyájunkkal szabad és még a pogány költő Horác is azt mondta: *mors ultima linea rerum.*⁴⁰

Még egyszer, és örökre Isten veletek, és áldása mindnyájatokon.

Szerencsétlen, de nem rossz, szerető bátyád

Szacsvay Imre

Közli Körmöczi Katalin: A vértanú Szacsvay Imre relikviái. *Folia Historica* 16. Magyar Nemzeti Múzeum, 1991. 78-79. o.

40 A halál a dolgok végső vonala (határa).

A kivégzettek listája

Név	Kivégzés napja	Helye	Módjá	Életkor	Születési hely	Lakóhely	Családi állapot	Vallás	Foglalkozás
Abancourt de Franqueville, Karol	1849.10.20.	Pest	kötél	38	Lemberg		nős	r. katolikus	honvéd százados
Aulich Lajos	1849.10.06.	Arad	kötél	56	Pozsony		nőtlen	r. katolikus	honvéd vezérőrnagy
Baldini, Giovanni	1849.03.27.	Pozsony	golyó	30	Capo d'Isria	Pozsony	nős	r. katolikus	honvéd főhadnagy
Barra József	1849.03.30.	Pozsony	golyó	32	Léva	Pozsony	nős	r. katolikus	megvéd hajdú, honvéd őrmester
Bathányi Lajos, gróf	1849.10.06.	Pest	golyó	42	Pozsony		nős	r. katolikus	politikus, miniszterelnök, képviselő
Bencze Fatka (Schöntag Bernát)	1850.01.11.	Kőszeg	kötél	19	Nemescső	Nemescső	nőtlen	izraelita	mészáros
Bottos Mihály	1850.01.11.	Kőszeg	kötél	30			nős	r. katolikus	napszámos
Böresök István	1850.01.30 (31.)	Kassa	kötél	59	Elcs (Gömör vm.)	Nagycsömöte			rokkant katona
Brezán N.	1849.06.10.	Turony	lekasabolták						kalácsütő
Bugyik József	1849.07.23.	Pozsony	golyó	28	Tardoskekd	Tardoskekd	nős	r. katolikus	béres
Burghardt György	1849.06.15.	Pécs	golyó			Pécs			
Burnus Mihály	1849.06.13.	Bősárkány	golyó	25		Bősárkány	nős	r. katolikus	csizmadia mester
Csányi László	1849.10.10.	Pest	kötél	59	Alsócsány	Nagykanizsa	nőtlen	r. katolikus	politikus, kormánybiztos, miniszter, képviselő
Csernus Manó (Emmiánuel)	1849.10.24.	Pest	kötél	41	Litce	Szalatna-puszta	nős	r. katolikus	pénzügyminiszteriumi tanácsos
Csőfőr István	1849.06.13.	Bősárkány	lekasabolták	28		Bősárkány	nős	r. katolikus	szolga
Csömy Zsigmond	1849.01.31.	Pest	golyó	36	Aranyos	Pest	nőtlen	evangélikus	molnár
Damjanich János	1849.10.06.	Arad	kötél	45	Staza		nős	g. katolikus	honvéd vezérőrnagy
Deák János	1849.07.06.	Marburg	golyó	34	Solt		nőtlen	református	huszár tizedes
Dessewffy Arisztid	1849.10.06.	Arad	golyó	47	Csákány		nős	evangélikus	honvéd vezérőrnagy

Név	Kivégzés napja	Helye	Méretje	Életkor	Születési hely	Lakóhely	Családi állapot	Vallás	Foglalkozás
Dressler (Kurz), Daniel Christian	1849.01.18	Pozsony	golyó	34	Pozsony	Pozsony	nőtlen	evangélikus	színházi segítő
Dreyszker Pál	1849.03.20.	Sopron	golyó	46		Frankó	nős		paraszt
Dudó, alias Pyrisznyják György	1850.01.11.	Kőszeg	kötél	35		Nagycsömöte	nős	r. katolikus	földműves
Egy ismeretlen	1849.07.23.	Pest, Magyar Nemzeti Múzeum udvara	golyó						honvéd
Egy ismeretlen	1849.07.24.	Pest, Magyar Nemzeti Múzeum udvara	golyó	39		Szatmár megye	nős		honvéd, volt bányász
Egy ismeretlen	1849.07.06.	Dernő	lekasaboltak			Krasznahosszúrért			kasznár
Egy ismeretlen	1849.06.30.	Csanak és Nagyigmánd között	lekasaboltak			Bőny			
Egy paraszt	1849.06.16.	Zsigárd	golyó			Negyed vagy Farkasd			
Farkas Péter	1849.07.06.	Marburg	golyó	28	Karag		nőtlen	református	huszár
Fekete Imre	1849.10.06.	Pest	golyó	30	Kóspallag	Kóspallag	özvegy	r. katolikus	földműves, gerilla százados
Fényes András	1849.03.01.[?]	Eger	golyó		Maklár		nős		
Förster Ferenc	1849.02.12.	Esztergom	golyó						kőszénbánya-bíró
Fülöp György	1849.08.30	Pest	golyó			Dunavese			jegyző, gerillacapat vezér
Gábel Mátvás	1849.09.12.	Pest	golyó	61		Selmecbánya	nős	r. katolikus	bányamester
Gáncs Pál	1849.08.14.	Pest	golyó	39	Székesfehérvár	Székesfehérvár	nős	r. katolikus	szűcsmeister
Gíron, Péter	1849.10.20.	Pest	kötél	51	Achen, Poroszország		özvegy	református	honvéd alezredes
Gonczeky János	1849.10.08.	Pest	golyó	46	Pest	Mezőhegyes	nőtlen	r. katolikus	katolikus tábori lelkész
Gödrössy (Gruber) Fülöp	1849.06.05.	Pozsony	kötél	29	Pest		nőtlen (életjátszi viszony)	r. katolikus	honvéd százados

Név	Kövégzés napja	Helye	Műve	Életkor	Születési hely	Lakóhely	Családi állapot	Vallás	Foglalkozás
Gyökeres András	1849.07.06.	Marburg	golyó	29	Karcag		nőtlen	református	huszár tizedes
Halászy Károly	1849.07.26.	Ócsa	golyó	36	Ragály (Rák-kocsaba)	Ócsa	nős	református	tanító, nemzetőr százados
Hauk, Ludwig	1850.02.19.	Arad	kötél	50 (51)	Bécs	Bécs	nős	r. katolikus	honvéd alezredes
Havelka Ferenc	1849.08.14.	Pest	golyó	29	Székesfehérvár	Székesfehérvár	nős	r. katolikus	cserzővarga
Hegyi András	1849.03.01.[?]	Eger	golyó	25	Maklár		nőtlen	református	huszár
Herczeg Károly	1849.07.06.	Marburg	golyó	25	Kecskemét		nőtlen	református	huszár
Hóly István	1849.07.06.	Demő	lekasaboló	30		Rozsnyó	nőtlen	r. kat.	paptanár
Hruby Gyula	1849.08.20.	Temesvár	golyó	23	Verec		nőtlen	r. katolikus	honvéd őrnagy
Hübner András	1849.08.14.	Pest	golyó	45	Székesfehérvár	Székesfehérvár	nős	r. katolikus	cserzővarga
Hyross Sándor	1849.02. vége – 1849.03. eleje	Harvan	golyó			Győr	nős		
Imrő János	1849.06.10.	Türoy	golyó			Garé			
Isrők Imre	1850.01.31. (02.15.)	Kassa	golyó	38		Somfalva	nős		szolgabíró
Jeszenák János, báró	1849.10.10.	Pest	kötél	49	Pozsony	Bori	nős	evangélikus	politikus, főispán, kormánybiztos
Kantsur András	1849.08.27.	Pest	golyó	57		Szokola		református	református lelkész
Kazinczy Lajos	1849.10.25.	Arad	golyó	29	Széphalom		nőtlen	református	honvéd ezredes
Kigóssy (Stigóssy) Lajos	1849.05.01.	Temesvár	golyó			Arad			
Kiss Ernő	1849.10.06.	Arad	golyó	50	Temesvár		özvegy	r. katolikus	honvéd vezérfőnagy
Klabuchich Pál	1849.03.20.	Sopron	golyó	22		Frankó	nős		paraszt
Knezić Károly	1849.10.06.	Arad	kötél	41	Veliki Gradovac		nős	r. katolikus	honvéd vezérfőnagy
Kocsis Pál	1849.06.23.	Bruck an der Mur	golyó	27	Jászapáti		nőtlen	r. katolikus	huszár tizedes
Kolossy György	1850.01.23.	Pest	kötél	24	Kövesd	Pest	nőtlen	r. katolikus	honvéd százados
Kovács Lajos	1849.06.23.	Bruck an der Mur	golyó	28	Nánapuszta		nőtlen	r. katolikus	huszár
Koczó György	1850.01.11.	Kőszeg	kötél	40		Ludad	nős	r. katolikus	szabó
Kőmíves János	1849.07.06.	Marburg	golyó	28	Jászberény		nőtlen	r. katolikus	huszár tizedes
Kuczka Mihály	1849.08.14.	Pest	golyó	49	Kecskemét	Székesfehérvár	nős	r. katolikus	kovácsmester
Kuklits János	1849.06.23.	Bruck an der Mur	golyó	28	Majsa		nőtlen	r. katolikus	huszár
Láhner György	1849.10.06.	Arad	kötél	54 (53)	Necpál		nős	r. katolikus	honvéd vezérfőnagy

Név	Kivégzés napja	Helye	Módja	Életkor	Születési hely	Lakóhely	Családi állapot	Vallás	Foglalkozás
Lázár Vilmos	1849.10.06.	Arad	golyó	34	Nagybecskerek		nős	r. katolikus	honvéd ezredes
Leiningen-Westerburg, Karl, gróf	1849.10.06.	Arad	kötel	30	Ilbenstadt, Hessen		nős	evangélikus	honvéd vezérőrnagy
Lengváry Pál	1849.07.06.	Márburg	golyó	26	Szolnokabony		nőtlen	r. katolikus	huszár tizedes
Loncsák György	1850.01.11.	Kőszeg	kötel	42		Nagycsömöte	nős	r. katolikus	napszamos
Mágoecs János	1849.06.15.	Pécs	golyó			Hosszúherény			
Major Ferenc	1849.06.13.	Bősárkány	golyó	35		Bősárkány	nős	r. katolikus	gazda
Malinák	1849.07.06.	Dernő	lekasaboltálék			Pacea			bíró
Mannsbarth Antal	1849.07.12.	Nagyigmánd	golyó	27	Tata	Csákbereány	nőtlen	r. katolikus	katolikus lelkesz
Márkus János	1850.01.23.	Pest	kötel	19		Sár	nőtlen		segédtanító
Mednyánszky László, báró	1849.06.05.	Pozsony	kötel	30	Beckó	Beckó	nős	r. katolikus	honvéd őrnagy
Mészáros Dávid	1849.07.14.	Pozsony	golyó	49	Hosszúfalu	Soponya	nőtlen	r. katolikus	katolikus plébános
Mezey József	1849.08.22.	Pest	golyó	28		Kajászószentpéter			jegyző
Mille János	1849.06.23.	Bruck an der Mur	golyó	27	Karcag-újszállás		nőtlen	református	huszár tizedes
Murmann Sámuel	1849.08.25.	Temesvár	golyó	32	Sopron	Sopron	?	evangélikus	nemzetőr őrnagy
Nagy György	1850.01.11.	Kőszeg	kötel	22		Kiscsömöte	nőtlen	r. katolikus	feldműves
Nagy István	1849.08.21.	Juta	golyó	28	Lengyelóti	Juta	nős	r. katolikus	jegyző
Nagyándor József	1849.10.06.	Arad	kötel	45	Nagyvárad		nős	r. katolikus	honvéd vezérőrnagy
Nimrichter János	1849.05.31.	Pozsony	kötel	34	Losonc	Pozsony	nőtlen	r. katolikus	sütőmester
Novák Tivadár	1849.03.14.	Pest	golyó	38	Szamosújvár	Pest	nőtlen	r. katolikus	nyugalmozott cs. kir. hadnagy
Ormai (Auffenberg) Norbert	1849.08.22.	Arad	kötel	36	Dobtány, Csehország		nős	református	honvéd ezredes
Oszy Gergely	1850.01.11.	Kőszeg	kötel	60		Kispöse	nős	r. katolikus	napszamos
Pállik Ignác	1850.01.23.	Pest	kötel	19		Solymos (Heves vm.)	nőtlen		vadászlegény
Perényi Zsigmond	1849.10.24.	Pest	kötel	66	Ardó		nős	r. katolikus	politikus, főispán, a felsőház elnöke
Petőcz György	1849.05.24.	Pozsony	golyó	44	Ebersdorf	Pozsony	nős	r. katolikus	másodalispán
Poeltenberg, Ernst	1849.10.06.	Arad	kötel	36 (42)	Bécs		nős	r. katolikus	honvéd vezérőrnagy

Név	Kivégzés napja	Helye	Módja	Életkor	Születési hely	Lakóhely	Családi állapot	Vallás	Foglalkozás
Potoczky Gyula (Posztóczky István, Mosóczy István, Almássy Gyula)	1850.07.01. (05.)	Gyöngyös	kötél	30	Csetnek	Gyöngyös			csapos, gerilla
Preisch Mihály	1849.03.20.	Sopron	golyó	54		Frankó	nős		napszámos
Preisch Vida	1849.03.20.	Sopron	golyó	52		Frankó	nős		napszámos, zsellér
Raffay Imre	1850.01.11.	Kőszeg	kötél	36	Torony	Kispöse	nős	r. katolikus	földműves
Rázga Pál	1849.06.18.	Pozsony	kötél	50	Bazin	Pozsony	nős	evangélikus	evangélikus lelkész
Redl Antal	1849.01.15.	Pápa	golyó	35	Tamási	Tamási	nős	r. katolikus	ács
Rettig Vilmos	1849.07.21.	Sárvár	golyó	30		Sárvár		r. katolikus	asztalos
Ricsovszky	1849.07.06.		lekaszabolták						festő
Rulikowski, Konrad (Kazimierz)	1849.08.28.	Dernő	golyó	35	Zwiahel, Gallicia			r. katolikus	honvéd százados
Sándor László	1849.10.18.	Kolozsvár (Szamosfalva)	kötél	53	Csik-Tapolca		nős	r. katolikus	nemzetőr százados
Sánta, alias Koczson János	1850.01.11.	Kőszeg	kötél	18		Kispöse	nőtlen	r. katolikus	földműves
Schweidel József	1849.10.06.	Arad	golyó	53	Zombor		nős	r. katolikus	honvéd vezérőrnagy
Schweitzer József	1849.08.27.	Pest	golyó	47	Buda	Buda	nős	r. katolikus	nyomdász
Sikár András	1849.03.01.	Eger	golyó		Maklár		nős		
Sipos Gábor	1849.06.23.	Bruck an der Mur	golyó	29	Kunhegyes		nőtlen	r. katolikus	huszár tizedes
Slawski, Felks	1849.02.06.	Pest	golyó		Krakkó	Pest	nős	r. katolikus	szabó
Söll, Vitalis	1849.01.30.	Pest	golyó	24	Marburg, Stájerország		nőtlen	r. katolikus	honvéd őrnagy
Süff József	1849.07.20.	Pozsony	golyó	23	Sarluska	Nagyrippény	nőtlen	r. katolikus	földbírókos
Streith Miklós	1849.09.07.	Pest	golyó			Vértesszőlős	nőtlen	r. katolikus	katolikus plébános
Szabó József	1849.06.23.	Bruck an der Mur	golyó	23	Jászárokszállás		nőtlen	r. katolikus	huszár
Szacsay Imre	1849.10.24	Pest	kötél	31	Kiskereki		nőtlen	r. katolikus	politikus, a képviselőház jegyzője
Szalay Gábor	1849.01.15.	Pápa	golyó	43	Győr	Győr	nős	r. katolikus	hajóslegény
Szikszay János	1849.07.12.	Nagyigmánd	golyó	50	Fok-Szabadi	Csakberény	nős	református	református lelkész
Szilva János	1849.10.02.	Pécs	golyó			Arván			
Szokolay János	1849.07.06.	Marburg	golyó	25	Cegléd		nőtlen	evangélikus	huszár őrmester
Szweilka Rotias	1849.06.29.	Győr	golyó	37	Arad	Győr	nőtlen		elbocsátott szolga

Név	Kivégzés napja	Helye	Módjja	Életkor	Születési hely	Lakóhely	Családi állapot	Vallás	Foglalkozás
Tamás András	1849.10.18.	Kolozsvár (Szamosfalva)	kötél	65	Madéfalva			r. katolikus	nemzetőr alezredes
Típari András	1849.03.01.[?]	Eger	golyó		Maklár		nős		
Tóth János	1849.06.13.	Bősárkány	golyó	68		Bősárkány	nős	r. katolikus	zsellér
Tóth József	1849.07.23.	Pozsony	golyó	30	Tardoskedd	Tardoskedd	nős	r. katolikus	földesgazda
Török Ignác	1849.10.06.	Arad	kötél	54	Gödöllő		nőtlen	r. katolikus	honvéd vezérőrnagy
Treksler Ferenc	1849.07.23.	Pozsony	golyó	32	Esztergom	Tardoskedd	nőtlen	r. katolikus	községi jegyző
Uitz Ignác	1849.08.14.	Pest	golyó	23	Székesfehérvár	Székesfehérvár	nőtlen	r. katolikus	kőműveslegény
Varga Mihály	1849.08.14.	Pest	golyó	68	Székesfehérvár	Székesfehérvár	nős	r. katolikus	szűcsmester
Vécsey Károly, gróf	1849.10.06.	Arad	kötél	42 (40)	Pest		nős	r. katolikus	honvéd vezérőrnagy
Verrilke Gábor	1849.10.02.	Pécs	golyó		Bodony				
Woitic (Wortitz) Adolf	1849.06.29.	Győr	golyó	21	Győr	Győr	nőtlen	izraelita	
Woroniecki, Mieczyslaw, herceg	1849.10.20.	Pest	kötél	24	Skuruowa, Galicia		nőtlen	r. katolikus	honvéd alezredes
Zehmmark János	1850.01.30 (31.)	Kassa	golyó	41	Neutitschen, Morvaország	Tornalja			kocsmabérlő

42 hóhér hiányában, kötél helyett

43 hóhér hiányában, kötél helyett

Ajánlott irodalom

A legfontosabb munkák:

1848-1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta Hermann Róbert. Írták: Bona Gábor, Csikány Tamás, Dobszay Tamás, Estók János, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Pelyach István, Urbán Aladár, Zakar Péter. Bp., 1996. 463 o.

Csorba László: A tizenhárom aradi vértanú. Bp., 1989.

Erdődy Gábor: Batthyány Lajos. Magyar Szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 1998.

Hermann Róbert: Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után. Változó Világ 27. Bp., 1999. 128 o.

Katona Tamás szerk.: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. 2. kiadás. Bp., 1983. I-II. k.

Körmöczy Katalin szerk.: Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. „...minden hazám javára, ami csekély erőmből kitelik”. Bp., 1998.

Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998.

Urbán Aladár szerk.: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Ford. Kurucz György. Bp., 1991.

Összefoglaló munkák

Beke György: Négy nap dörgött az ágyú. Barangolások honvédségünk szülőhelyein. Zrínyi Kiadó. Bp., 1999.

Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Sajtó alá rendezte Kiss József. Múlt és Jövő Könyvek. Bp., 1998.

Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 2., átdolgozott, bővített kiadás. Bp., 1987.

Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei. Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1995.

F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987.

*Hermann Róbert: Az 1849-1850. évi kivégzések
Aetas, 2000/1-2. 82-131. o.*

I. Tóth Zoltán: Magyar történeti bibliográfia. III. k. Bp., 1950.

Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve. Bp., 1905.

A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Szerk. Szabad György. Bp., 1998.

- Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világszabadság”. Bp., 1977.
- Nemeskürty István: 1848-49. „Kik érted haltak, szent Világszabadság”. 3. kiadás. Bp., 1998.
- Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harcz 1848-1849-ben a Délvidéken. Bp., 1901.
- Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n.
- Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Bp., é. n.
- Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Bp., é. n. I-II. k.
- A szabadságharc katonai története. Szerk. Bona Gábor. Zrínyi Kiadó. Bp., 1998.
- Száraz György: A „nagyyszerű halál”. (In:) uő.: Történelem jelenidőben. Bp., 1984. 145-169. o.
- Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. átdolgozott kiadás. Pest, 1850.
- Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Bp., 1981.
- Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973.

Forráskiadványok

- Beér János - Csizmadia Andor szerk.: Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Bp., 1954.
- Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., é. n. 1942.
- Hentaller Lajos: Vérrózsák. Bp., 1906. I-II. k.
- „Hírünk, nevünk virágozni fog” 1848-1849. A forradalom és szabadságharc dokumentumaiból. Összeállította Szilágyi N. Zsuzsa. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest – Kolozsvár, 1998.
- Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban S. a. r. Sinkovics István. Bp., 1957.
- Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952.
- Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r. Barta István. Bp., 1953.
- Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Bp., 1955.
- A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. S. a. r. Rosonczy Ildikó és Katona Tamás. Ford. Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Bp, 1988.

- Jókai Mór: Életem legszomorubb napjai (Naplótöredékek). (In:) Jókai Mór: Cikkek és beszédek. Válogatta és sajtó alá rendezte Láng József és Rigó László. A jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. Bp., 1975. (1861)
- Károlyi Dénes szerk.: Székely vértanúk 1854. Bukarest, 1975.
- Küzdelem, bukás, megtorlás. S. a. r. Tóth Gyula. Bp., 1978. I-II. k.
- Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. S. a. r. Szabó T. Attila. Kolozsvár, é. n.
- Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. Pest, 1866., 2. kiad. 1881. I-II. k.
- Pap Dénes: A parlament Debrecenben 1849. Lipcse, 1870. I-II. k.
- Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848-1849. Pest, 1868-1869. I-II. k.
- Rózsa György - Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973.
- Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I-II. k. Bp., 1937.
- Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Bp., 1924.
- Tanúk és vértanúk. Kortárs krónika Pákozdtól Aradig. Válogatta és szerkesztette Nóvé Béla. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- Thim József: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. I. k. Bp., 1940. II-III. k. Bp., 1930.
- Tóth Kálmán szerk.: A honvédmenház könyve. Pest, 1870.
- V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. I-IV. k. Bp., 1950-1965.
- Zsoldos Jenő szerk.: 1848-1849 a magyar zsidóság életében. Múlt és Jövő Könyvek. Bp., 1998.

Batthyány Lajos

- A Batthyány-kormány emlékalbuma. Írták Basics Beatrix, Csorba László, Erdődy Gábor, Hermann Róbert, Pallós Lajos. Kossuth Kiadó, Bp., 1999.
- Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. S. a. r. Molnár András. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1998.
- Emlékülés Batthyány Lajos születésének 175. évfordulója alkalmából. Tanulmányok. Századok, 1982.
- Erdődy Gábor: Az első magyar kormányfő. Batthyány Lajos. Rubicon, 1998/3. 37-43. o.
- Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai. Századok, 1927. 113-148.
- Gergely András: Batthyány Lajos a reformellenzék élén. (In:) uő.: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp., 1987.

- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Argumentum Kiadó. Bp., 1999. I-II. k.
- Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. S. a. r. Urbán Aladár. 2. kiadás. Bp., 1987.
- Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. I-II. k.
- Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. S. a. r. Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998.
- Molnár András: „A kormányt hatalmának visszaélésével vádolom!” Batthyány Lajos gróf az 1839/1840-es országgyűlésen. Levéltári Szemle, 1995/1.
- Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zala Megyei Levéltár, Zalae-gerszeg, 1996. 222 o.
- Molnár András: Batthyány Lajos az ellenzéki párt élén. Vasi Szemle, 1995/4.
- Molnár András: Batthyány Lajos és a Széchenyi-Kossuth vita (1841-1843). Soproni Szemle, 1995/4.
- Molnár András: Batthyány Lajos gróf és az ellenzék az utolsó rendi országgyűlésen 1847. november 7. - 1848. március 14. Vasi Szemle, 1993/1.
- Molnár András: Batthyány Lajos gróf hamisított adóslevele. Vasi Honismereti Közlemények, 1995/4.
- Molnár András: Batthyány Lajos pályakezdete. Vasi Szemle, 1994/1.
- Spira György: Batthyány Lajos. (In:) Jottányit se a negyvennyolcból! Bp., 1989.
- Spira György: Még egyszer Batthyány Lajosról. (In:) Jottányit se a negyvennyolcból! Bp., 1989.
- Szemere Bertalan: Batthyány Lajos. (In:) uő.: Politikai jellemrajzok. – Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990.
- Urbán Aladár: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. Századok, 1982/6.
- Urbán Aladár: Batthyány Lajos a népképviselési országgyűlésen 1848 decemberében. Századok, 1991.
- Urbán Aladár: Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember-októberében. Hadtörténelmi Közlemények, 1985/4.
- Urbán Aladár: Batthyány Lajos gróf. (In:) Izsák Lajos - Pölöskei Ferenc - Romsics Ignác - Szerencsés Károly - Urbán Aladár: Magyarország miniszterelnökei 1848-1990. Bp., 1993.
- Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986.
- Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Rubicon, 1999/4. 12-16. o.
- Urbán Aladár: Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. Századok, 1981/3.

Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos emlékezete.

Aetas, 2000/1-2. 132-158. o.

Az aradi vértanúk

Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849 június 2. – augusztus 15.
Hadtörténelmi Közlemények 1941. 246-261. o.

Bartha Albert: Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. Bp.,
1930.

Bencze László: Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok. MH Módszer-
tani Központ, 1990.

Benkő Elek – Czigány István – Domokos György – Csikány Tamás – Dan Dem^oea:
Az aradi vár története. Bp., 1998.

Bodó László: Knezić Károly honvédtábornok. Studia Agriensia 19. Dobó István
Múzeum. Eger, 1998.

Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei. Országos Örmény
Önkormányzat, Budapest, 1995.

Bona Gábor: Az aradi vértanúk. Hadtörténelmi Közlemények 1979/3.

Bona Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. Hadtörténelmi
Közlemények 1981/1. és (In:) uő. szerk.: Szerbek és magyarok a Duna mentén
1848-1849-ben. [I.] Bp., 1983.

Csiffáry Gergely: Lenkey János életének válságos pillanatai. (In:) Horváth László
szerk.: A tavaszi hadjárat. (Az 1996. március 14-i tudományos konferencia
anyaga). Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. Hatvan, 1996. 83-102. o.

Csikány Tamás: Vécsey Károly tábornok. Életünk, 1998. Különszám.

Damjanich János tábornok élete története. Bp., 1931.

Damjanich Jánosné Csernovics Emília életrajza (1819-1909). Csernovics Lara
feljegyzéseit közzéteszi Varsányi Péter István. (In:) Tanulmányok Csongrád
megye történetéből XXI. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1994. 257-274. o.

Domahidy Miklós: Az osztrák vádlott. Bern, 1985.; Bp., 1988.

Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója 1848-1849.
Fordította és bevezeti Marczali Henrik. Bp., 1900.

Hajagos József: Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. (In:) Horváth
László szerk.: Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös,
1998.

Hajagos József: Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja. (Török Ignác
szabadságharc alatti tevékenységéhez kapcsolódó okmánytár). (In:) Horváth
László szerk.: Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös,
1998.

- Hamvay Ödön: Az aradi tizenhárom. 1. kiad. Bp., 1899. 2. bővített kiadás. Bp., 1904. Reprint kiadás. Bp., 1999.
- Hamvay Ödön: Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveleiből. Bp., 1904.
- Hamvay Ödön: Damjanich levelei nejéhez. Bp., 1910.
- Hermann Róbert: Elmélkedés Arad ürügyén. (In:) Az aradi vértanúk emlékezete. Gyula, 1988. 20-24. o.
- Hermann Róbert: Koncepciók elemek az aradi vértanúk pörében. Rubicon, 1995/6.
- Hermann Róbert: Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete. Alapítvány a Magyar Hadi Történetírás Támogatására. Bp., 1997.
- Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Forum Könyvkiadó – Agapé Könyvkiadó. H. n. 1998.
- Kovács Géza: Arad, az emlékező város. Arad, 1999.
- Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. S. a. r. Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998. (Aulich Lajos)
- Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen und im Banate von Ludvig Hauk. Hadtörténelmi Közlemények, 1939.
- Merényi-Metzger Gábor: A tizenhatodik aradi vértanú. Lenkey János tábornok emlékezete. Hadtörténelmi Közlemények 1994/3.
- Mózer István: Az aradi Szabadság-szobor kálváriája. H. n., 1999.
- Ordas Iván: Az aradi vértanúk. Bp., 1987.
- Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú. Bp., 1979.
- Pávai Gyula: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc aradi emlékei, emlékhelyei. Kálvária a halál után. Lutheranum. [Arad,] 1998.
- Pelyach István: Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus XCVII. Szeged, 1993.
- Pelyach István: Egy „legendás” kapcsolat. Vécsey Károly és Damjanich János. Rubicon, 1999/4.
- Pintér Lajos: Az aradi tizenhárom vértanú. Bukarest, 1973.
- Pribelszki János: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények 1992/2.
- Rédvay István: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Bp., 1941.
- Rosonczy Ildikó: Adalékok Lenkey huszárszázadának hazatéréséhez. Folia Historica 7. Bp., 1979.
- Rosonczy Ildikó: Poeltenberg Ernő honvédtábornok aradi levelei. A Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményei. Folia Historica 9. Bp., 1979.
- Stolek Aladár: A Vécsey család Solton. Sajtó alá rendezte Berecz Sándor. Temerin, 1980.
- Stolek Aladár: Gróf Vécsey Károly az 1848-as szabadságharc honvédtábornokának életútja. Sajtó alá rendezte Berecz Sándor. Bački Vinogradi, d. n.

- Urbán Aladár: „értesítve valánk a Hazátul, hogy siessünk védelmére...” Lenkey századának hazatérése 1848-ban. Hadtörténelmi Közlemények 1992/3.
- Varga Ottó szerk.: Aradi vértanúk albuma. 5. kiadás. Bp., é. n.
- Vidos Géza: Nemescsói Török Ignác tábornok. Székesfehérvár, 1941.
- Világostól – Aradig (Egy emlékülés naplójából). Szerk. Kereskényi Miklós. Honvédtiszti Emlékhely Alapítvány. Gyula, 1999.

A pozsonyi vértanúk

- Bona Gábor: Haynau első áldozata. História, 1983/4. 17-19. o.
- Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. S. a. r. Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998.

A pesti vértanúk

- Barta István: Kossuth és Csány. Századok, 1952.
- Borbély György szerk.: Csány-Emlékkönyv. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1907.
- Csány László kormánybiztosi iratai 1848-1849. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998. I-II. k.
- Csatáry György: Báró Perényi Zsigmond utolsó levelei és emléke Ugocsában. (In:) Levéltári kalászatok. Ungvár - Budapest, 1993. 152-159. o.
- Fónagy Zoltán: Perényi Zsigmond báró. Rubicon, 1999/4. 47-48. o.
- Hermann Róbet: Csány László emlékezete. Honismeret, 1999/3. 41-45. o.
- Körmöczy Katalin: A vértanú Szacsvay Imre relikviái. Folia Historica 16. Magyar Nemzeti Múzeum, 1991.
- Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. S. a. r. Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998. (Jeszenák János)
- Molnár András szerk.: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849. Zalai Gyűjtemény 30. kötet. Zalaegerszeg, 1990.
- Molnár András: Csány László. Rubicon, 1999/4. 45-46. o.
- Molnár András: Kísérlet Csány László perbefogására 1837-ben. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. Zalai Gyűjtemény 28. Zalaegerszeg, 1989.

Más helyen kivégzett vértanúk

- Rédvay István: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Bp., 1941.

A lengyel vértanúk

- Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Osiris. Bp., 1998.
- Kovács István: A légió. Bp., 1989.

Rosonczy Ildikó: A cári hadsereg tisztikarának magatartása 1849-ben Magyarországon. (In:) Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar-lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Waclaw Felczak 70. születésnapjára. Szerk. Kiss Gy. Csaba és Kovács István. Bp., 1986. és (In:) Pod wspólnym sztandarem – Közös lobogó alatt (1848–49.) Polacy w Węgierskiej Wiośnie Ludów – Lengyelek a magyar szabadságharcban. Szerk. Alicja Nagy és Ábrán László. Bp., 1999.

Az egyháziak elleni megtorlás

Bajnai Beke István: Gonczeczky János és az 1848/49-es szabadságharc. Mezőhegyes, 1999.

A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Elmer István. Új Ember. Budapest, 1999.

Zakar Péter: „Átkozottak legyenek, akik a magyar szabadság elnyomására törekednek...” Haynau mezőhegyesi áldozata: Gonczeczky János. Hadtörténelmi Közlemények, 1999/4. 785-799. o.

Zakar Péter: „A honszeretetet szent tüzétől áthatva siettek vitéz seregeink zászlóai alá...” – Honvéd lelkészek 1848-49-ben. (In:) Horváth László szerk.: Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1998.

Zakar Péter: Haynau egyházi áldozatai. Aetas, 2000/1-2. 62-81. o.

Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 1999.

Helytörténeti adatok

Erdős Ferenc: A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében 1848-1849. (In:) Farkas Gábor szerk.: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1978.

Erdős Ferenc: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében 1848-1849. Fejér Megyei Levéltár. Székesfehérvár, 1998.

Erdős Ferenc: Székesfehérvár a forradalom és szabadságharc városa 1848-1849. Székesfehérvár, é. n.

Fáncsy József: Az ellenforradalmi rendszer megszüldítésére tett kísérletek Baranyában 1849-1850. Baranyai Helytörténetírás, 1973. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.

Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc forrásai. Szerk. Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 1998.

Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben. Győr-Sopron-Moson Megye Győri Levéltára. Győr, 1998.

- Hermann Róbert: Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1849-1851. (In) Horváth László (szerk.): Mátrai tanulmányok. Gyöngyös, 1995.
- Magony Imre: Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Ma Kiadó – Városi Levéltár. Székesfehérvár, 1998.

Haynau

- Hermann Róbert: Haynau táborszernagy. Múlt és Jövő, 1999/2. 89-107. o.
- Hermann Róbert: Két fővezér Magyarországon. Windisch-Grätz és Haynau Rubicon, 1999/4. 33-38. o.
- Lukinich Imre: Haynau minősítési táblázata. Levéltári Közlemények, 1923.

Irodalmi antológiák, népdalgyűjtemények, néprajzi feldolgozások

- 1848 a költészetben. A szabadságharc 100 év verseiben. Bp., 1948.
- Áldor Imre: A forradalom költészete. Költemények és közlemények az 1848/1849-ki szabadságharc idejéből. Pest, 1867.
- Áldor Imre: Arany furulya. A forradalom költészete, az 1848/1849-ki szabadságharc idejéből. Bp., é. n.
- Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete. Bp, 1952.
- Dömötör Ákos: Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról. Magyar Néprajzi Társaság. Bp., 1998.
- Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag. A forradalom és szabadságharc olvasókönyve. Szerk. Medvigy Endre. Bp., 1997.
- Fegyvert s bátor szívet. Válogatás hat évszázad magyar katonaverseiből. Szerkesztette Tabák András. Bp., 1984.
- „Fényesebb a láncnál a kard”. Elbeszélők 1848-49-ről. Szerk. Nagy Miklós. Bp., 1985.
- Hadak útján. Verses magyar történelem. Szerk. Csanádi Imre. Bp., 1966.
- Haj, ne hátra, haj, előre... 1848 emléke. Szerk. Utassy József. Bp., 1978.
- Jókai Mór: Csataképek. (In:) uő.: Elbeszélések (1850). Sajtó alá rendezte. Győrffy Miklós. 2/A-B. k. Bp., 1989.
- Káldy Gyula: A szabadságharc dalai és indulói 1848-49. Bp., 1897.
- Kálmány Lajos: Történeti énekek és katonadalok. Sajtó alá rendezte Dégh Linda. Bp., 1952.
- Lukács László: 1848-49 jeles napjai a néphagyományban. A Szent István Király Múzeum Közleményei. A/35. Székesfehérvár, 1998.
- Mándoki László: Levéltári adat az aradi vértanúk nótájához. Baranyai Helytörténetírás, 1973. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.
- Rexa Dezső: Kossuth Lajos azt izente...48-49 a népköltészetünkben. Bp., 1948.

- Soltész István: El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás. Bp., 1981.
- Szabadságharcunk a világirodalomban 1848-1849. Szerk. Tollas Tibor. München, 1973.
- Tari Lujza: Magyarország nagy vitézség. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Magyar Néprajzi Társaság. Bp., 1998.
- Volly István: Ütik a rézdobot. 48.-as népdalok, Kossuth-nóták, verbunkosok. Bp., 1947.

Szépirodalmi művek

- Bárdos László: A dzsidás kapitány. Bp., 1974.
- Csoóri Sándor – Sára Sándor: 80 huszár. Bp., 1980.
- Gerencsér Miklós: Aradi napló. Bp., 1981.
- Jókai Mór: Csataképek. Bp., 1989.
- Jókai Mór: A kőszívű ember fiai. Bp., 1987.
- Molnár Imre: A csuhás. Bp., 1984.
- Nemeskürty István: Tizennégy vértanú. (In:) Rádió és Televízió Évkönyv 1971. Bp., 1971.
- Ordas Iván: Damjanich tábornok. Bp., 1971.
- Sárközi György: Mint oldott kéve. Bp., 1978.
- Száraz György: A nagyszerű halál. (In:) uő.: A Rókus-templom harangjai. Bp., 1979. 5-119. o.
- Szóts István: G. B. L. Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága. Bp., 1987.

Filmek

Az 1848-49. utáni megtorlásról – ahogy magáról a forradalomról és szabadságharcról is – csak kevés film készült, s ezek többségét sem a pontosság jellemzi. Az *Illyés Gyula* – többször átdolgozott – forgatókönyve alapján készült „Föltámadott a tenger” csak 1849. áprilisáig jut el az események elmondásában. A *Jókai* regénye alapján készült, *Várkonyi Zoltán* által rendezett „A kőszívű ember fiai” sajnos pontatlanabb, mint a regény, de a megtorlással kapcsolatban viszonylag pontos képet ad. *Nemeskürty István* „Tizennégy vértanú” című tévéjátéka a tizenhármakon kívül *Kazinczy Lajos* honvédezetesnek is emléket állít, noha sok pontatlansággal. (Így például *Kazinczy* fiktív emlékirata alapján az október végén *Bécsben* lévő *Haynau Aradon* a kivégzés előtt szivarral kínálja meg *Kazinczyt*). *Sára Sándor* és *Csoóri Sándor* filmje, a „80 huszár” nem egy konkrét huszárszökést, s az elfogott huszárok mártíriumát mutatja be, hanem az

1848. október – 1849. június közötti szökések metaforikus ábrázolása. Máig ez a legpontosabb és a legélőbb 1848-49-es film. (*Nemeskürty és Sára* filmjének forgatókönyve nyomtatásban is megjelent). Szintén *Nemeskürty István* írt tévéfilmsorozatot *Sárközi György* „Mint oldott kéve” című kiváló regényéből, amely a *Pozsonyban* kivégzett *Mednyánszky Lászlónak* és *Gruber Fülöpnek* is emléket állít; sajnos a film meg sem közelíti a regény színvonalát. *Noszlopy Gáspár* császárrabló vállalkozásának hamis legendáját élteti tovább *András Ferenc* filme, az „Élve vagy halva”. (A korabeli dokumentumokban nincs nyoma annak, hogy Noszlopy el akarta volna rabolni a Magyarországon utazó császárt; ez a *Noszlopy-összeesküvés* egyik résztvevőjének, *Vasváry Ferencnek* az utólagos konstrukciója). Szintén metafora-jellegű *Lugosi László* filmje, a „Szirmok, virágok, koszorúk”, amelyben keverednek az 1851-1852. évi *Mack—Mayféle* összeesküvés és *Széchenyi* döblingi ténykedésének elemei.

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
<i>A megtorlás 1849-1859</i>	7
<i>A megtorlás elveinek kialakulása</i>	9
<i>Haynau és a megtorlás gépezete</i>	11
<i>A kivégzések</i>	16
<i>A harc közben kivégzettek</i>	16
<i>A rögtönítélő eljárások</i>	17
<i>A huszár vértanúk</i>	18
<i>A „szabályos” kivégzések</i>	19
<i>Haynau bosszúhadjárata</i>	20
<i>Az 1849. októberi kivégzések</i>	22
<i>Az 1849. utáni kivégzések</i>	23
<i>A megtorlás egyéb formái 1849-1857</i>	24
<i>Botozások, vesszőzések</i>	24
<i>A várfogság</i>	25
<i>Sáncfogság</i>	26
<i>Besorozás</i>	26
<i>A Kossuth-bankók megsemmisítése</i>	26
<i>A zsidókra kivetett hadisarc</i>	27
<i>A szabadságharc nevezetesebb vértanúi</i>	29
Batthyány Lajos gróf	29
<i>Az aradi vértanúk</i>	31
Ormai (Auffenberg) Norbert	31
Aulich Lajos	32
Damjanich János	32
Dessewffy Arisztid	33
Kiss Ernő	34
Knezić Károly	34
Láhner György	35
Lázár Vilmos	35
Leiningen-Westerburg Károly	36
Nagysándor József	36
Poeltenberg Ernő	37
Schweidel József	38
Török Ignác	38
Vécsey Károly	38
Kazinczy Lajos	39
Ludwig Hauk	40
Lenkey János	40

<i>A nevezetesebb pesti vértanúk</i>	41
Csány László	41
Jeszenák János	42
Peter Giron	42
Mieczyslaw Woroniecki	43
Karol d'Abancourt de Franqueville	44
Perényi Zsigmond	44
Szacsvay Imre	45
Csernyus Manó	45
<i>A vértanúk búcsúlevelei és -üzenetei</i>	46
Pozsony, 1849. június 18. Rázga Pál imája kivégzése előtt	46
Nagyigmánd, 1849. július 12.	46
Mansbarth Antal csákerényi plébános végrendelete	
Pest, 1849. augusztus 14.	47
Kutzka Mihály búcsúlevele feleségéhez, Juhász Erzsébethez és gyermekeihez	
Pest, 1849. augusztus 14.	48
Hübner András búcsúlevele feleségéhez, Ascher Johannához	
Pest, 1849. október 5. este fél 10 órakor	48
Batthyány Lajos gróf búcsúlevele feleségéhez, Zichy Antóniához	
Arad, 1849. október 5. Damjanich János levele	49
Vásárhelyi Jánosné Brűnek Júliához	
Arad, 1849. október 5-6.	50
Damjanich János imája	
Arad, 1849. október 5.	51
Dessewffy Arisztid levéltöredéke	
Arad, 1849. október 5.	51
Kiss Ernő búcsúlevele lányaihoz, Dániel Jánosnéhoz és Bobor Györgynéhez	
Arad, 1849. október 5.	51
Lázár Vilmos levele feleségéhez, Reviczky Máriához	
Arad, 1849. október 5.	52
Lázár Vilmos levele feleségéhez, Reviczky Máriához	
Arad, 1849. október 5.	53
Lázár Vilmos levele feleségéhez, Reviczky Máriához	
Arad, 1849. október 5.	53
Lázár Vilmos levele Prohászka Ferenc aradi levéltárosnak	
Arad, 1849. október 5.	54
Leiningen-Westerburg Károly búcsúlevele bátyjához, Leiningen-Westerburg Györgyhöz	

Arad, 1849. október 5.	54
Leiningen-Westerburg Károly búcsúlevele feleségéhez, Sissány Elizhez	
Arad, 1849. október 6.	56
Leiningen-Westerburg Károly búcsúlevele Rohonczy Lipóthoz	
Arad, 1849. október 5.	57
Nagysándor József levele Vinkler Brúnó minorita szerzeteshez	
Arad, 1849. október 5.	57
Poeltenberg Ernő búcsúlevele apjához, Leopold Poelt von Poeltenberg lovaghoz	
Arad, 1849. október 5.	58
Poeltenberg Ernő búcsúlevele feleségéhez, Pauline Kakowskához	
Arad, 1849. október 6.	58
Vécsey Károly búcsúlevele feleségéhez, Diffaud Karolinához	
Pest, 1849. október 9.	59
Csány László búcsúlevele gyámfiához, Schmidegg Kálmán grófhhoz	
Pest, 1849. október 9.	61
Csány László búcsúlevele Csorba Sándorhoz	
Pest, 1849. október 23.	61
Perényi Zsigmond báró búcsúlevele Mikó Imre inspektorhoz	
Pest, 1849. október 23.	62
Perényi Zsigmond báró búcsúlevele nővéréhez, Sztójka Imréné Perényi Júliához	
Pest, 1849. október 23.	62
Szacs vay Imre búcsúlevele öccséhez, Szacs vay ?-hez	
<i>A kivégzettek listája</i>	64
<i>Ajánlott irodalom</i>	70
A legfontosabb munkák	70
Összefoglaló munkák	70
Forráskiadványok	71
Batthyány Lajos	72
Az aradi vértanúk	74
A pozsonyi vértanúk	76
A pesti vértanúk	76
Más helyen kivégzett vértanúk	76
A lengyel vértanúk	76

Az egyháziak elleni megtorlás	77
Helytörténeti adatok	77
Haynau	78
Irodalmi antológiák, népdalgyűjtemények, néprajzi feldolgozások	78
Szépirodalmi művek	79
Filmek	79

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az Oktatási Minisztérium pályázatot hirdet *az aradi vértanúk iskolai emléknapjának megtartását segítő program készítésére*. A programok célja, hogy az általános és a középiskolák számára segítséget nyújtsanak az október 6-i emléknap pedagógiailag tartalmas, élményszerű lebonyolítására.

Pályázni lehet a témával foglalkozó tanórák, vetélkedők, filmek feldolgozása, helytörténeti megemlékezések, vagy egyéb iskolai programok részletes leírásával. A leírásnak tartalmaznia kell

- a pedagógiai célokat
- a program előkészítésének módját
- a tanár által felhasználható szakirodalmat
- a program leírását
- a program előkészítése és megvalósítása során felmerülő nehézségek, problémák kezelésének módját.

Előnyben részesülnek azok a módszertani megoldások, amelyek a tanulók aktivitására építenek, és elősegítik motiváltságukat.

A pályaművek terjedelme: 5 - 10 lap lehet.

Pályadíjak: I. helyezés: 100.000.-Ft
II. helyezés: 75.000.-Ft
III. helyezés 50.000.-Ft

A pályázatokat három példányban 2001. január 15-ig lehet beküldeni a *Közoktatási Modernizációs Közalapítvány* címére (1054 Budapest, Báthory u. 10.). A borítékra írják rá: *Történelmi emléknapok, október 6.* A pályázatoknak tartalmazniuk kell a pályázó nevét és címét.

Egy pályázó legfeljebb három pályázatot nyújthat be.

A pályaműveket az Oktatási Minisztérium mellett felállított szakértői bizottság bírálja el.

Eredményhirdetés 2001. március 1.

Budapest, 2000. szeptember 1.